

Д Е Н Ъ

КАКЪ Е И КАКЪ ТРѢБВА ДА БЪДЕ

отъ Вилхелмъ Либнехтъ

Преводъ отъ нѣмски.

Ако хвърлимъ единъ погледъ върху днешното общество, то ще забѣлѣжимъ, че то се дѣли на два класа — господари и подчинени. Господаритѣ, както винаги, представлятъ едно нищожно малцинство. Въ ржцѣтъ на това малцинство се намиратъ днесъ за днесъ всичкитѣ органи на властъ и всичкитѣ срѣдства за наслаждението. Разбира се, това малцинство употребява дадената нему властъ за да задържи въ ржцѣтъ си монопола на всичкитѣ преимущества, които му се доставятъ отъ господаруването му въ държавата и обществото, и да въспре подчиненото множество да си извоюва политически и общественни права.

Кой упражнява политическата властъ? Едно нищожно малцинство отъ привилегировани по рождение, образование и богатство. Грамадното мнозинство отъ народа е абсолютно безвластно, и, защото е безвластно, за това е и безправно; понеже едни права, които нѣматъ властта да се осъществятъ, сж само въображаеми права, играчка и залагалка за народитѣ. Само значение, напр. има правото да избирашъ депутата, който не те оставятъ свободно да го изберешъ, и когато депутатъ може само да се явява въ Събранието безъ да може да искаже или безъ да може да повлияе ни най-малко върху управлението на страната? Владѣщото малцинство господа-

рува за себе си, а не за подчиненото мнозинство. Между владѣтели и подчинени има толкова общи интереси, колкото между едновременнитѣ господари и робитѣ имъ. Едновременния робовладѣлецъ съвѣтъ не е искалъ да знае за интереса на роба; той се е ръководилъ отъ *собственния* си интересъ и се е отнасялъ къмъ роба както му е диктувалъ *собствения* интересъ. Също така е и въ днешната държава. Никой не мисли за интереса на народа, а гледа се изключително интереса на владѣщото малцинство. Основата и цѣльта на господаруването е да подчини интереса на народа подъ интереса на владѣтеля—това значи *господарувамъ, владѣя*. До когато на свѣта ще има владѣтели и подчинени, винаги така ще бжде; защото господаруването по самото си естество е експлоатирването — вземане чуждото. Отъ това слѣдва че интереса на подчиненото население *изисква основно и съществено преобразуване на държавата*. Държавата трѣбва да престане да бжде господството на отдѣлни личности, съсловия или классове; тя трѣбва да стане съединението на правноправни и равноправни граждани, отъ които никой да не владѣе, никой да не бжде подчиненъ.

Намѣсто днешното безправие трѣбва да поставимъ такъвъ държавенъ и общественъ редъ, който да се основава на равенството на всички чловѣци, който да запуше источника на тиранията, който да не търпи нито господари, нито слуги, които да основе едно *братство отъ свободни чловѣци*.

За да се постигне това, необходимо е да се отстрани днешния *начинъ на производството*, трѣбва да се преобразува *икономическата* основа на обществото, сирѣчь, *начинътъ на трудътъ, системата на трудътъ*, въ днешното общество.

Майката на всѣко общественно богатство, на всѣка култура е *трудътъ*. На трудътъ дължиме ний всичко, не на нишия *личенъ* трудъ (който се загубва по нищожеството си), а на *всеобщия, общественния трудъ*. Твърдѣ е възможно — и това се срѣща доста често, — щото безъ собственъ трудъ да се наслаждава чловѣкъ отъ богатата на цивилизацията; обаче и на най-трудлюбивия, и на най-силния въ работата си мжжъ е абсолютно невъзможно да живѣе като културенъ чловѣкъ безъ да се ползува отъ всеобщия общественъ трудъ, който е създавалъ цѣлата култура и безъ който ний бихме си остава-

ли животни, а не чловѣци. Отъ тукъ произлиза *общественната природа* на трудътъ, който води къмъ общо животуване, върхътъ който се гради държава и общество. Този обществен характеръ е билъ винаги присжитъ на чловѣческия трудъ: както оня на старовременния робъ и на срѣдновековния крѣпостникъ-селенинъ, така и на днешния работникъ-надинчаръ. Но произведението на труда никога не е било общественно, ежщо и сега не е. Старовременния робъ е работилъ за своя господаръ; срѣдновековния крѣпостникъ-селенинъ за чокоя и днешния наемнъ работникъ работи за капиталиста, за предприемача. *Тукъ* се крие непослѣдователността, тукъ е неправдата, къмъ отмахването на която се стреми социализмътъ. Обществения характеръ на труда трѣбва да се распространи и върху произведението на трудътъ; произведението на труда трѣбва да бѣде собствеността на работния чловѣкъ, както и самия трудъ не трѣбва да бѣде мжка за чловѣка, а на-слаждение.

Всѣкой вижда, колко е смѣшенъ укорътъ който правятъ на социалиститѣ, че тѣ ужъ искали да унищожатъ собствеността. Не собствеността трѣбва да бѣде отхвърлена, а обсебването на собствеността, *фалшивата* собственост, която е обсебване на *чужда* собственост. *общественната кражба*. „Експропването на експроприаторитѣ“ го е нареклъ Марксъ. Никой вече не мисли за „дѣление“ на богатствата. Това нито е научно, нито справедливо. А тѣзи които приписватъ такива намѣрения на социалиститѣ показватъ своето невѣжество и своята нечиста съвѣсть. Началото, о което се държатъ социалиститѣ и което тѣ искатъ да осществятъ е началото на всеобщия, задлжителенъ за всички здрави хора, трудъ. *Ползването отъ чуждия трудъ, живѣението на чуждия грбъ* — ето *противъ* кое се подигатъ социалиститѣ, ето кое искатъ тѣ да отмахнатъ.

Да погледнемъ пакъ на днешнитѣ уредби. Кой ще отрече, че мнозинството на чловѣцитѣ живѣе въ пай-печални условия, и че само едно нищожно малцинство е така поставено, че притежава срѣдствата за едно достойно чловѣческо съществуване? Тѣзи които се съмняватъ въ това, нека се обърнатъ къмъ статистиката, цифритѣ на която не допускатъ противорѣчие и които се занемарватъ само отъ невѣжеството и злата воля на готовановцитѣ.

Икономическото неравенство само по себе си не е още голѣмо зло; трудътъ създава всички богатства, и ако *ония* които *не* работятъ бѣха бѣдни, това неравенство би имало своето оправдание; но въ дѣйствителностъ работата стои нао-
наки. Както почитания отъ противниците на социалистите ка-
то авторитетъ буржуазенъ политико-икономъ Джонъ Стюартъ
Милль силно се изразява, въ днешното общество матери-
алнитѣ блага сж распределѣни обратно пропорционално съ из-
вършения трудъ. Който най-много работи има сръдно число
най-малко; който малко или съвсѣмъ не работи накарва *други* на-
право или посредственно да работятъ за него, притежава много.
Сиромашията се пада на този който работи, богатството — на кой-
то не работи; трудящитѣ се, които произвеждатъ така нарѣче-
ното „народно богатство,“ сж изключени отъ него, то е моно-
полъ на нетрудящитѣ се. Оттова неравенството се обръща на
възмутителна несправедливостъ. И тая несправедливостъ е
нешастието на прославената ни цивилизация, което всѣки,
който има искра отъ чувство на справедливостъ, трѣбва да
се стреми да отстрани. Всички палиативни мѣрки, които за-
качатъ само повърхността, които отстраняватъ само призна-
цитѣ, повече увеличаватъ злото; раната не трѣбва да се ос-
тавя да работи отъ вътрѣ; злото трѣбва отъ кореня да се от-
махва. *Всѣко едно богатство е плодъ на труда, учи ни по-
литическата икономия — трудътъ трѣбва да пожъне плода на
труса! — изисква справедливостта, изискватъ го и социа-
листитѣ*. Сегашната несправедливостъ произлиза оттова, че
сръдствата на труда сж частна собственостъ на едно ни-
щожно малцинство — на капиталистическия класъ — което по-
сръдствомъ тѣхъ държи монопола на властта, а съ това и
скубението на населението; че, вслѣдствие на това, трудътъ
не работи за себе си; че той е принуденъ да се продава
сръщо една надница на ония които не обичатъ да работятъ
и които на гърбътъ на чуждия трудъ богатѣятъ. Съ една ду-
ма: сегашната несправедливостъ произлиза *отъ системата на
наемния трудъ*; тази несправедливостъ може да се отмахне
само тогава, когато трудътъ престане да работи за нетрудя-
щитѣ се, а намѣсто това започне *да работи за себе си*. Ала
това ще се достигне само тогава когато сръдствата на тру-
да (на производството) преминатъ отъ ржцѣтѣ на капита-

листитѣ въ рѣцѣтъ на *всички хора*, въ рѣцѣтъ на *обществото*, на *държавата*.

Единичния трудъ обаче е непроеизводителенъ: трудътъ както видѣхме, трѣбва по сжществото си да бѣде *общъ*. Слѣдователно: *общъ трудъ за въ полза на всѣки отдѣленъ чедовѣкъ—общо трудеение и общо ползувание отъ плодоеетъ на труда*. Това е, което социалиститѣ искатъ да поставятъ намѣсто днешната грабителска управия. *Социалистическото—общественното—сдружаванне намѣсто наемния трудъ!*

„Ами гдѣ остава *капитала*?“ Тамъ гдѣто му е мѣстото: *при труда*. Капитала не сжествува вѣнъ отъ труда. Капиталъ не трѣбва да сжествува освѣнъ за самия трудъ. Истина, шарлатанитѣ говорятъ, че капиталътъ така сжщо проиежеждалъ цѣнности, както и труда—но нека направятъ опитъ. Нека поклонницитѣ на капитала да натрупатъ на единъ купъ своя капиталъ, па ако искатъ и капитала на цѣлия свѣтъ, и подиръ една година да видятъ, да ли струпания на единъ купъ капиталъ е направилъ една парѣ печалба, или май цѣността му е спаднала. Капиталътъ не само че е рожба на труда, но той не може да расте, нито да сжествува безъ труда. Капиталътъ нѣма спрямо труда *никакво* право, до като трудътъ има спрямо капитала право на собствениость. Владѣющия начинъ на проиезводството е *преобзрналъ* естественното отношение между труда и капитала, и е направилъ труда робъ на капитала. Или днешния наеменъ трудъ не е робство? Нима днешния наеменъ работникъ-надничаръ е по-свободенъ отъ старовремския робъ, защото можалъ да си мѣнува господаря? Нима гладътъ не го привързва по яко и по-немилозливо о работата, отколкото най-яката желѣзна верига? — Възразиятъ ни, че днешния работникъ билъ все по-добръ отъ старовремския робъ. Тѣй ли е това или не, да оставиме за другъ пѣтъ. Па даже и тѣй да е, доказва ли това че голѣмото множество на чедовѣчеството трѣбва винаги да живѣе като скотове, а нищожна шепа хора да рахатуватъ на негова гърбъ, и да се насмиватъ, че сега, въ днешно време, вѣдения, грабения, излѣгвания отъ тѣхъ простъ чедовѣкъ билъ по-добръ живѣялъ? Днесъ социалиститѣ искатъ не само *по-добреение* положението на работницитѣ, а искоренението на грабителството, на експлоатацията. Днешното работно население не иска вече за *другитъ* да работи. То иска щото всѣ-

ки да се наслаждава отъ плода на труда си. отъ благата на цивилизацията. Това работно население има достатъчно логика и чувство на справедливостъ, щото да иска *някакво преимущество* за себе си: то иска само да не бѣде *подчинено*, а равно съ другитѣ.

По-нататъшното траение на днешния способъ на производството не се съгласува съ траението на обществото. Капиталистическото едро производство е било единъ напредѣкъ. Но сега е станало една прѣчка. То не може да удовлетворява вече икономическитѣ потребности на обществото, спрѣчь на всички изобщо; безъ да гледаме на несправедливото распределение на произведенията на труда, то е неспособно да достави на всички членове на обществото всичко необходимо за едно достойно за чловѣка сѣществуване, и вече за това трѣбва да бѣде замѣстено отъ една висша форма на производството, която да изпълни тѣзи условия. А това може извърши само всеобщото общественно производство, социалистическата организация на труда, която е въ състояние да употреби натрупания общественъ капиталъ на обществото за въ полза на всички, на самото общество).

Въ едно голѣмо заблуждение, — което произлиза отъ смѣсването на обществото съ привилегираното малцинство, съ владѣющия класъ, — падатъ ония, които обвиняватъ социалиститѣ, че искали да разрушатъ всичко съществуващо и върху развалинитѣ на днешния редъ да построятъ едно ново фантастично здание. Напротивъ. Тѣ искатъ да отмахнатъ само онова което прѣчи на здравето, разумно развитие на обществото, тѣ искатъ, щото интереситѣ на голѣмото мнозинство да не бѣдатъ жертвувани на интереситѣ на малцинството и намѣсто отдѣлнитѣ привилегировани личности, намѣсто политическо-общественния монополъ тѣ искатъ да поставятъ *правото и интереса на всички*, така щото *справедливостта да стане върховенъ законъ въ държавата и въ обществото*. Всичко което е отживѣло, което не удовлетворява вече растящитѣ културни потребности на обществото, трѣбва да престане да отнема въздухъ и свѣтлина на новия животъ който изниква. Социалиститѣ искатъ органическото развитие на чловѣческата култура, която се спира отъ днешното господство на классовитѣ. Ако нѣкой днесъ предложеше отмахването на машинитѣ, ввежданieto отново на сръдне-вѣковата дребна ин-

дустрия, ний бихме го смѣтали за лудъ; защото всѣкий знае, че онова дребно производство се е послѣдвало отъ едно висше, много повече производително,—*голямата индустрия*.

Ако нѣкой преди стотина години кажеше, че дребното производство коштува твърдѣ скъпо на обществото и че то трѣбва да се замѣни отъ друго по-съобразно съ условията и интереситѣ на всички, този нѣкой би билъ сжщо така гледанъ наивно, както неразвититѣ хора днесъ гледатъ на социалиститѣ. Който подиръ петдесетъ години захване да иска възвръщанieto на днешното положение, ще бѣде въ голѣма опасностъ да не бѣде испратенъ въ лудницата. А при все това социалиститѣ които искатъ преобразуването на днешното положение се клеветятъ и преслѣдватъ! Обаче, то е тъкмо така върно и необходимо, щото днешния начинъ на производството да бѣде замѣненъ отъ единъ висши, както и сръднe-въсковото дребно, производство е трѣбвало да бѣде заменено отъ днешното. Не социалиститѣ сж утописти, непрактични мечтатели, както обичатъ нѣкои да ги наричатъ, а *ония*, които смѣтатъ преходнитѣ форми да вѣчни и се надѣватъ да го спасятъ отъ пропаданье посрѣдствомъ насилственни мѣрки. Социалиститѣ не измислятъ нѣкои особенни принципи, начала, по които да искатъ да измѣнятъ движението. Тѣхнитѣ теоретически положения не произлизатъ отъ „идеи“ или „начала“, „измислени“ отъ тѣзи или онѣзи благодѣтели на челоувѣчеството. Тѣхнитѣ начала сж само *„общото изражение на дѣйствителнитѣ отношения на сжществуващата борба между богатата капиталистическа класа и бѣдното работно население, на едно предъ очитѣ ни извършвающе се историческо движение*.

Социалиститѣ или партията на социалъ-демократитѣ нееднократно говорятъ и повтарятъ, че икономическата зависимостъ на работното население отъ капитала е причината на бѣдността и робството въ всичкитѣ му форми, включително, политическата подчиненостъ. Това е очевидно. Да положимъ: че на единъ народъ сж *дадени* всички *политически* свободи всеобщо избирателно право, свобода на печата, свобода на събранията и дружествата и т. н., а *системата на капиталистическото производство*, наемния трудъ, да *остане въ сила*; какво ще бѣде слѣдствието? Неравенство: бѣдността на населението и несъразмѣрното богатство на нѣколцина ще про-

държава да съществува, работното множество на народа ще стои въ зависимост отъ имотното малцинство, и тази икономическа зависимост би направила всички политически свободи чисто въображаеми, би ги лишила отъ всѣкаква практическа стойностъ. Не се ли е забѣлѣвало, макаръ и въ най-неразвититѣ страни, какъ натискътъ, който имотнитѣ упражняватъ надъ работното население но изборитѣ, е по голѣмъ и отъ ония на-най-назадничавото правителство?

Да положимъ сега обратното: нека политическитѣ свободи да бждатъ *отнети* отъ народа, а трудътъ да бжде *освободенъ* и, както искатъ социалиститѣ, чрезъ дружественното производство и дружественното распредѣление на произведенията на труда да се усигури на „всѣки работникъ пълната му работна заплата и, до колкото това позволява интереса на цѣлия народъ—какво ще бжде слѣдствието? Владѣещето малцинство би загубило своитѣ срѣдства на властвувание, които иматъ коренътъ си исклучително въ днешния способъ на производството, въ експлоатирванието труда отъ капитала, и икономическата независимостъ би твърдѣ скоро довела масата на народа въ положение, да придобие отново политическата си независимостъ. Този случай, разбира се, е тѣй малко възможенъ въ дѣйствителностъ, както и другия; защото социалния, общественния въпросъ е неразлѣчимъ отъ политическия и разумно организираното общество е мислимо само въ свободна страна, въ *свободна държава*.

*
* *

Казахме въ *свободна държава* и наистина, въ свободна ли държава живѣемъ ний днесъ? На кого не тѣжи угнетително, унизително желѣзното иго на днешната классова държава? Какво значение има днесъ народа? Нѣкой господарь,—царь или князь—се лакомѣ за земята на съѣда си. Напразно народа се моли за миръ. *Желанията, щастието* на милиони хора въ едното блюдо на вѣзнитѣ—*волята, кефътъ* на едного челоуѣка въ другото, и леко като перо се издига на горѣ блюдото съ желанията, щастието и благоото на милионитѣ хора, а волята на едного то надтѣжава. Ужаситѣ на войната се разбѣснуватъ: хиляди се избиватъ, стотини хиляди се съсипватъ. *Тръбва ли така да бжде?* Социалъ-демократитѣ ис-

катъ, щото никаква война да не се захваща освѣнъ за запазването свободитѣ и правата на народа; затова тѣ искатъ щото *властѣта, за да се обявява война* — властъ казваме, за щото тукъ не може да има дума за „право“ — да принадлежи на *самия народъ* и неговитѣ свободни представители.

Най-здравата, най-силната частъ на народа, мжже въ цвѣта на възрастѣта си, ги отдѣлятъ сега съ години отъ занятieto имъ, откъсватъ ги отъ полезна, плодотворна работа, вмѣкватъ ги въ редоветѣ на постоянната войска и научаватъ ги на слѣпо покорство. Какво е слѣдствието отъ това? Война подиръ война, отъ което се възпламеняватъ всички страсти и се расклащатъ въ основата си всички придобития на културата; и ако *нѣма война* има *взорженъ миръ*, който иземуква крѣвѣта отъ жилитѣ на народитѣ, води ги къмъ съсипване и който е толкова, ако не по-вече, опасенъ колкото и самата война. — *Трѣбва ли така да бжде?* Социал-демократитѣ искатъ да отмахнатъ *постоянната войска*, това сръдство за поробване на народа отвѣтрѣ, и за завоевания отвѣнъ, и, до когато ще има възможность за война, да се замѣни съ народна войска, милиция, взоржаване на народа. Всѣкий гражданинъ трѣба отъ малтъкъ да се приучава въ употрѣблението на оржжието и да се испече за военнитѣ упражненія. Ако *всѣки гражданинъ е воиникъ*, тогава и *всѣки воиникъ ще е гражданинъ*, и никой тиранинъ не ще бжде въ състояние да угнетява народа.*)

Сега възпитанието и образованието сж привиллегии на малцина, и тѣзи малцина се възпитаватъ не на *человѣцината*, не за доброто и ползата на своя народъ, а за себе си за живѣние на гърба на народа, за усилованieto властѣта на богатата класа. Голѣмото мнозинство на населението получава едно до срамъ недостатъчно и изопачено възпитание, систематически му се попрѣчва на развитието на способноститѣ му, за щото единъ образованъ народъ, единъ истинно човѣчески образованъ народъ не би трѣпѣлъ владѣющитѣ днесъ политически и общественни неправди. За щото образованието — *истинското образование*, а не систематическото *затяжане* и кучешката *дрессировка* (научване), които днесъ че-

*) Народната милиция въ Съединенитѣ Държави въ Америка и въ Швейцария, споредъ казанieto на военнитѣ аташета, не стои въ нищо по-долу отъ европейскитѣ армии.

сто минаватъ подъ името образование—е майката на свободата, справедливостта и равенството, и поради това несъмнѣними съ съществуването на днешното угнетение на работното население, на народа.—Социалъ-демократитѣ искатъ *възможно най-високото образование за всички и всички: еднакво безплатно* обучение въ възможно най-добритѣ народни и по-високи училища (гимназиитѣ, специалнитѣ и висши училища). Тѣ излизатъ отъ убѣждение, че цѣльта на държавата е да се грижи за тѣлесното и духовно благоденствие на цѣлото общество; *затова социалъ-демократическата държава* вѣнъ отъ практическата ѣ задача: *организирането на труда*—*преди всичко съставлява едно велико всеобщо образователно заведение.*

Въ днешната класова държава *юстицията* (правосъдието) е присмѣхъ на името си. Юстиция значи буквално справедливостъ. Но какъ може да има дума за справедливостъ въ срѣдата на такива условия, които въ цѣлостта си и въ отдѣлността си, по съществуването си и по явленията си, така рѣзко противорѣчатъ на най-проститѣ трѣбования на справедливостта? Само лицемѣрието или безсмысленната непостоятелностъ може да иска да наказва ония дѣйствиа у хората, които или сж приети отъ практиката и обичая въ държавата и обществото, или пъкъ сж необходимо слѣдствие отъ това, че държавата е забравила длъжността си (недостатъчното образование) и отъ неразумната общественна организация. Лъжщата въ основата на днешната държава и общество несправедливостъ обрѣща отпърво още правосъдието къмъ несправедливостъ.—Трѣбва ли така да бжде? Социалъ-демократитѣ искатъ, щото правосъдието да стане *справедливостъ*; и въ свободната народна държава, къмъ която тѣ се стремятъ, тѣ създаватъ неизбѣжнитѣ за това условия. Както правото за *правяние закони* (законодателство), за *испълнението на тѣзи закони* (правителство и управление) принадлежи на народа, така и правото да *прилага законитѣ* (правосъдието) трѣбва нему да принадлежи. Правосъдието сжко така както и законодателството, правителството и управлението трѣбва да бжде взето отъ рѣцѣтѣ на привилегированитѣ лица, съсловни и класове, които за своя частенъ интересъ жертвуватъ общия интересъ и справедливостта. До когато единъ разуменъ и естественъ общественъ редъ не искорени отъ дѣно така на

рѣченитѣ простѣпки и престѣпления, които въ дѣйствителностъ произлизатъ ако не отъ *тѣлесни* или *душѣвни болѣсти*, то отъ *обществени болѣсти*, сирѣчь, до когато не се отмахнатъ причинитѣ имъ, социалъ-демократитѣ искатъ *народни сѣдилища* и *безилатно правосудие*. Народнитѣ сѣдилища, къмъ които тѣ се стремятъ, се отличаватъ отъ сѣдилищата съ сѣдебни засѣдатели, както днешната классова държава се отличава отъ народната държава. Чрезъ свободни, всеобщии избори трѣбва да се съставя сѣдътъ отъ сѣдии и сѣдебни засѣдатели — за да може да се каже че е истински *народенъ сѣдъ*.

Въ общината, която е като държава въ държавата, много по-ясно излиза на явѣ подчинеността интереситѣ на мнозинството подъ интереситѣ на владѣещето малцинство отколкото въ голѣмата държава, защото тамъ господари и подчинени се намиратъ въ право сношение и лични срѣщи едни съ други. Владѣещето малцинство расхвърля налозитѣ по своите пѣвни върху подчиненото мнозинство, струпва върху му главната тежина на митата и налозитѣ, употребява приходитѣ за своя собствена полза и хвърля на „мизерното данъкоплатно простолюдие“ трохитѣ. Отъ пота на работното население богатата класа отваря за дѣцата си горни училищни заведения, до които дѣцата на работното население не доближаватъ, построява за свое наслаждение театри, прагътъ на които не може да прескочи кесията на работника. Съ една дума, владѣещето малцинство постѣпва въ общината по сѣшитѣ егоистични, вредителни за обществото начала, както и въ държавата. *На това положение трѣбва да се тури единъ край*. Социалъ-демократитѣ затова искатъ както за държавата така и за общината *свободното, еднакво за всички право на гласуване*; пълното равноправие, както на гражданитѣ на държавата, така и на членоветѣ въ общината; *свободната община въ свободна държава*.

Но за да станатъ държавата и общината такива, каквито трѣбва да бѣдатъ, сирѣчь, за да станатъ събрания отъ свободни и равноправни чловѣци, които въ братска солидарностъ, въ взаимно помагание: единъ за всички и всички за едного, да се стремятъ къмъ възможно най-високото духовно и тѣлесно благоденствие на всѣки едного, неизбѣжно е да се измѣнятъ *икономическитѣ основи на днешното общество*;

защото върхът върхът сж съградени днешната държава и днешната община, злоупотребленията и неправдите на които сж необходимото слѣдствие отъ общественитѣ икономически злоупотребления и неправди.

Какво зрѣлище представлява днешното общество?

Войната, юмручното право господарува, както между народитѣ, така и между отдѣлнитѣ классове и отдѣлнитѣ личности. Капиталистическото производство предизвиква война между буржуазията и работното население; *конкуренцията* пъкъ възбужда война между капиталистѣ и капиталистѣ, между работникѣ и работникѣ. Социалъ-демократитѣ искатъ на тая *вѣчна война*, на тая война на всички срѣщо всички да турятъ единъ край; тѣ искатъ *миръ* между *человѣцитѣ*, *миръ* между *классовѣтѣ*, *миръ* между *народитѣ*. Ала никакъвъ миръ не може да се очаква, до когато трае *причината*, която е докарала това „военно положение.“

Причината е: днешното *господаруване на богатата класа съ нейното наемно робство*, съ нейното *икономическо разбойничество*, нейнитѣ *индустриални, търговски и царичи кризи*, съ нейното *мошенничество по бурситѣ*, съ нейната *измама* въ всички клонове на търговията, нейната *фалшификация* на сръдствата за живота, съ нейното *изморяване* на работното население отъ гладъ и лошо живѣние.

Върху основата на наемната система (плащане надница или на парче) се гради грамадното здание на днешнитѣ общественни и държавни учреждения насочени къмъ поробването и ограбването на работния народъ. Системата на наемния трудъ, тая мрачна Бастилия на богатия классъ е, която заробва тѣлото на народа, която убива мисльта, скършва или разваля характера, и обръща заплашително топоветѣ си срѣщо всѣкий, който не пада на колѣнитѣ предъ нейната владѣюща неправда.

Системата на наемния трудъ трѣбва, слѣдователно, да падне, ако искаме въ държавата и обществото да се въцари миръ, редъ, свобода, справедливостъ! Благодарениъ на наемния трудъ и на обсебването сръдствата на производството (инструменти, машини, нивя и ливади, рудници, желѣзници и пр.) отъ едно малцинство, труда, който произвежда всички общественни цѣнности и богатства е описанъ да гние въ бѣдностъ и робство. Наемачътъ на работници се обогатява отъ

труда на наемнитѣ си роби, на който той въ видѣ на *наемница* плаща само една частъ отъ тѣхната работа; неплатения остатѣкъ той тура въ джеба си като „печала“ — кражба, която се отличава отъ обикновенната кражба само по това, че тя не се наказва отъ днешнитѣ закони, изработени отъ буржуазния класъ.

Днешния, лѣжащъ върху системата на наемния трудъ начинъ на производство има за слѣдствие отъ една страна: натрупуването на имота въ рѣцѣтъ на малцина, и свързания съ безмѣрната охолностъ развратъ на тѣзи нѣколцина; отъ друга страна *обѣдняването на цѣлото население, сиромашията*. Работния чловѣкъ не е въ състояние, посрѣдъ богатствата които произвежда, да удовлетвори най-проститѣ си потребности; лишенията, нездравитѣ живѣлища и работилници му съсипватъ, ограбватъ жизненнитѣ сили, както и наемачѣтъ ограбва дохода отъ труда му. Болѣничавостъ и ранна смъртъ го очакватъ. Той не може да се радва на къщния си животъ, жена и дѣца гладни, голи и боси, безъ всѣкакво въспитание или образование.

Кой е тоя който е видѣлъ и патилъ бѣдностъ и нѣмание, гдѣто не ще викне заедно съ социалъ-демократитѣ: долу системата на наемния трудъ!? това е най-главното, основното искание на социалъ-демократитѣ, алфата и омегата на тѣхната агитация. Намѣсто наемния трудъ, съ неговото слѣдствие — классовото господаруване, трѣбва да встъпи *дружественния трудъ*, асоциацията (задружното производство). *Орждията на труда трѣбва да престанатъ да бждатъ монополъ на единъ класъ само и да станатъ общо достояние на всички*. Стига вече да има грабителите и ограбени! *Урежданieto на производството и разпредѣлението на произведенията въ интереса на общото*.

Въ редовитѣ на общото равенство работниците ще извършватъ нужното за всички членове на обществото. Намѣсто наемачи и тѣхнитѣ наемни работници — *свободни другари!* *Трудътъ не ще бжде вече мѣрка, защото ще бжде длъжностъ на всѣкого. Всѣкому, който си изпълня длъжността къмъ обществото, ще бжде усигурено едно достойно за чловѣка сѣществуване. Гладътъ не ще бжде вече за труда, а за мръзеливия, за нежелающия да работи!*

А за да се достигне това, трѣба да стане държавата *народна, държавата на всички и за всички: разумно и*

справедливо организирано общество; всеобщо усигурително заведение за благоденствие и образование; братско единство на свободни и равноправни челоѳци.

Както всѳка партия или класъ, който нѳкогажъ се е подигалъ срѳщо господствующитѳ неправди, отмахването на които е била негова цѳль — така и социалъ-демократитѳ се кѳветятъ и преслѳдватъ отъ егоистичнитѳ и заслѳпени послѳдователи на днешното угнетително и грабливо управление; социалъ-демократитѳ искали, казватъ тѳ, безредицата, унищожението на собственността, съсииванieto на семейството, изхвърлянието на образованието, унижението на жената! Попълно и по-безсрамно на-дали може се изопачи истинната. *Старото общество прииисва на социалъ-демократитѳ своитѳ собственни престѳилениа, поради които то е осѳдено на смъртъ.*

Днесъ *царува* безредица — социалдемократитѳ искатъ редъ.

Днесъ *царуватъ* война и борба между классоветѳ — социалъ-демократитѳ искатъ миръ и съгласие на интереситѳ — отмахване на классовата борба чрезъ отмахването на классоветѳ. Днесъ собственността е лѳжа за повечето хора, кражба за малцинството, за което не е лѳжа. Социалдемократитѳ искатъ *собственностъ за всѳки едногo*. Тѳ искатъ шото собственността да стане истина, да усигурятъ въ срѳдата на обществото за работника пълния доходъ отъ труда му и да снржѳт капиталистическата грабителна система.

Днешното общество съсиива семейството — социалъ-демократитѳ искатъ, като отмахнатъ безнравственното господаруване на буржуазния класъ, да затвърдятъ правата на истинското семейство.

Днесъ държава и общество се надварватъ да загасятъ искрата за образование хвърлена въ народа, да *обезобразятъ* духовно и тѳлесно грамадното мнозинство на народа, да *развратятъ* владѳщото малцинство — социалъ-демократитѳ искатъ *еднакво и възможно хубаво възпитание за всѳки челоѳкъ*; искатъ *развитието на наукитѳ и искусствата*; искатъ шото тѳзи послѳднитѳ да станатъ *ползовити за цѳлия народъ*.

Благодарение на общественитѳ и държавнитѳ неправди жената днесъ е безправна и осѳдена въ безбройно число случаи на *брачна или възбрачна проституция*, сношенията на половетѳ сж неестественни и безнравственни — социалъ-демокра-

тѣ искатъ *емансипацията на жената* също така както и на мъжътъ; тѣ искатъ пълно политическо и социално равноправие и равно общественно положение на жената и мъжътъ; тѣ искатъ да *отмахнатъ проституцията* била тя закрыта подъ булото на голѣмитѣ или малкитѣ вестри, била тя скрита изъ частнитѣ къщи или публичнитѣ домове.

Излизащецъ отъ дѣйствителнитѣ общественни отношения, социалъ-демократитѣ не търчатъ подиръ сънища и бълнувания, но твърдо стоящецъ на културнитѣ придобития, стремятъ се къмъ отмахването на классовата държава, классовото законодателство, классовото господарование.

Тѣхната цѣль е: *свободното народоуправление* съ икономическо и политическо равноправие; *свободното общество съ дружественъ трудъ*; *благоденствието на всички*—това искатъ тѣ да бѣде *едничката цѣль на обществото и държавата*.

За да се достигне тая цѣль всички работни хора, всички съчувствующи трѣбва да се *организируютъ*, да се съединятъ въ дружества. Безъ такава организация не може да има дѣятелна пропаганда, не може да има успѣхъ. Съединената организация е събиране на силитѣ, събиране въ единъ центръ. Раздѣлението означава безсилие; разпилѣната сила не е сила. Съединението не значи само *събиране*, не! то значи *умножение* на силитѣ.

Икономическитѣ, а слѣдователно и политическитѣ условия, сж по съществото си *еднакви въ всички културни страни*. Ни една държава не е днесъ отдѣлена отъ другитѣ съ китайска стѣна. Въпреки искусственно поддържанитѣ граници прѣчки много културни страни иматъ едно общо развитие, една обща история. Всѣкоя една страна се влияе и влияе сама на другитѣ. Всички партии сж поради това днесъ за днесъ малко или много *интернационални* (международни). И социалъ-демократическата партия, е въ много по-висока стѣпенъ международна отколкото другитѣ партии, защото тя не признава национални граници, а като стои на *чисто човѣческа* гледна точка, като измѣрва всичко съ чисто човѣческо мѣрило, съгледва въ членоветѣ на другитѣ народности само човѣци. Макаръ тѣ да виждатъ въ държавата, на която се смѣтатъ граждани, най-близкото непосредственно поле на дѣятелно-

стъта си, но тѣ не забравятъ чловѣчеството, общото братство между чловѣцитѣ.

Това е програмата на социалъ-демократитѣ.

Тѣ искатъ *справедливостта* и се борятъ противъ *неправдата*.

Тѣ искатъ *свободния трудъ* и се борятъ противъ *наемното робство*.

Тѣ искатъ *благоденствието на всички* и се борятъ противъ *сиромашията*.

Тѣ искатъ *образование за всички* и се борятъ противъ *невъжеството и дивотията*.

Тѣ искатъ *миръ и порядъкъ* и се борятъ противъ *войнитѣ, борбитѣ на классоветѣ, обществената анархия (безредица)*.

Тѣ искатъ *социалистическото народоуправление* и се борятъ противъ *днешното деспотическо классово управление*.

Който иска сжщото, както тѣ, който се бори противъ сжщото, както тѣ, той нека се присѣдини къмъ тѣхъ и нека дѣйствува съ всяка сила заедно съ тѣхъ за сжщата велика задача, за задачата на социалъ-демократията, за задачата на страждущето чловѣчество,

„На което щятъ празнуватъ

Денътъ скоро народитѣ.“

МОЛЕПСАНИЙ.

Ей, бѣгайте хора, бѣгайте отъ мене!

На далеко стойте отъ моята власть,
Че азъ съмъ надъханъ съ новото ученье,
Кое са противи на вашѣ стремленья.

Ей, бѣгайте хора, опасенъ съмъ азъ!

Че азъ искамъ вече да се стрѣсне робътъ;

Че азъ искамъ правда да има у насъ;
Че азъ искамъ братство, равенство въ народа
И ви проповѣдвамъ истинска свобода.

Ей, бѣгайте хора, опасенъ съмъ азъ!

Че азъ искамъ, братя, всичко да събора

Коего задържа въ невежество васъ;

Че азъ се залавямъ съ властта, да ся боря
Защото ѝ причина на вашта неволя.

Пазете се, хора, опасенъ съмъ ^{богаташи}

Че ази наричамъ вашитѣ ^{вельможи}

Кърлеши човѣшки, що тихо безъ гласъ
Смучатъ кръвъ, о, братя отъ вашитѣ кожи;
Че тѣ сж излишни, че и безъ тѣхъ можи.

Пазете се, хора, опасенъ съмъ азъ!

Че азъ ви говоря за нѣкакво царство,

За нѣкакво царство, но безъ царъ и власть;

Че въ това, братя, общо господарство
Ще да владѣй правда, обичъ и другарство.

Пазете се, хора, опасенъ съмъ азъ!

Че въ него нѣма да има тирани;

Глунави. жестоки. испити отъ страсть;

Че туй царство, братя, скоро ще настане;
 Че то ще е скудно отъ богоизбрани
 Пазете се, хора опасенъ съмъ азъ!

Опасенъ съмъ, братя, бѣгайте отъ мене!
 Пазете се, чуйте слабиятъ ми гласъ,
 Че азъ съмъ надъханъ съ новото ученье
 И съ укоръ азъ кича старитѣ стремленья.
 Ей бѣгайте, хора, опасенъ съмъ азъ!

Церковски.

КОЗАТА НА ГОСПОДИНЪ СЕГИНА.

(Прикаска за Нормандската младежъ)

отъ Алфонсъ Доде.

Ти все такъвъ ще си останешъ, Григоре-Григорчо.
 Хичъ, хората да ти даватъ тебе таквазъ добра служба,
 пъкъ ти да не щѣшъ. . . А бе, я се поглежъ, приятелю!
 Поглежъ това скъсано сестре, тѣзи съдрани гащи,
 вижъ, какъвъ си изсъхналъ. На, кждѣ те закара любовта
 къмъ самостоятелностъ! Това е наградата за толкози годишната
 ти вѣрностъ на свободната и честната мисль. . .

Вземи службата, бе момче, не я испущай. Ще спечелишъ
 хубава парѣца, ще се хранишъ на локантата, ще ти даватъ
 бакшишъ по голѣмитѣ празници. . .

Не? Не щѣшъ ли? . . Ти предпочитайшъ до края на
 живота си свободенъ да останешъ. . . Добрѣ, слушай да ти
 раскажа приказката за „козата на Господинъ Сегина“. Ти
 ще разберешъ отъ нея до колко добро вижда онзи който
 иска свободенъ да бжде.

*
 * *

Господинъ Сегинъ не бѣше честитъ съ козитѣ си.
 Той ги загубваше все по единъ начинъ: единъ добъръ
 день тѣ прегризваха въжето си, избѣгваха въ планината,
 и тамъ на върхътъ вълкътъ ги изѣдаше. Нито милванята

на господаря имъ, нито страхътъ отъ вълка, нищо не можеше да ги спре. Вижда се, че тѣ бѣха независими кози които, струва що струва, искаха да си останатъ свободни.

Почтения Господинъ Сегинъ, който не разбираще козитѣ си, бѣше се съвсѣмъ смаялъ. „Нѣма я бжде, казваше, той козитѣ имъ дотѣгва у дома, азъ не щж повече да ги държа.

Но той не се отчая и, подиръ като бѣше вече загубилъ шесть кози, купи седма; само че този пътъ той се погрижи да я купи съвсѣмъ младичка, за да навикне по-добрѣ у него да стои.

Ахъ, Григоре, каква прелестна матка козица бѣше си купилъ Господинъ Сегинъ! колко гиздава бѣше тя съ кроткитѣ си очи, съ острата си като клинъ брадичка, съ лъскавитѣ си черни обувки, съ вититѣ роглета и съ дългата сп бѣла козина, която приличаше на горния дрѣха. . . и колко научена бѣше, колко палава. Тя се оставяше да я доятъ, безъ да се мръдне, безъ да пастьни съ крака си млѣчника; съ една дума, много хубава малка коза. . . Господинъ Сегинъ имаше задъ кхпцата си паша, забиколена съ трѣпенъ плетъ. Тамъ цуствна той повата си кхщница. Той я свърза на една върлина на най-хубавото мѣсто на пашата и погрижи се да не я свърже твърдѣ късо; отъ време на време той я надгледваше. Козата бѣше съвсѣмъ доволна и тѣй весело пасеше, щото господинъ Сегинъ се зарадва. „Едвамъ, помисли си сиромаха, памѣрихъ една гдѣто не ще ѝ дотѣгне у мене!“

Господинъ Сегинъ се лъжеше, козата ѝ домжчиѣ.

Единъ день тя продума на себѣ-си като погледна къмъ планината: „колко ли е хубаво тамъ горѣ! Каква радость да скачашъ изъ бръщияна безъ това проклѣто въже което прорѣзва на челоуѣка гърлото. Само на магарето или на добитѣка прилича да пасжтъ въ оградата, на пасъ козитѣ, дай планина“.

Отъ този мигъ нататѣкъ трѣвата на ливадата ѝ се показва невкусна. Домжчиѣ ѝ. Тя испосгали и взе да дава малко млѣко. Дожеляваше му челоуѣкъ да я гледа

цѣлъ день какъ се дърпа отъ въжето, съ глава обърната къмъ планината, съ отворени ноздри, и какъ тъжно блѣе. . .

Господинъ Сегинъ забѣлѣзва, че неговата коза има нѣщо, ама какво имаше не можеше да разбере. Една сутринъ той туку бѣше я издоилъ, обърна се козата и му каза на своя езикъ:

—Слушайте, Господинъ Сегине, мене ми е мжно у васъ Пустнете ме въ планината.

—Ахъ, Божичко! . . . и тя! извика господинъ Сегинъ уплашенъ и испусна изъ ржцѣ си млѣчника; тогава той сѣдна до козата си въ трѣвата.

—Какъ, Бѣличко, ти искашъ да ме напустнешъ?

Бѣличката отговори:

— Да господинъ Сегине.

—Трѣвата ли не ти стига?

—О! не, господинъ Сегине.

—Да не си твърдѣ късо свързана? Да ли ти отпустна по-длъжко въжето?

—Не трѣбва, господинъ Сегине

—Ами че какво ти не достига? Какво искашъ?

—Искамъ на планината да ида, господинъ Сегине.

—Злочесто, не знаешъ ли, че тамъ ходи вълкътъ. . .
Какво ще правишъ, ако той дойде?

—Азъ ще го сблъскамъ съ рогата си, господинъ Сегине.

—Много ти пита вълкътъ за твойтъ рога. Той ми е изѣлъ кози, които имаха съвсѣмъ други рога отъ твоитѣ. . . . Спомняшъ ли си старата коза, която имахъ миналата година? Снажна коза, силна и зла, като пѣрчъ. Тя цѣла нощъ се е била съ вълка. . . па сутринята вълкътъ я изѣде. .

—Боже горката! . . . Нищо не значи това, господинъ Сегине, пустнете ме на планината.

—Боже миличкѣ! извика господинъ Сегинъ. . . Що е това отъ моитѣ кози? Още една ли да ми изѣде вълкътъ. . . . Не, не. . . азъ противъ волята ти ще те спася, негоднищо, а за да не ми пригризешъ въжето, азъ ще те затворя въ хлѣвътъ, и отъ сега нататкъ тамъ ще стоишъ.

Господинъ Сегинъ взе че затвори козата въ единъ

много тъменъ хлѣвъ и заключи двойно вратата. За зла честъ не му дойде на умъ за прозореца и, едвамъ що бѣше си тръгналъ, козата искочи отъ тамъ. . .

Ти се смѣешъ, Григоре? . . Наистина, ти га'че вземашъ страната на козитѣ противъ този добъръ господинъ Сегинъ. Чакай, ще видимъ ний, ще ли се радвашъ ти.

Като се искатери бѣлото козле на планината, ехъ, че радостъ ли бѣше! Никогажъ старитѣ букове не бѣха виждали такова гиздаво нѣщо. Всички я посрѣщнаха като княгиня. Линитѣ и кастановитѣ дървета се навеждаха до земята, за да я помилватъ съ клонетѣ си. Горскитѣ цвѣтя се распуцваха предъ нея и миришаха тъй хубаво, колкото можаха. Цѣлата планина празнуваше.

Ти можешъ да си помислишъ, Григоре, колко чести-та бѣше нашта коза. Нѣма въже вече, нѣма върлина. . . Нищо не я спираше да скача и да пасе както си иска. . . Че трѣва ли имаше тамъ, до рогитѣ, брайно-ле. . . И каква трѣва! Вкусна, нежна, сочна, отъ хиляди трѣви смѣсена. . .

Тази съвсѣмъ не приличаше на бурена въ оградата. Ами цвѣтята! . . . Сини голѣми калпачета, алени коконки, цѣла гора отъ диви цвѣти, които разнасяха упоителна миризма.

Бѣлото козле, полусито, валяше се изъ тѣхъ съ вирнати на горѣ крака и търкаляше се на долу по стръмнината съ понадалитѣ листа и кагани наедно. . . Сетнѣ съ едно рипване скочи на крака. Хопъ, далечъ бѣга ти вече съ вирната глава между шубрацитѣ и храсталактѣ, ту на върха на една канара, ту долу въ усойтѣ, ту на отсамнята, ту на отсрѣщната страна на долищата, навсѣкждѣ. . . Человѣкъ би си помислилъ че най-малко десетъ кози на господинъ Сегина бѣха въ планината. Страхъ не знаеше козлето.

Тя се хвърлеше съ единъ скокъ въ бързитѣ потоци които отгорѣ до долу я опръскваха съ пѣна и мокъръ пѣськъ. Послѣ постираше се, цѣла мокра връхъ нѣкоя канара за да изсъхне отъ слънцето. . . Единжъ—тя бѣше се доближила, съ козилистъ между жбитѣ, до стръмнината—тя видѣ долу, чакъ долу въ долината, къщата на господинъ Сегина съ оградата отзадъ. Тя се смѣ до сълзи.

„Ахъ, колко малка!“ каза тя, „какъ съмъ можала тамъ да истрая?“

Сиротата! като се виждаше толкова на високо, помислила си бѣ, че тя е най-малко колкото цѣлия свѣтъ голѣма. . .

Съ една дума, този бѣше много хубавъ день за козата на господинъ Сегина.

Кждѣ пладнѣ, въ търчанието си нагорѣ-надолу, тя се срѣщна съ едно стадо горски козли, които се каняха да гризатъ стрѣчки диво гроздие. Нашата малка бѣгачка съ бѣлата си дрѣшка възбуди вниманието на всички. Дадохъ ѝ най-хубавото мѣсто посрѣдѣ си, и всички тѣзи господа бѣха извъпременно учтиви. . . Азъ вѣрвамъ даже, — но между насъ да си остане това, Григоре, — единъ младъ господинъ козелчо съ черна козина имѣ голѣмата честъ да се ареса на нашата бѣла млада. Любовната двойка се гони единъ или два часа изъ дървюляка, и ако исканъ да знаешъ, какво сж имали тѣ да си казватъ, трѣбва да попитанъ бѣлболивитѣ вадички, които скрити подъ трѣвата и мѣхътъ шумятъ.

Веднага се расхлади. Планината пламна. Настана вечеръ. . . . „Вече!“ извика малката козица, и съвсѣмъ очудена се спрѣ.

Въ долината ливадитѣ се покриха съ мъгла. Пастбището на господинъ Сегина се загуби въ синкавата мъгла и отъ къщата не се виждаше друго, освѣнъ покривътъ и едно тънко облаче отъ димъ. Нашата козица чу тракитѣ на една черда, която се връщаше въ домоветѣ си и много се нажали. Единъ ястребъ, който се връщаше въ гнѣздото си, закачи я съ крилата до като хвъркаше. Тя потрепера. . . . Заведнжъ изъ планината се раздаде едно продължително виение:

— „Уу! Уу!“

Тогава си вспоми ти за вѣлкътъ; цѣлъ день малката глупава не помисли за вѣлкътъ. . . . Въ сѣщия мигъ разнесе се далечъ, долу въ долината, свирня отъ рогъ: този добъръ господинъ Сегинъ за послѣденъ пжтъ се опитваше.

— „Уу! Уу!“ виеше вѣлкътъ.

— „Ела! Ела! . . .“ свиреше рогътъ. Бѣличката много ѝ се щѣше да се върне; ала щомъ си вспоми за вър-

лината, въжето и плетътъ, помисли си че такъвъ животъ ти не може истра, и рѣши по-добрѣ да остане

Рогътъ млѣкна.

Козата чу отдирѣ си трѣвата да шумоли. Тя се възви и видѣ въ тъмнината двѣ къси, щръкнали уши и двѣ огненни очи. . . Вълкътъ. Голѣмъ и неподвиженъ, сѣдналъ на заднитѣ си крака, гледаше той малката, бѣла козица, като я изѣдаше вече на ума си. Тѣй като вълкътъ добрѣ знаеше, че ще я изѣде, не бързаше. Само, щомъ се тя възвиеше захващаще той зло да се смѣе: „ха! ха! ха! малката коза на господинъ Сегина!“ и той исплѣве отъ устата си червения си, мѣсестъ езикъ.

Бѣличката знаеше, че нейния часъ ѣ вече ударилъ. . . Презъ единъ мигъ тя си каза, като си спомни за честъта на старата коза, която цѣла нощъ се бѣхтала и все пакъ на сутринъта била изѣдена, че по-добрѣ ще бжде веднага да се остави да я изѣдатъ; ала подирѣ другъ умъ ѣ дойде и се приготви да се бори, съ наведена глава, съ прострѣни рога, както прилича на една храбра коза на господинъ Сегина. . . . не че тя вѣрваше да убие вълка — коза не може уби вълкъ — но само да види, да ли не ще може тя да истрае толкова колкото старата коза. Тогава вълкътъ се хвърли върху ѣ, и малкитѣ рога захванаха да танцуватъ.

Ахъ! сърдечното козле! какъ храбро се биеше то. Повече отъ десетъ пхти, вѣрвай ми, Григоре, то принуди вълкътъ, да отстъпи, за да си вземе джхъ. Прѣзъ тѣзи минутни почивки, хубавитѣ устица откъсваха нѣкоя-друга трѣвица, и подиръ това съ пълни уста се захващаше борбата. Така вървя цѣла нощъ. Отъ време на време погледване то къмъ ясното небе, гдѣто блѣщукаха звѣздитѣ, и си казваше: „Ахъ, да можахъ да истрая до зората!“

Звѣздитѣ се загубиха една подиръ друга. Козлето удвои своитѣ удари, вълкътъ своите хамания . . . Една блѣдна свѣтлина се показва на хоризонта. Крѣсливото „кукуруго“ на петела се донесе отъ нѣкоя кхща. „Напоконъ!“ каза бѣдного козле, което чакаше денътъ да свѣтне, четѣй да умре, и пострѣ се покрито съ кръвъ въ бѣлата си дрѣшка на земята. . . Тогава вълкътъ се хвърли върху малкото козле и го изѣде.

Прощавай, Григоре.

Прикаската гдѣто ти я расправихъ, не е измислена отъ мене. Ако ти нѣкой пжтъ дойдешъ въ Провансъ, нашитѣ селени често ще ти разказватъ за „кузжта на гусудиня Сегуна, дѣту цѣла нощъ се бжхтала съ вжлкѣ и при-зурѣ вжлкѣ дѣту е изялъ, разбирашъ ли ме Григоре?“ „И при-зурѣ вжлкѣ я изялъ“.

Христо Ботевъ

Рѣчь държана на 18 Май 1891 г.

Тозъ, който падне въ бой за свобода,
Той не умира; него жалѣятъ
Земя и небо, звѣръ и природа,
И пѣвци пѣсни за него пѣятъ

Много трудно нѣщо е, Уважаеми Г-жи и Г-да, щото въ сегашно време чловѣкъ да се проникне отъ интересъ къмъ недавното наше минало, препълнено съ розови мечти, свѣтли идеали и младенчески стремления. Трудно се възкрѣсява и възпроизвежда въ нашето въображение вчерашний фактъ на народната ни история, който по видимому съ своитѣ идеални стремления къмъ национално самосъзнание и днесъ трѣбва да ни подбужда и насочва къмъ историческия животъ. Настоящата дѣйствителностъ ни ясно говори, че ний сме станали хора съ съмнителна нравственностъ, обърнали сме се въ роби на своята българска дребнаво-практична натура и, при това, сме се до-толкова забравили, щото кждѣнието тимиянъ на златний телець и принасението жертва на Маммона ни често отвличатъ, както отъ обществената дѣятелностъ, тѣй сжщо и отъ при-знаванието на каквито и да било идеали. Въ такива мрачни времена, когато чловѣческитѣ инстинкти и закоренѣлитѣ тра-диции се съживяватъ съ най-голѣма сила, възванието къмъ чловѣческитѣ емблеми: честь, съвѣсть и разумъ пада на безплодна почва и това е толкова по-печално, че подобно въз-вание въ такива времена повече си има мѣстото и необходимо-

стѣта. Да говори челоувѣкъ за Ботева, за тоя стѣлбъ на нашето умственнo политическо възраждане въ туй време, казвамъ, е едновременно трудно и необходимо нѣщо. Естествено е, че говорящия трѣбва да очаква и укори, и хули, и всичко, което е способно да извърши челоувѣчeskата натура въ такива безпринципни времена, каквото е нашето. Но всичко това ни най-малко не трѣбва да ни смушава; истината и правдата трѣбва да сж предъ очитѣ ни; тѣ трѣбва да ни служатъ за основенъ критерий и главенъ ръководителъ въ нашитѣ дѣйствия. Имайки предъ видъ това послѣдното, насъ нищо не ни смушава, и ний сме доволни отъ съзнанието за извършването поне най-малката частица дългъ предъ тѣзи святи потници, които сж винаги движили напредъ челоувѣчeskий умъ и сж го тласкали къмъ търсението смисълътъ и сжщността на нашия животъ.

На кого отъ насъ не е извѣстенъ образътъ на тая до крайностъ идеална личностъ, на тоя върлъ разрушителъ на застарелитѣ религиозни и общественни традиции, на тая горѣща натура, която е така ясно и тѣй резко искажала своитѣ теоретически възгядове върху челоувѣчeskото сжществуване въ неговото настояще и бждще..... Ботевъ е бѣденъ по своята плодовитостъ—фактъ довольно редкъ въ развитието на Евронеиската литература, но всѣко едно отъ неговитѣ стихотворения оставя такива дълбоки слѣди въ нашата душа, щото ний дълго време не можемъ да се откажемъ отъ чувството и впечатлението, което тѣ оставятъ въ нея. Малката плодовитостъ на Ботева може да се обясни до нейдѣ съ неговата натура, която, по причина на своето разнообразие, не е могла да намѣри удовлетворение само въ тѣсний кръгъ на умственнй трудъ, а е търсила про-торъ и за практическа дѣятелностъ. Западъ представлява съвсѣмъ противоположно явление. Европейскй животъ въ силата на своитѣ условия е изработилъ типъ отъ ученъ и философъ, който е способенъ да се затвори въ своя кабинетъ презъ цѣли години, безъ да знае какво се върши на около му въ областта на практическй и общественнй животъ. Често тоя затворническй животъ на западнй ученъ става до толкова ограниченъ, щото послѣднй даже съвсѣмъ изгубва интересъ къмъ другитѣ духовни области, макаръ тѣ косвенно и да иматъ важно значение за неговий наученъ успѣхъ. Дневната опитна наука е дошла до тамъ въ своето поклонение на факта, щото е

създаде типъ отъ учени, които сж способни презъ цѣлий си животъ да събиратъ фактически материалъ, да натрупватъ по цѣли камари фактове безъ да знаятъ до колко тия послѣднитѣ могатъ да иматъ цѣнностъ за науката и за нейното развитие. Такива учени сж далечъ отъ да разбиратъ, че науката трѣбва да сѣществува като система отъ знания напълно организирани и подведени подъ извѣстни закони. Тѣ се удовлетворяватъ само отъ натрупването на фактически материалъ, който самъ по себе си не представлява нищо друго освѣнъ камара камъни и тухли натрупани въ безпорядкъ, когато тѣзи послѣднитѣ добиватъ за насъ значение и важностъ само ако влѣзатъ въ образуването на нѣкоя постройка или на какво да било нѣщо приспособено къмъ извѣстна човѣческа цѣль. Нашиятъ животъ не е изработилъ още условия за подобенъ типъ учени и желателно е, щото ний да избѣгнемъ тая научна тѣсногрудостъ. Ботевъ, и не само той, но и сичкитѣ наши талантиливи писатели, се явяватъ напълно разностранни личности. У тѣхъ и стремлението къмъ литературна дѣятелностъ е развито не по-малко отъ потребността за обществено-практическа дѣятелностъ. Особенно Ботевъ е въплотилъ въ себе си сичкитѣ тѣзи качества. Той се явява предъ насъ като личность първо и първо съ изработени общечовѣчески идеали, които идеали пренесени върху национална почва го постоянно вълнуватъ и развиватъ въ него една горѣща поетическа, журнална и политическа дѣятелностъ, която най-сетнѣ се завършва съ неговия юнашки подвигъ за народното ни освобождение. Когато четемъ неговитѣ съчинения и за неговия животъ, ний се проникваме съ уважение къмъ тая силна личность, която е съсрѣдоточила въ себе си и енергиченъ умъ и идеални стремления и непоколебима воля. Тритѣ тѣзи елементи на неговата натура сж така тѣсно съединени по между си, щото трудно е човѣкъ да ги отдѣли единъ отъ другъ, толкова повече, когато вземе предъ видъ оная епоха, въ която всички наши народни дѣатели сж били длъжни да взематъ на свой гърбъ и най-дребнитѣ срѣдства необходими за освобождението. Тѣзи елементи образуватъ онова органическо цѣло на Ботевия душевенъ миръ, който ний срѣщаме почти въ всичкитѣ му стихотворения. Ботевъ не се е удовлетворявалъ само съ посочването на народното зло; той не се спира само надъ искаването на своето възмутено чувство отъ унизеното положение

на неговитѣ „брати сиромаси.“ Той всѣкога е готовъ да имъ иде на помощъ и е претълненъ съ жажда, щото

Въ редоветѣ на борбата
Да си найде гроба . . .

за оскърбений, потъналий въ невѣжество и поробеный, както политически, тъй също и религиозно, братъ Българинъ.

Вземете неговитѣ двѣ стихотворения—„Хайдути“ и „На прощаванне.“ Ний смѣло можемъ да утвърждаваме, че нашата млада поезия до сега не е раждала нѣщо подобно по своето забѣлѣжително подражаванне на народнитѣ пѣсни, знание на народний животъ и духътъ на Българската муза. Вий четете и сте възхитени отъ гладкостта на таква стихове:

Я надуй дѣдо кавада,
Слѣдъ тебъ да викна—запѣя
Пѣсни юнашки хайдушки,
Пѣсни за вѣтхи войводи—
За Чавдаръ страшенъ хайдутинъ,
За Чавдаръ вѣтха войвода—
Синътъ на Петка страшника!
Да чуютъ моми и момци
По сборове, по сѣденки
Юнаци по планинитѣ и пр..

Или: . . . За клѣти сиромаси
Крило бѣ Чавдаръ войвода!
За туй му пѣе пѣсенъта
На Странджа баиръ гората,
На Иринъ Пиринъ тревата;
Мѣденъ имъ кавалъ пригласи
Отъ Цариграда до Схрбско,
И съ ясенъ ми гласъ жетварка
Отъ Бѣло море до Дунавъ
По Румелийски полета . . . и пр.

Или пѣкъ:

Не плачи майко не тжжи,
Че станахъ ази хайдутинъ
Хайдутинъ, майко, бунтовникъ,
Та тебе клѣта оставихъ
За първо чадѡ да жадишъ! и пр.

Или: Ахъ утрѣ като премина
 Презъ *тиха бѣла Дунава*
 „Презъ тиха бѣла Дунава“ . . . Какво вѣрно схващанне
 на народнитѣ пѣсни! . . .

Или друго: Тамъ дѣто либе хубаво
 Чудни си очи вдигнеше
 И съ оназъ тиха усмивка
 Въ скръбно ги сърдце впиеше!
 Тамъ дѣто баща и братя
 Черни чернѣятъ за мене! . . . и пр.

Сжщо и това: Да помнятъ мене да търсятъ
 Бѣло ми мѣсо по скали,
 По скали и по орляци,
 Черни ми кърви въ земята,
 Въ земята, майко, черната,
 Дано ми найдатъ пушката,
 Пушката, майно, сабята,
 И дѣто срѣщнатъ душманинъ
 Съсъ куршумъ да го поздравятъ,
 А пѣкъ съсъ сабя помилватъ. . . .

Българската литература не е имала още такова вѣщо перо въ народната поезия. Каравеловъ и Славейковъ, колкото и да знаятъ народния ни животъ, отстъпватъ предъ Ботевия талантъ въ владението на Българския езикъ така чистъ, тъй гладкъ и тъй искусно приложенъ отъ поета къмъ всичкитѣ форми поезия, като наченемъ отъ лирическата и свършимъ съ чисто описателно—художественнитѣ стихове, които приемватъ такава роскошна форма въ неговото стихотворение „Хаджи Димитръ“.

Вземете неговата елегия „Майци си“, която се начева съ тѣзи забѣлжително нѣжни и препълнени съ печаль стихове:

Ти ли си мале тъй жално пѣла,
 Ти ли си мене три годинъ клѣла,
 Та скитникъ ходя злощастенъ ази
 И срѣщамъ това що душа мрази. . . и пр.

Освѣнъ тебъ, мале, никого нѣмамъ
 Ти си за мене любовъ и вѣра;

Но тука вече не се надѣвамъ
Тебе да любя сърдце догаря! и пр.

Много азъ, мале, много мечтаяхъ
Щастие слава да видимъ двама
Сила усѣцахъ — що не желяхъ?
Но за вси жалби пригответи яма! и пр. . .

Съ каква чудна кротость и съ каква нежна любовъ къмъ „майци си“ е проникнато това стихотворение! Чуди се човекъ какъ е могла такава бурна и препълнена съ жажда за борба натура да съвмѣсти заедно съ извѣстнитѣ намъ ядови сатири и такова нѣжно чувство, съ каквото се явява Ботевъ въ своето обръщение къмъ „майци си“. Това важно обстоятелство още повече потвърдѣва нашето мнѣние за душевната пълнота и разностранния талантъ на Ботевото перо. Сравнете горнитѣ стихове съ тѣзи откъселеци отъ стихотворението „Борба“:

. Туй е казало
Стадо отъ вълци въ овчи кожи,
Камъкъ основенъ за да положи
На лъжи святи, а умъ човѣшки
Да скове на вѣкъ въ окови тѣжки!
Соломонъ, тоя тиранъ развратенъ,
Отдавна въ рая нейдѣ запратенъ
Казалъ е глупость между глупцитѣ
И нея свѣтътъ до днесъ повтаря —
„Бой са отъ Бога, почитай царя!“
Священна глупость! Вѣкове цѣли
Разумъ и свѣстъ съ нея се борятъ! и пр. . . .

Тамъ вий сте приведени въ умиление отъ нѣжната любовъ и кротостта на поета, а тука неумолимата критика и ядовитата сатира на библейскитѣ традиции ви препълня съ негодувание противъ тѣхното съществуване. Отъ една страна поета съ своята дълбока жалость до толкова е плѣнилъ вашата душа, щото вий сте готови да се просълзите надъ неговитѣ стихове, а отъ друга, пороятъ негодувание срѣщо невѣжеството и човѣческата глупость до толкова ви обзема, щото и вий начевате да роптаете заедно съ безпощадний сатирикъ. Отъ една страна сми-

рение и нѣжно чувство; отъ друга силно стремление къмъ борба съ тиранитѣ на народа, стремление, което съ своята непоколебима сила тика и васъ къмъ тая борба въ името на „Бога на Разумътъ“. Както тамъ, тъй сѣсно и тукъ вий се намирате подъ еднакво силно влияние на поета-мислителъ: той ви кара да чувствувате и да мислите заедно съ него.

Въ това, уважаеми Г-жи и Г-да, се заключава великото значение на художеството въобще и на поезията въ частности. Съ тая магическа сила то ви завлича въ мирътъ на художника и възбужда въ вашето въображение сѣщитѣ идеални картини, каквито е родила богатата фантазия на тѣхний творецъ. Безъ да искате вий, тѣзи живи образи дѣйствуватъ на душата ви и извършватъ по тоя начинъ своето възпитателно влияние върху васъ. Колкото е по-великъ художника, толкова по-дълбоко и по-силно той затрогва душевнитѣ ни струни и ни пренася въ оня прекрасенъ миръ отъ идеални образи, въ който нашата фантазия и нашия умъ забравятъ всичко грубо-житейско, всичко грубо материално и се отдаватъ на благородното негово влияние. Той единъ е способенъ да искорени отъ насъ сичко егоистично, сичко животинско, и да заражда постоянно нови елементи, които едни сж въ състояние да ни приближатъ до идеалното съвършенство и висшето нравствено развитие.

Музата на Ботева, която е проникната съ такива високи чувства и мисли отъ самото ѝ сѣществуване и до сегашно време е влияла върху младитѣ поколения и ний сме убѣдени, че това влияние ще сѣществува за дълго време въ нашето историческо и литературно развитие. За да се убѣдите по-ясно, вземете и прочетете стихотворението „Хаджи Димитръ“, което ний смѣло можемъ да считаме не само за бисеръ на Българската поезия, но можемъ да кажемъ че у Европейскитѣ поети, до колкото сж тѣ намъ извѣстни, рѣдко ще срѣщнете такава живостъ въ образитѣ, такова искусство въ боитѣ и такова богатство на фантазията. Въ 11 четверостишия тукъ сж нарисувани най-богати и най-разнообразни картини взети отъ южната природа и отъ славянскитѣ суевѣрия. Може ли да бжде нѣщо по-поетично отъ тѣзи стихове:

Настане вѣчеръ—мѣсець изгрѣе,
Звѣзди обсипватъ сводътъ небесенъ;

Гора зашуми—вѣтръ повѣе,
Балканътъ пѣе хайдушка пѣсень.

И самодиви въ бѣла премѣна
Чудни, прекрасни, пѣсень поемнатъ,
Тихо нагазватъ трева зелена
И при юнакътъ дойдатъ та сѣднатъ. . .

Въ въображението ви слѣдъ всѣки отдѣленъ стихъ се ражда по цѣла жива картина, вѣрността на която неволно приковава вашия умственъ взоръ и вий се жадно впивате въ нейнитѣ краски за да можете, колкото е възможно, по вече да се насладите отъ тия живи краски и живи образи на нашата природа. Вий повтаряте още еднѣжъ схитѣ стихове и забѣлѣзвате друго богато качество—то е езикътъ, който съ своята обработеностъ, гѣвкавость и приятностъ се лѣе като нѣкой чуденъ музикаленъ мотивъ. . . .

Гора зашуми, вѣтръ повѣе,—
Балканътъ пѣе хайдушка пѣсень!

Каква музикалностъ! Въ тия два стиха благозвучието и художеството сж достигнали върхътъ на своето развитие. Вий като че чувате шумътъ на гората—и хайдушката пѣсень на балкана. И формата и съдържанието и езикътъ тука сж достигнали крайното си развитие, хармония и чистота. Трудно може човекъ да си представи нѣщо по-съвършено и по-високо отъ това стихотворение. То е най-високий полетъ на Ботевата муза. То ще послужи като богатъ материалъ на бѣднѣщитѣ наши живописци за цѣли най-раскошни картини. И вѣрвамъ, че нашето картинно художество не ще закъснѣе да се възползува отъ него.

Лѣжи юнакътъ, а на небето
Слънцето сирѣно сърдито нече;
Жетварка пѣе нейдѣ въ полето
И кръвта още по-силно тече!
Жетва е сега. . . . Пѣйте робини
Тѣзъ тѣжни пѣсни! Грѣй и ти слънце.
Въ тази робска земя ще да загине
И тоя юнакъ. . . . Но млъкни сърдце!

Каква безкрайна горѣсть и жалость се криятъ въ тѣзи стихове: Жетва е сега . . . Пѣйте робини

Тѣзъ тжжни пѣсни!

Постарайте се да си припомните турското робство съ неговото азиатско варварство. Прибавете при това, че дѣйствието става презъ жетва, когато слънцето най-много пѣче и когато нашия селенинъ — тагавашний покоренъ „рая“ е препълненъ съ трудъ отъ ранни зори до тъмни вѣчери, и вий не намѣрите источника на това чувство, което ви обзема при четението на тѣзи стихове. Мжкитѣ на робството, гнетущето дѣйствие на слънчевий пѣкъ и изнурителний лѣтенъ трудъ на жетварката сж съ такова чувство предадени въ нѣколко отдѣлни думи, щото вий при четението имъ като че ли чувствувате надъ себе си угнетеното състояние на нашата робини, състояние предъ което даже и самото слънце се е спрѣло за да усили съ своя силенъ пѣкъ тежестта на пейното безнадежно робство. Вий тозчасъ си живо представяте, което обикновено се появява у чловѣка подъ влиянието на безсходността на неговото положение, състояние, за усиляването на което сж способствували даже и самитѣ безчувствени сили на природата. Тѣзи бѣлѣжки за стихотворението „Хаджи Димитръ“ сж достатъчни да ни убѣдятъ въ преувеличеното ни повидимому мнѣние за него. Това стихотворение се явява като плодъ на най-свършенното и най-пълното развитие на Ботевий художественъ талантъ.

Заклучението отъ всичко казано до тука е твърдѣ ясно: знанието на народната поезия, умѣнието да се ползува съ нея, забѣлѣжителний художественъ талантъ и разнообразия въ чувствата, турятъ Ботева на чело на зарождающата се Българска поезия. Ний смѣло можемъ да го считаме, ако не за основателъ на поетическии ни езикъ, то поне за такъвъ, който фактически е показалъ, че нашитѣ народни пѣсни и народна литература заключаватъ такива богати елементи отъ форма, художество и музикалность, които могатъ да послужатъ за истинска основа на нашата бждща искусствена поезия, така безталантливо расклодена въ послѣднитѣ 10—12 години отъ Вазова. Послѣдний съ съ своята псевдооригиналность, вмѣсто да създаде нѣщо ново за нашата литература, съ безталантливата си форма на изложението не е показалъ ни знание на народний ни езикъ. нито

пъкъ талантъ да му подражава. Нечистъ и препълненъ съ фразерство неговий слогъ е принесълъ вреда за нашата млада и несформирована още поетическа форма. Вазовъ е поетъ на послѣ освободителний периодъ, периодъ, въ който ний по неволя сме принудени да подражаваме, но въ тая областъ той се явява като твърдъ слабъ представителъ на своето време и, слѣдоват., не ще има онова значение, каквото би ималъ поетъ като Ботева, или белетристъ като Каравелова. Послѣдний е сжщо подражавалъ, но така талантливо, щото това подражанне се явява предъ насъ като оригиналъ. Онова робско подражанне, съ което се е занимавалъ Вазовъ не може да има никакво значение въ развитието на нашата литература. Вазовъ е станалъ литераторъ чрезъ трудъ и постоянство, а не че е поетъ или че има поетическия талантъ. Както той е ковалъ първитѣ си стихотворения дума по дума, така сжщо той е исковалъ себе си за поетъ. И ако ний по-нѣкога имаме смѣлостта да го считаме за тактъ и даже за „народенъ“, това свидѣтельствува само за нашето грубо естетическо чувство и неразвитото ни още критическо отношение къмъ своята до крайностъ испаднала въ днешно време литература. Вазовъ не е поетъ, а поетствующъ стихоправецъ. Той тича подиръ поетическата форма, старателно се труди надъ нея и въ резултатъ на всичко това се явява бѣдна мисль и блѣдна картина. Чрезъ трудъ и постоянство и при извѣстенъ процентъ въображение чловѣкъ може да добле способностъ да пише всекакви фантастически образи и произволни комбинации на дѣйствителний животъ, но всичко това нѣма да обладава най-главното свойство на поезията — *творчеството*, при което поета при създаването своя плодъ на музата испытва не помалки вътрѣшни мъки и страдания, отъ ония които испытва майката при ражданието на своето дѣте. Въображението на чловѣка може да роди всевъзможни образи, но поетиченъ и цѣненъ за насъ ще бжде оня отъ тѣхъ, който заключаватъ въ себе си най-важнитѣ и най-характернитѣ черти отъ нашия дѣйствителенъ животъ. Тая е сжщността на всеко художественно произведение; а всичко останало, като разнитѣ перипетии и сблъсквания на личноститѣ, е само една форма, която при извѣстно въображение се лесно създава. Такава повърхностъ и такава мъка ний не срѣщаме у Ботева. Когато чловѣкъ чете неговитѣ стихотворения бива до толкова обваеъ, както отъ формата имъ, тъй сжщо и отъ съдържанне-

то имъ, щото неможе да си представи възможността по-другояче да се изработи представенитѣ мисли и картини. Сладостта на неговата поезия особено ний осѣщаме, когато го сравняваме съ съвременната ни бездарност отъ цѣла наплѣчь поети и стихотворци, които сж готови и сладостта и естественността на езикътъ да принасятъ въ жертва на своята външна форма, въ която тѣ въроятнo виждатъ смисълътъ на поезията и искуството.

*
* *

Да се обърнемъ сега къмъ идейното съдържание на Ботевата муза, съдържание, съ което тѣй обилно и тѣй оживително бликатъ неговитѣ стихотворения „Моята молитва“, „Борба“ и „Гергивъ день“.

Кой не знае молитвата на Ботева и кой не се въсхищава отъ ясността, силата и звучността на тоя металлический слогъ, на тоя остръ езикъ, съ който безъ смѣнение и безъ колебание не се оставя здраво мѣсто ни отъ престарѣлото здание на църквата, нито пъкъ отъ съвременний политический строй? Това е молитва не на Ботева само; то е химнътъ на онова свѣтло учение, върху почвата на което той е създадъ своето общественно миросъзерцание и което той тѣй талантливо е пренесълъ върху българска почва. Казвамъ талантливо, понеже общечеловѣческитѣ елементи на неговата муза сж така искусно приплетени съ национално-българскитѣ, щото ний при въсхищаванието си отъ послѣднитѣ неволно се увеличаваме и отъ първитѣ. Съ такова искусно възпѣвание народнитѣ нещастия, послѣднитѣ получаватъ значение не само за българетѣ, но въобще за падналии, унижений и оскърбенний чловѣкъ. При такова искусно приплитание на тѣсно-народното съ общечеловѣческото, оплаквания Българинъ се явява предъ насъ не само като угнетенъ робъ на азиатский деспотизмъ, но въ сжщото време и като страдающъ чловѣкъ въ широкия смисълъ на думата. Неговата сждба са свързва съ сждбата на оная голѣма частъ отъ чловѣчеството, която е потъпкана въ политическо робство подъ отдѣленъ господствующъ классъ. Неговата муза е проникната не само съ едно тѣсно патриотическо чувство къмъ сждбата и страданието на нашия народъ. Ботевъ се е до толкова възвисилъ надъ окръжаващитѣ условия, щото заедно съ себе си е съединилъ сждбата на

своя „бѣденъ народъ“ съ общата сѣдба на цѣлото челоувѣчество. Когато много отъ нашитѣ народни дѣятели въ тогавашната епоха се явяватъ просто като чисти патриоти, Ботевъ отива до тамъ, щото дѣлото на единъ отдѣленъ народъ, той свързва съ дѣлото на цѣлото челоувѣчество, за което и ний трѣбва да сме му дълбоко признателни. За това не се изискватъ никакви доказателства, доволно е да прочетете неговата Молитва, подъ която може да се подпише всѣкий честенъ и благороденъ синъ, на което и да било отечество. Тя до толкова широко и всестранно обхваща нашия съвременъ духовенъ и общественъ животъ, щото хора отъ най-противоположни партии съ смѣлость биха се подписали подъ много отъ нейнитѣ стихове :

Не ти, комуто се кланятъ
Калугери и попове
И комуто свѣщи палятъ
Православнитѣ скотове;

Ето ви Лютеровий идеалъ и дѣлото на Реформацията.

А ти Боже на разумътъ,
Защитниче на робитѣ,
На когото щѣтъ празнуватъ
Деньтъ скоро народитѣ!

Ето ви идеала на литературнитѣ дѣятели преди французската Революция. Въ нѣколко кратки стихове на молитвата е изказано дѣлото на цѣли вѣкове, препълнени съ религиозна и политическа борба отъ една страна противъ католицизма, а отъ друга — противъ абсолютизма. Но Ботевъ не се спира на това.

Вдъхни всѣкому, о Боже!
Любовъ жива за свобода—

Поета-мислителъ не се удовлетворява само съ съзерцанието на подобенъ богъ на разумътъ. Той чувствува необходимостъ и потрѣбностъ за борба „съ душманитѣ на народа“ и за тая борба той си създава цѣла молитва съставена отъ най-високи челоувѣчески мотиви, които едни сѣ въ състояние, да

го подбудят къмъ борба за освобождението на неговитѣ „братя сиромаси“, на неговия „бѣденъ народъ.“

Излишно е, мисля, да се разпространяваме за силата на Ботевата сатира, въ която той тѣй немилостиво бичува и религиознитѣ традиции, и библейскитѣ предания, и псевдо-патриотизмътъ, и нравственното нищожество на нашия българинъ:

Соломонъ, тоя тиранъ развратенъ,
Отдавна въ райятъ нейдѣ запратенъ
Съсѣ свойтѣ притчи между свѣтцитѣ,
Казалъ е глупость между глупцитѣ,
И нея свѣтътъ до днесъ повтаря —
„Бой са отъ Бога, почитай царя!“
Свѣщенна глупость! Вѣкове цѣли
Разумъ и съвѣсть съ нея се борятъ! и пр.

„Богатъ е“, казва, пъкъ го не пита
Колко е души изгорилъ живи,
Сироти колко той е ограбилъ
И предъ олтаря Бога измамилъ
Съ молитви, съ клѣтви, съ думи лъжливи.

Всѣкий отъ насъ може да си представи ненавистта на поета къмъ такива личности, които за да удовлетвори своята алчностъ сж готови и душата си да продадатъ на дявола. — „Богатъ е“, казва... — какво характерно слово за насъ Българитѣ! Материалното благосъстояние у насъ всѣкога се е туряло на първо мѣсто. То и до сега служи за създаване-то общественно положение и на най-мизерната личностъ. Идеитѣ у насъ сж пусти фрази. Тѣ никога не затрогватъ нашето вътрѣшно сжщество, което е дошло до най-позорно нравствено падение. Това се забѣлѣзва не само въ областта на взаимнитѣ ни отношения, но даже и въ самото печатно слово. Съ идеитѣ ний сме способни само да се гавримъ и ако нѣкога и да се интересуваме, то това е туку тѣй, като за развлечение и почивка отъ житейскитѣ ни грижи. Подобно нѣщо не е липсвало и въ до-освободителната ни епоха; и то е породило оня порой отъ сатира и жлъчка въ много отъ Ботевитѣ и Каравеловитѣ стихотворения.

Тѣй върви свѣтътъ! Лъжа и робство
На тая пуста земя царува!

„Лъжа и робство“. . . Това сж ония два кумира, противъ които е възстанала науката и чловѣческата нравственностъ за да въплоти истината и справедливостта въ общественний животъ. Голѣмъ е обемтъ на това дѣте на невѣжеството — лъжата. Въ до-християнската епоха тя е властувала еднакво и въ древнитѣ капища и въ античний общественъ животъ. Съ наданието на язичеството тя пренася своитѣ корени въ християнството, дѣто въ срѣднитѣ вѣкове се възобновлява съ такава сила, што нейний чловѣкообразенъ представителъ, Римскій папа, е докарвалъ ужасъ на цѣла Европа, ужасъ предъ който и самитѣ политически представители сж прекланяли коронванитѣ си глави. Реформацията събаря пиедестала на религиозната лъжа, господарството се освобождава отъ църквата и настѣпва епохата на политическия животъ на народитѣ, но едновременно съ това старата лъжа преминава въ политическия строй и тамъ раслуца своитѣ корени до толкова, што създава почва за избухването на французската революция, която провъзгласява знамето на свободата, равенството и братството. Но и революцията си остава само съ розовитѣ си мечти. Политическата свобода, съ която тя надари европейския гражданинъ се оказа нищо въ сравнение съ обѣщаното. Економическия либерализмъ наложи още по-силни окови на чловѣческата личностъ и равенството и братството дълго време ще се скитатъ гонени отъ едни и възпѣвани отъ такива идеали — луди глави като Ботева. Социалний въпросъ се рѣшава на чисто економическа почва, понеже послѣдната има преобладающе влияние въ нашия общественъ животъ. Ботевъ е не помалко чувствувалъ това, за туй и той често се обръща въ препълненитѣ си съ любовъ стихове къмъ своитѣ „братя сиромаси“, експлоатирани отъ народнитѣ изѣдници. Економическата лъжа, която въ втората половина на това столѣтие биде тѣй ясно раскрита отъ новото научно направление въ економиката, главенъ представителъ на което се явява Карлъ Марксъ, е породила новъ революционенъ классъ, классъ, който тая година на послѣднитѣ избори накара Германия да почувствува неговото настояще и бѣдѣще общественно значение. Лъжата е създадала робството и робството е създадало лъжата, но богътъ

на разума е до толкова проникналъ въ тѣзи фактори на нашия общественно-економически животъ, щото скоро тѣ ще бждатъ окончателно разрушени и слѣдъ това ще се раскрие нова перспектива за нашата Европейска цивилизация. Сжщитѣ въпроси тогава ще бждатъ поставени не на икономическа, а на чисто нравственна основа. Тогава Ботева идеалъ отъ областта на фантазията и желателното ще се пренесе на чисто фактическа почва, ще се въплоти въ нашия дѣйствителенъ животъ лѣжалъ, въ продължението на толкова вѣкове, подъ бременето на лъжата и робството. За това ний съ сички сили трѣбва да се стараемъ да завѣщаемъ тѣзи свои идеали на своето поколѣние, ако не въ по-свършенна форма, то поне въ такъвъ видъ, както ни ги е оставилъ тѣхний творецъ. Много отъ насъ сж склонни да признаватъ сичко това за праздни и неосществими мечти; но трѣбва да знаемъ, че такава сжща мечта е било християнството тѣй горѣщо проповѣдвано отъ неговий основателъ. Мечта е било въртението на земята, за което *мечтателний* Галилей така твърдо е топилалъ съ кракътъ си предъ непоколебимата тогава власт на римский Ватиканъ. Мечти сж били идеитѣ на Волтера, Руссо и Дидро; мечта е било всичкото наше минало и настояще, но сега това е фактъ, безъ който ний не можемъ да си представимъ нашето чловѣческо сжществуване. Обикновенно ний оставяме своето чувство и своя умъ да се покриятъ съ цѣла кора отъ невѣжество и затвърдѣлость, та сетнѣ надменно утвърждаваме, че всичко това за насъ било праздна и неосществима мечта. Препълнени съ подобна слѣпа самоувърненность ний пренасяме достойнството си въ жертва на своя стомахъ и на своя джебъ и продължаваме да претендираме на чловѣчески образъ и на подобие божие. Нека се постарее всѣкий отъ насъ да погледне на себе си по-безпристрастно и тогава ще разбере какво иска Ботевъ и защо е тая зла сатира и тая немилостива критика на общественний строй. Ботевъ е сила и сила не еденична, предизвикана отъ цѣлъ редъ безобразни условия на нашия още по-безобразенъ животъ. За да се роди такава една силна натура, неумолима съ своята критика на нашитѣ общественни условия е било необходимо сжществуването на подобни нетърпими условия, указванието на които ни най малко не трѣбва да докача нашето дребнаво самолюбие. Това е чиста истина, която трѣбва да ни накара да ис-

търсимъ отъ себе си прахътъ на предразсѣдѣцитѣ и невѣжеството и да се умиемъ въ оживителний изворъ на науката и правдата, които сж единствено въ състояние да създадатъ отъ насъ историческа нация, достойна да внесе нѣщо ново въ областта на общечеловѣческии прогресъ. Време е да се откажемъ отъ своя псевдо-патриотизмъ подъ маската на който и до сега се кривятъ нашитѣ най-низки и най-позорни инстинкти и да се проникнемъ съ истинна любовъ къмъ своя народъ, върху гърбътъ на който ний днесъ градимъ своитѣ лични идеалчета и егоистически стремления. Когато слуша човѣкъ у насъ фарисейскитѣ възвания за патриотизмъ, неволно си припомня Ботевото стихотворение „Патриотъ“, въ което той ядовито характеризира нашия евтенъ патриотизмъ:

Патриотъ е — душа дава
За наука и свобода;
Но не своята душа брата,
А душата на народа!
И сѣкиму добро струва,
Само знайте за парата,
Като човѣкъ — що да прави?
Продава си и душата.
И е добъръ християнинъ!
Не пропуска литургия;
Но и въ черква за туй ходи,
Че черквата ѣ търговия!
И сѣкиму добро струва,
Само, знайте, за парата,
Като човѣкъ — що да прави?
Залага си и жената.
И е човѣкъ съ добро сърдце:
Не оставя сиромаси;
Но не той васъ, брата, храни,
А вий него съ трудѣтъ си!
И сѣкиму добро струва,
Само, знайте, за парата,
Като човѣкъ — що да прави?
Изѣда си и мѣсата.

Азъ не мож да исхвърля ни едно слово отъ тая, ако

и малка по обемътъ си, но велика по съдържанието си сатира надъ нашата любовъ къмъ народа и отечеството. „Само, знайте, за парата“,—за насъ е доволенъ и този стихъ. Той о огледалото за българската душа, българскитѣ идеали и българскитѣ стремления, които ний тъй лесно размѣняваме на всѣка монета.

На много отъ казаното до тукъ нѣкои могатъ да ни възражатъ съ туй, че отъ Ботева насамъ времената сж се измѣнили, че освобождението ни въвежда въ нова епоха и новъ животъ, че съприкосновението ни съ Западна Европа ще създаде за насъ нови условия и ний ще се измѣнимъ въ желателно за това направление.—Считамъ за не излишно да кажа нѣколко думи и за послѣ-освободителний ни периодъ, при което ще обърна внимание на едно отъ най-виднитѣ явления на нашия съвременъ животъ.

Това явление е милитаризмътъ, който ний съ такава голѣма охота сме прегърнали. Съ своето тѣпоумно подражание на Западъ, ползувайки се само съ преживѣлитѣ му културни елементи, ний се стараемъ да съживимъ помежду си престарѣлий милитаризмъ, който е ималъ и продължава да има такова пагубно влияние върху европейската цивилизация. Днешната „военщина“, въ сравнение съ феодалното юнкерство, принася много по-голѣмо зло за човѣческата култура, понеже по самата си система и организация, то избира отъ народната и общественна сръда най-силнитѣ, най-здравитѣ и най-способнитѣ за общественния трудъ еденици, като ги превръща въ абсолютно непроеизводителенъ классъ. Съ своята чисто механическа дисциплина, съ която се унищожава всѣка частна инициатива, всѣка лична самостоятелностъ и проявление на волята, той превръща добрий, невинний и добръ приспособенъ къмъ земледѣлческия си трудъ селенинъ въ чисто пасивна сила, въ топово мѣсо, всѣкога готово да излѣзе подъ ножа или крушума. Съ своята казарменна и градска сръда, милитаризма не по-малко развърща нашия селскый производителенъ классъ, приучава го къмъ лѣнността и по този начинъ губи най-важний у насъ источникъ на богатството—земледѣлието. Това днеска се върши предъ очитѣ ни, когато феодална Европа, въ много отношения стояща по-долу отъ съвременната, е испращала на война най-слабитѣ си и най-неспособнитѣ си сили. Европейскый феодалъ е билъ до тол-

кова практиченъ, щото дома при ралото си и при земята си той е оставялъ най-способния работникъ, а слабия и негодния той е испращаль на война.

Въ насъ това става съвсѣмъ наопаки. Това е още по чудно, когато чувашъ, че войната ужъ сжщо така се усъвършенствувала въ техническо отношение, като се е стараяла да замѣни чловѣка съ механическата сила на барута, динамита и пр.. . Каква ирония на развитието и усъвършенствуванието въ другитѣ области! . . . Съ какви ужаси и звѣрства не е препълненъ нашия съвременъ животъ, но ний сме до толкова влѣзли въ калъта, до толкова сме се приспособили къмъ своето низко положение, щото считаме всичко това за обикновено и необходимо явление. Четете нашитѣ каднави вѣстници, вслушайте се въ още по-каднавата общественна мълва, порасченкайте разнитѣ разскази за всевъзможни инциденти *à la* недавнѣшниятъ Сливненскій, и вий неволно ще се спрѣчкате съ въпросътъ: въ кой вѣкъ се намираме и въ коя страна живѣемъ? Неприятно е когато съзнава чловѣкъ до колко вѣковетѣ сж го надминали и до колко е той останаль задъ историята, но това е една гола истина за насъ. А ний имаме гордостъта да се причисляваме въ кръгътъ на европейскитѣ нации, да заявяваме че вървимъ напредъ, че ужъ прогресираме. Послѣ такова едно сомнѣние неволно изниква въпросъ, да ли имаме понятие за това що се нарича прогресъ и кои сж признацитѣ за неговото сжществуване?

Вземете едно друго не маловажно явление въ нашия съвременъ живогъ. То е най-занемарений и заедно съ това най-важний факторъ за нашето общественно развитие. То е народното ни образование. Всѣкий малко-много съзнателенъ чловѣкъ ще се съгласи, че учительтъ на всѣкъдѣ трѣбва да се счита за най-интелигентната и най-способствующата за развитието на нациитѣ личностъ. Образованието и възпитанието сж преобразовали отъ самото дѣно нѣкогашната католическа Европа. Почти сжщата преобразователна роль е ималь и нашия учитель презъ епохата на духовното ни и политическо възраждане. Той е билъ нашия и религиозенъ и политически реформаторъ и за това се е най-много почиталь и уважаваль отъ народа ни. Сравнете сега до-освободителний „даскалъ“ съ сегашний учитель, който често се явява съ университетскій дипломъ въ джеба си и съ докторувана визитна картичка.

При всички подобни преимущества на съвременния ни учител той е съвсѣмъ изгубилъ стария си престижъ. Колкото нашия Българинъ да се явява като практична и анти-идейна натура, при все това Турското робство го е принуждавало да мечтае за национална самостоятелностъ, да се стреми къмъ осъществлението на чисто народни идеали, а това му е давало поводъ да счита за своя идейна и умствена сила учителътъ, резултатъ на което и се явява високия престижъ на последния въ оная епоха. Да ли ний срѣщаме същото нѣщо и въ сегашно време? Не виждаме ли, че пиедестала на народния образовател е разрушенъ и на негово мѣсто е стѣпналъ мундирътъ и чиновническиятъ санъ? Това печално обстоятелство не ще закъснѣе да открие още поз-ли послѣдствия, които западна Европа е добръ испитала и дори до сега испитва върху своя гърбъ. Всѣкий отъ насъ трѣбва да се проникне съ тѣзи явления, които носятъ названието милитаризмъ и бюрократия, явления, предъ които ний, тозчасъ слѣдъ освобождението, така услужливо сме разтворили вратитѣ си. Колкото е по-приятно челоуѣкъ да гледа нашия народъ така демократиченъ и безъ кастови раздѣления, толкова по-неприятна е мисълта за осъществлението на подобно дѣление въ едно недалечно бѣдѣще. Не трѣбва да се хранимъ съ розови мечти, че ако сега сме демократични, то съ това сме за всѣкога гарантирани отъ военна или чиновническа аристократия, въ полза на които ний сме направили вече първитѣ крачки. Факта за освобождението разруши старитѣ азнатеки стѣни между насъ и Европа и послѣдната се раскры предъ нашитѣ очи въ сичкия се блѣсъкъ и въ сичкия си историческия вървежъ. Самото положение ни накара да влѣземъ въ пѣтитѣ на нейната цивилизация. Но, за голѣма жалостъ, ний не се постаряхме и до сега не се стараемъ да знаемъ, че историята на коя да било страна не може да ни служи за пунктуално подражаваніе, че всѣка нация трѣбва да създава своята цивилизация не само въ зависимостъ отъ чуждитѣ условия, но и съгласно съ нейнитѣ индивидуални черти на живота; че историята на много чужди нации може да ни послужи само като за отрицателенъ урокъ, но не за предмѣтъ на слѣпо подражаваніе. Всичкитѣ тѣзи съображения обясняватъ много добръ вѣтрѣшното ни положение съ нараждающитѣ се военний и чиновнически классове, които скоро ще ни дадатъ да почувствуваме

всичкото зло отъ нашето маймунство предъ Европа. Ний сме си създали такава маса излишни чиновници, щото всичкитѣ наши умственни сили се стремятъ къмъ тая, въ повечето случаи непроизводителна дѣятелностъ, като занемарваме по този начинъ постояннитѣ източници на нашето народно богатство—земледѣлието и занаятитѣ. За експлоатиранieto на послѣднитѣ не ще закѣснѣе да се яви европейскій капиталъ, който, важно е да забѣлѣжимъ, не се бои отъ народностъ, а събаря всѣкакви тѣсно национални култури и въ своето странствование между послѣднитѣ се явява като космополитъ отъ първа стѣпенъ. Неговото любимо отечество е онова, въ което има мѣсто за експлоатация и за еврейския гешефтъ.

Но стараемъ ли се да се запазимъ и отъ тоя Европейски бичъ, който, както двѣтѣ горѣказанни общественни язви ще се вмѣкне въ нашата страна и слѣдъ години ще накара Българската майка да сини цѣлтъ редъ клѣтви върху своята сждба? Ний сме до толкова възхитени отъ щастливото положение на нашия селачъ, щото недопускаме у насъ и възможността на нѣщо като „четвърто съсловие“ което, слѣдъ като е принесло толкова жертви на Европейската цивилизация, е припудило въ Германия Вилхелма II-й да му предложи своитѣ услуги само и само да може да се спаси съществуващия общественно-икономически строй. Ний даже не си даваме трудъ да помислиме за всички подобни испитания, които е претърпѣла Западна Европа като се ласкайме отъ наивната надѣжда, че ужъ подобни явления нѣмали почва въ нашата демократическа срѣда. Ако пресажданieto на Европейската култура има мѣсто у насъ, то и ранитѣ, съ които послѣдната е обсипана сж не по-малко възможни за насъ. Тѣзи рани сж злото, което ний не трѣбва да пропускаме отсамъ прагътъ на нашето отечество. Ний трѣбва добръ да пресѣваме презъ своя дармонъ западната култура, за да не би подирѣ да станемъ жертва на своето кжсогледство и повърхно отношение къмъ Европейската дѣйствителностъ. Тѣзи нредназначливости сж толкова повече важни за насъ, че съ построяването на своитѣ желѣзни линии ний откриваме свободенъ пътъ за Европейската култура, която едновременно съ своитѣ желателни явления може да посѣе злото по между ни.

Нека се надѣваме, че за тая тѣжка задача бжджщето ще ни създаде сжщитѣ народни водители, каквито се явяватъ

дѣятелитѣ на освободителний периодъ. Миналото на чловѣчеството блѣщука тукъ-тамъ съ пжтеводни звѣзди на прогреса, въ които като фокуси се централизира силата на цѣли общественни классове. Дано недалекото бждще на което въздагаме своитѣ надѣжди и отъ което очакваме велики дни за историята на чловѣчеството, ни надари съ сжщитѣ борци за истината, правдата и страждущитѣ братя. А за сега, нека почетѣмъ памятѣта на нашия великѣ поетъ и мислителъ Ботевъ. Нека се преклонимъ предъ священный образъ на това дълбоко чувствующе сърдце, на тоя енергиченъ умъ, на тая горда воля, като достойни синове предъ наматѣта на своя още по-достоеенъ баща. Нека се смиримъ предъ острий погледъ на тѣзи орлини очи, предъ свѣтлий образъ на тая мжска сила, която така юнашки е пренѣсла въ жертва и тѣлото си и духътъ си върху народния олтаръ. Нека се проникнемъ съ свѣтлиѣ идеи на тоя могщъ поетический талантъ, който въ нѣколко кратки, но силно прочувствувани и дълбоко съдържателни стихотворения е излѣлъ всичкий сокъ отъ своитѣ чувствителни нерви, а съ священната си кръвъ е запечаталъ своето име въ страницитѣ на народната ни история. . . .

Но . . . стига ми тая награда—
 Да каже нѣвга народа:
 Умрѣ сиромаша за правда,
 За правда и за свобода

ЕЛЕГИЯ НА СМЪРТЬТА НА ЕДИНЪ ЮНОША.

Стихотворение отъ Шиллера.

(Преводъ отъ русски въ проза).

Посвѣщава се на паметта на любимата ми жена,

Ольга Николаевна.

Младчове и охканія скърбно оглашаватъ нинѣ посѣтената отъ смъртъ къща; съборната камбана звѣни; ето и ковчега изнасятъ съ мъртвеца. Ахъ! той е твърдѣ младъ за черната земя! Той, уви, угасна въ пролѣтнитѣ дни! Младий жаръ още черви жилитѣ и огъня горѣ въ очитѣ му. Умрѣ чедото! Ахъ, умрѣ ненагледното чедо! Какъ тѣжно за него ридае майка му! Умрѣ другаря, брата! Хайдете до гроба да испроводимъ студения трупъ.

Нека вѣчнитѣ борики се гордѣятъ, че тѣй твърдо противостоятъ на буритѣ и грѣмотевитѣ! Нека снѣжнитѣ планини се гордѣятъ, че подпиратъ небесата! Нека старецътъ се гордѣе, че е достигналъ съвършенство! Нека героитъ се гордѣе че слава на великитѣ му дѣла ще проникне въ храма на безсмъртието! Но, кога червъ цвѣта на живота подяда . . . безумецъ е оня, който въ мечтитѣ си счита земния животъ за траенъ и когато вижда гибелта на толкова млади!

Въ ясно щастие днитѣ му се мѣркаха; той не знаеше ни скърбъ, ни горѣстъ: свѣтътъ му бѣше ясенъ, свѣтътъ май; животътъ му примамваше чудна далечнина; нему се струваше, не е тѣй трудно да се живѣе—рай само той на земята виждаше!

Майка му го съ слъзи обливаше, смъртъта надъ него съ крила махаше и Орисница му вече конца късаше, но той все, все чакаше оздравяване, и, умирайки, той се силѣше да живѣе!

Подъ прѣстѣта мъртвецитѣ, мирно спятъ—и всичко, за което си ти, младий братко, мечталъ, всичко остана непостигнато! Грѣйне ли слънце надъ твой гробъ: лжчитъ му не ще осѣтишъ

ти; тихъ вѣтрець ли повѣе: въ твоя гробъ е мракъ и тишина! Нѣма вече либе ти да видишъ, лжчѣтъ на любовѣта нѣма да озари твоя погледъ! Горко ни! Напусто сж нашитѣ сълзи и стѣнания: ясный ти погледъ за винаги е закритъ!

Но милий ни мъртвецъ е щастливъ: той мирно почива въ тѣсната си къща . . . Нека гробѣтъ да не знае радости, затова тамъ е и край за всички скърби. Нека те тебе предателъ хули; клѣвега и злоба нека те чернятъ, нека Фарисей дързко да твърди, че ти си грѣшникъ, че твоеото мѣсто е ада! Нека порочний, подъ будото на честността, съ хитростъ всички да опятни! Нека незаконородения синъ на правосъдието да управлява сѣдбата на всички людѣе! Нека щастieto да играе съ тълпата своеволно, смѣло, безгранично: одного на тронъ съ рѣка да издига, а другиго грубо да сваля долу! Сми: въ гроба не видишъ ти, щастливий, тая смѣсъ отъ смѣхъ и скърби, този приливъ и отливъ на щастие и тая позорна игра на нашитѣ дни, тая трудолюбива праздность и тоя пленъ съ трудъ покой: никога вече твоя погледъ нѣма да види тоя суетенъ животъ!

О, прощай, ненагледний ни другарѣ! Любовь прашае ний подиръ тебе! Спи спокойно въ студения си гробъ! Сми, до когато ний пакъ ще се видимъ! Чакай, когато гласѣтъ на трѣбата ще затрѣби и всички въ гробоветѣ ще разбуди, жилищата отново ще се отворятъ и частъ на възкресението ще удари! Отъ висшій духъ оплодотворени и въ планетний димъ растонени, гробоветѣ въ тоя мигъ ще се отворятъ и ще извадятъ своитѣ жители.

Не въ рая, както простацитѣ предполагатъ, не въ други свѣтове, както мисли мѣдрецѣтъ, не на небето, както поетѣтъ мечтае, но ний, най-послѣ, все ще се сберемъ. Какъ? Мигаръ това е справедливо, мигаръ ний ще бждемъ способни и тамъ да живѣемъ! Мигаръ чувството и задъ гроба ще бжде живо? Мигаръ вѣрваме не на суетни мечти? За тебе това вече не е загадка—и сега, изъ Божата чаша, възхитения ти духъ е упоенъ съ святата струя на сладката вѣчна истина.

О, вий, мрачни, нѣми носители що сте за него дошли, предайте трупа на вѣчно алчната смъртъ! Не проливайте вече сълзи за него, прахѣтъ съ прахъ земенъ засипете! Кой е постигналъ цѣльта на провидѣнието? Кой е можалъ да проникне задъ гроба? О, ний Бога тачимъ съ благоговѣние! Святъ, святъ, святъ усопшихъ въ миръ Богъ!

Нека пръстѣта въ земята се възвърне, но отъ гроба духътъ ти отново ще полѣти!

Нека вѣтърътъ праха ти развѣе—но любовта ти вѣчно ще да живѣе!

Габрово, 17 Октомврий 1891 г.

Г. А. Миндовъ.

ТЪРГОВСКА ЧЕСТНОСТЪ.

разказъ

Дѣдо Петъръ бѣше около на 55—60 години човѣкъ. Една частъ отъ коситѣ му бѣха вече побѣлели. Растѣтъ му бѣ срѣденъ. Челото му бѣ винаги намръщено, но лицето му изразяваше по-голѣмо смирение и мженичество отъ лицето на пророка Данаила. Очитѣ му бѣха сини и съвсѣмъ не съотвѣтствуваха на общото изражение на лицето му; вижда се, за туй ги и държеше, винаги на долу. Главата му бѣше винаги наведена къмъ гърдитѣ. Не по малко смирение представляваше той и съ ходението си: краката му се мѣстеха излика, безъ никаквъ шумъ, а ржцѣтъ му постоянно бѣха занети съ една бѣла сидефена броеница. Той се тѣй бѣ свикналъ съ послѣдната, че осѣщаше едно побъркване на крачкитѣ и гѣвора си, когато се случаше да я забрави на дюкени. Той минуваше за „срѣдна ржка“ човѣчецъ. Близко до кжщата си, въ срѣдъ града, имаше едно дюкенче. То бѣше хемъ терзийско, хемъ бакалско. Въ него нѣмаше много стока, но отъ всичко се намѣрваше по малко. Имаше и разни лѣкарства: за сърдце, зжби, глава, бодежъ, трѣска и пр., и пр., които

дѣдо Петъръ продаваше скрипомъ на селенитѣ. Той минаваше и за прѣвъ набожникъ въ града: освѣтъ въ празничнитѣ дни, той ходѣше въ черкова и презъ дѣлницитѣ. Заговѣ ли се за Великденъ или Коледа, той се не отдѣлеше отъ *патаря**)—бѣше епитропъ отъ много години на старата черкова. Дѣдо Петъръ нѣмаше дѣца, нѣкъ и не му бѣше мжно за това: но поради силното настояване отъ страна на баба Петровица той бѣше прибралъ едно сираче, на име Стойчо. Какво му бѣше истинското положение, какъ въртеше своята „дребна“ търговия, какъ се владеше съ своитѣ мющерии, отдѣ вземаше, какъ се поминаваше—това нѣщо малцина знаяха, защото дѣдо Петъръ не обичаше да се срѣща съ хората, а още повече—и да имъ приказва за своето положение.

Една сутрина рано, туку-що бѣ се разсъмнало, дѣдо Петъръ отвори дюкенчето си, премети го на двѣ, на три и сѣдна на своето ниско триножно столче. То бѣше покрито съ едно парче овча кожа, по което само туку-тамъ се виждаше вълна. Той се бѣше замислилъ като отъ време на време хвърлеше погледа си къмъ насрѣщнитѣ, още затворени, дюкени. По едно време издрѣнколяха кепенцитѣ на единъ отъ послѣднитѣ и дѣдо Петъръ се сепна. Той си дигна очитѣ и на лицето му се появи нѣщо като радостъ, която на часа исчезна. Като помисли още малко той стана и се ухити съвсѣмъ полегка къмъ туку-що отворения дюкенъ на бай Христо.

Бай Христо почти по всичко приличаше на дѣда Петра, само че бѣше 7—8 години по-младъ и минаваше за по-богатъ отъ него. Всички знаеха, че той имаше много парици, които скришно даваше подъ лихва на селенитѣ и на нѣкои и други, „съ испитана честностъ“ търговци въ града.

—Добро утро, Христо! каза дѣдо Петъръ излика, като влѣзе въ дюкения.

—Далъ ти Богъ добро! му отговори бай Христо, като го покани да сѣдни.

—Знаешъ ли защо съмъ подранилъ?

—Ще кажешъ.

*) Мѣстото, дѣто се продаватъ свѣщитѣ въ черкова.

—Страшно кѣораво има у тия турски имоти, ама какво да сторя, като ми сж кѣси ржѣтѣ. . .

Тука дѣдо Петъръ въздѣхна излика, поклати, си главата и, безъ да си дигне очитѣ отъ брояницата, продължи съ сжщия тонъ:

—И слѣнитѣ кучета прогледаха отъ тѣхъ. Че какъ нѣма да прогледатъ при такава ефтиния: стотини дюлюми гора, ниви, ливади, кжща . . . и всичко за нѣколко само жълтици! . . . Особенно пѣкъ Дерелийскитѣ имоти: съвсѣмъ на долня цѣна се продаватъ. Хаджи Ганчо е заграбилъ сума нищо. Отъ една страна купува а отъ друга продава на селенитѣ. Само тия имоти ще му удесетерятъ паритѣ! . . . Това твърдѣ добрѣ разбиратъ нашитѣ селени, и за туй постоянно се приселватъ изъ околнитѣ села. Хеле балканджитѣ? — Единъ-другъ се испреварятъ. И колкото по нататѣкъ, толкова по-сжжни ще станатъ тия имоти . . . Сега му е времето, джанжмъ! Поне тоя имотъ ще куия. Ако щѣшъ, да се сдружимъ; ако пенѣшъ пѣкъ, ще те моля да ми дадешъ нѣколко жълтици, било въ заемъ, било съ лихва.

—И азъ нощесъ му мислихъ за тия пусти имоти. Право казвашъ, че „кѣораво“ е. Тежко ни и горко, ако очакваме отъ дюкенджилъка само. Сега му е времето, човѣкъ да направи нѣкоя и друга парѣ. Не е само Хаджи Ганчо: колко Хаджи Ганчовци знамъ азъ, които ще удесетерятъ паритѣ си . . .

Бай Христо се замисли, а дѣдовото Петрово сърдце хвана радостно да тупка. Той се радваше, защото разбра отъ бай Христовитѣ думи, че ще осжществи плана си, койго тѣй силно го мжчеше. Но той таеше своята радостъ. Дѣдо Петъръ не бѣ вчерашенъ: знаеше той, отдѣ да захване и до кждѣ да свърше.

—Ама ти си май страхливъ, необичашъ да се впуцашъ въ такива работи, отъ които или много се печели, или много се губи, подкачи той: за туй и по-добрѣ ще направишъ, ако само ми дадешъ нѣколко жълтици въ заемъ или съ лихва. Азъ безъ друго ще куия тоя имотъ. Ама пѣкъ имотъ ли е! . . .

—Ж-ж, ти се помѣташъ, а? Но и азъ нѣмамъ парѣ за даване. Страхливъ съмъ билъ. . . Не съмъ азъ стра-

ливъ, ами малко му отбирамъ отъ тия работи; пъкъ и не мож да си затвора дюкения. Твоята работа е друга: ти си опитенъ въ тия работи, пъкъ има и кой да ти пази дюкения. Пъкъ знаешъ ме, че азъ не обичамъ да излѣзвамъ на лице: и безъ туй хората ми викатъ това и онава. Ами кой имотъ мислишъ да купувашъ?

—Азъ се не помѣтамъ, Христо, ами. . .

—Ами какво? не ти се дава отъ кяра? . . .

—Добрѣ, джанжмъ: да се съдружимъ, като искашъ. Азъ мисля да искупия имота на Ахмедаа отъ Дерелни. Главата ми е поглушилъ. И снощи идва да ме моли. Земи го, дѣдо Петре, ми дума той, земи го да ме споменувашъ. Менъ ми се моли Хаджи Ганчо, но азъ не искамъ да го дамъ нему. И право казва циганина. Той ми е добъръ приятель отъ дълго време. Нему не му се иска да напуска България, но домашнитѣ го принуждаватъ. Имота му е голѣмичъкъ: една къща на два ката съ доста широкъ дворъ, една градина, единъ плѣвникъ, два обора за добитъкъ, около двѣста дюлюмя гора, осемдесетъ дюлюмя ниви, три парчета ливади и едно младо лозе. И за всичко това ми иска петнайсетъ хиляди гроша — безъ пари имотъ! . . .

—Нѣмашъ ли ти хичъ готови пари?

—Имамъ всичко около петдесетъ жълтици.

—Тогава, слушай! азъ ще дамъ още сто, та каквото спечелимъ, ще го дѣлимъ братски. Отъ менъ два пжти повече пари, а отъ тебъ ще бжде труда. Азъ мисля, че тѣй ще бжде най-право. Пъкъ, азъ нѣма да ти се мѣся въ нищо: купи го и търси мющерия да го продадешъ. Гледай само, дано поостави нѣщичко циганина.

Сега вече дѣдо Петъръ не можеше да скрие своята радостъ: той се позасмѣ, погледна презъ мигачи бай Христа и каза:

—Хм.... Добрѣ; нека бжде тѣй. Тогава хичъ да не губимъ време. Циганина подиръ малко ще доде на дюкения. Още днесъ може да се свърше тая работа.

—Ами че нали трѣбва да обиколишъ имота?

—Че азъ го знамъ, пребърза дѣдо Петъръ: но и пакъ мож да отида — не е кой-знай дѣ я! Ей-сега, като се кача на коня, за обѣдъ ще се върна.

—Е, вижъ тамъ; каквото направишъ — направи; азъ ще ти донеса ей-сега стотѣхъ жълтици.

Слѣдъ това нашитѣ стари приятели се раздѣлиха: дѣдо Петъръ си отиде на дюкения, а бай Христо турна едно столче при вратата на дюкения — знакъ, че дюкенджията го нѣма, — и засука изъ уличката къмъ дома си.

Бай Христо изпълни обѣщанието си: подиръ половинъ часъ той донеси паритѣ. На дюкения имаше хора, и за туй бай Христо му подаде вързопъ, безъ да му продума нѣщо. Дѣдо Петъръ клюмна съ глава, пое вързопъ и го гуди на страна.

Като испрати мющериитѣ си, той разгърна вързопъ и блѣсъка на жълтицитѣ тутакси измѣни настроението му. Слава Богу! хвалца да си дума излика той: едното вече свършихме. Много му мислихъ, ама пъкъ добръ го скроихъ. И той се радва, че безъ трудъ кыръ ще вземе . . . Охо, надѣвай се! Ти си хитъръ, ама ще видишъ, че отъ тебъ по-хитри има! Дѣдо ти Петъръ не е вчерашепъ: той знае много по-вече отъ тебе! . . . Пъкъ и както искахъ, тѣй се и случи: никой не видя. Па и кой ли ще му повѣрва, ако хване да се скуби и доказва, че ми . . . —Никой. Дѣдо Петъръ е правъ и честенъ човѣкъ — тѣй знаятъ хората. Пъкъ и не може другояче! сега сж такива времената, ако се неприструвашъ, ако не лъжешъ, ако не крадешъ — и псетата не те ядватъ . . . Гледашъ сега нѣкои млади, че идъ ме хваща: не знаятъ, какъ да печелятъ. Зели да ми доказватъ, че хората не трѣбвало да се мамятъ, че не трѣбвало да си завиждатъ, и незнамъ още какви си дивотии! . . . Глупци! Бе хей, айолъ, тия времена се минаха вече! Тая пѣсенъ е стара. Нея сж я пѣли и пѣятъ я до днесъ поповетѣ. И тѣ проповѣдватъ ама, я поглежъ имъ живота: не може да се в'вреди човѣкъ отъ тѣхъ. Добръ казва стария попъ Христо: Богъ прощава за тия нѣща, стига да му се помолишъ отъ сърдце. За туй го обичамъ азъ него. Пъкъ и да излъжи човѣкъ такъвъ единъ пладнѣшки хайдутинъ, то не е грѣхъ. Отгдѣ ги е взелъ той? . . . Разбирамъ, да ги е спечелилъ съ трудъ и потъ. . . Но азъ се халосахъ: циганина ей-сега ще доде. Трѣбва и неговата смѣтка да се приготви. Той ме слуша мене. Страпни кравички сж пуститѣ му

гаджели; но си отиватъ вече . . . Много ще плачимъ ние за тѣхъ . . . Но азъ пакъ се задълбахъ. Чакай да му приготвя азъ нему смѣтката. Това ще бжде за послѣдентъ нѣтъ. Той е поганецъ. За него грѣхъ нѣма я! . . .

Послѣдната мисль окуражи дѣда Петра. Той гуди паритѣ въ чекмеджето, заключи го и почна да рови изъ тефтера. Като обърна нѣколко листа, той се спрѣ надъ една страница, земъ перото въ ржка и хвана да преправя цифритѣ и допълня смѣтката на Ахмедаа. Току-що свърши тая работа и Ахмедаа се яви.

—Е, Петре чорбаджи, намисли ли си? го запита турчина,

—Бе че какво ще му мисля—нали ти казахъ, че съмъ мющерия. Но ти искашъ баща си и майка си. Твоята работа прилича на оногова, дѣто искарътъ на назаръ баща си и майка си; но, като не му се щѣло да ги продаде, поискалъ висока цѣна, та никой ги не купишь.

—Не, отговори турчина, моята работа съвсѣмъ не е тъй: азъ съмъ рѣшилъ вече да продамъ имота си, и ако го не земешъ, ще го дамъ другиму.

—Като е тъй, защо искашъ толкова? Хичъ ти, кой е лудъ при сегашния *несагласъ* на паритѣ, при сегашнитѣ *болъ* имоти, да брое *дванайсетъ* хиляди гроша за твоя нищо и никакъвъ имотъ?

—Не думай тъй, Петре Чорбаджи! азъ видѣхъ съ очитѣ си, че много по „нищо и никакви“ имоти отъ моя се продадохъ за по *петнайсетъ-двайсетъ* хиляди гроша. Но да оставимъ ние кой какъ продава и кой какъ купишь: мющерия ли си ти?

—Е, какъ искашъ ти, да те увѣря, че съмъ мющерия?..

—Тогава да направимъ пазарлъка, та ще прифанимъ и ония пари, що ти дължа за взетитѣ отъ дюкения ти нѣща, го прекъсна турчина и сѣдна предъ дюкения.

—Я, вижъ ли ти! азъ ги бѣхъ забравилъ. Добрѣ; думай сега!

—Думата е твоя.

—А че, Петре чорбаджи, менъ ми се неотстѣгия по-долу . . . Но нейсе: да ти оставя още сто гроша.

—Съ сто, съ двѣсти, съ петстотинъ и съ хиляда биле работа нѣма да стане. Слушай ти! ще ми вземинъ ли десетъ хиляди грошове? Хайде, ако си съгласенъ, да се

качимъ на конетѣ, че въ село: азъ трѣбва да обиколя изново имота ти. Сутрѣ ще се върнемъ, ще ти броя паричкитѣ и ще ми потвърдишъ имота.

Дълго време тѣ правиха пазарлъкъ и най-послѣ го скжсаха за десетъ хиляди, осемстотинъ и петдесетъ гроша. Но дѣдо Петъръ му каза, че ще му извади актъ за четирнайсетъ хиляди и петстотинъ гроша, замъ да можалъ послѣ, по-скжпо да го продаде, на което турчина се съгласи.

—Да видимъ сега смѣтката ти, каза дѣдо Петъръ и взема теттеръ.

Като намѣри страницата, дѣто бѣ смѣтката на Ахмедъа, той се побави около петъ минути и рѣче:

—Всичката ти смѣтка е четири стотинъ, двадесетъ и седемъ гроша, и петнадесетъ парѣ.

—Тюуу, че много бе! извика турчина зачудено: трѣбва да си погрѣшилъ въ събиранieto. Не може да бжде; нали преди малко ти дадохъ триста гроша.

—Да видя пакъ; но не вѣрвамъ да съмъ погрѣшилъ, каза дѣдо Петъръ и хвана пакъ да се взира въ страницата.

—Пакъ толкова.

—Погрѣшилъ си, погрѣшилъ си: вижъ добрѣ.

—Е-е-е, та най-сетнѣ азъ лъжецъ ли съмъ? измърмора дѣдо Петъръ сърдито.

—Не сърди ми се, Петре чорбаджи: азъ не ти казвамъ че си лъжецъ, ами да нѣма нѣкоя грѣшка. Ти знаешъ, че калема е дяволска работа: лесно може човѣкъ да погрѣши.

—Ами че нали гледахъ: нѣма никаква грѣшка. Ето на

Тукъ дукъ Петъръ хвана да му чете едно по едно зетитѣ нѣща. Турчина го прекжсва на нѣколко пжти, но най-послѣ се съгласи, че наистинна сж четири стотинъ двадесетъ и седемъ гроша, и петнадесетъ пари.

—Хайде сега, върви приготи коня си, каза дѣдо Петъръ; ето и азъ ще отида. Мини покрай дома, та отъ тамъ ще тръгнемъ заедно.

Ахмедъа отиде, а дѣдо Петъръ отключи чекмеджето, зема стотѣхъ жълтици, гуди ги въ джоба си, попритвори

единия кепепкъ на дюгени и съ наведена глава и брояница въ ржка потегли къмъ дома си.

За обѣдъ тѣ бѣха вече въ село. Дѣдо Петъръ не отиде туку-тъй съ праздни ржцѣ. Той знаеше, че селени-тѣ ги насилватъ за данѣкъ и че мнозина ще му искатъ пари въ заемъ; ето защо и взема съ себе си нѣколко стотина лева и 7—8 печатани записа. До вечерята той обиколи имота на Ахмедаа, раздаде всичкитѣ пари що бѣше взималъ и се върна въ дома си.

Дѣдо Петъръ рѣдко даваше пари безъ записъ и сигуръ поржители. И никога не бѣлѣжеше въ записа, че паритѣ ги е далъ съ лихва, а—въ заемъ. Той казваше, че не му отбѣра много *хесапа*, и за туй даваше паритѣ си *кесимъ*, съ единъ малъкъ доходъ: 10 лева за 15, 20 за 30, 50 за 75 и т. н. за по *единъ*, *два*, или най-много, за по *три* мѣсеца,

На третия день, работата се свърши благополучно: Ахмедаа доде и потвърди чрезъ нотариуса имота си на дѣда Петра. Въ акта се забѣлѣжи, че е продаденъ за четирнайсетъ хиляди и петстотинъ гроша, а Ахмедаа получи всичко, всичко 10, 850 безъ 427 гр. и 15 пари=10, 422 гроша и 25 пари. Но съ това само не зе задоволи нашия дѣдо Петъръ: нему се искаше, да му остане имота тъкмо за *десетъ* хиляди гроша. Какво да се прави? Мисли, мисли и намисли най-послѣ.

—Слушай, Ахмедаа, му каза той, когато послѣдния се готвеше вече да си замина: ти ми потвърди, наистина, имота си чрезъ нотариуса, но искамъ да имамъ и отъ тебъ една книга, какво че си ми продалъ тоя имотъ и че си получилъ напълно паритѣ отъ мене. Нѣма нищо нека имамъ и отъ твоята ржка такова писмо. Нали знаешъ, всичко се случва

—Добрѣ бе, Петре чорбаджи! направи тая книга, азъ ще си сложа подписа. Ако не зная да чета, баре зная да си подписвамъ името?

Дѣдо Петъръ взе половинъ листъ хартия, пригъна го надвѣ, написа нѣщо си и го поднесе на Ахмедаа, който си сложи подписа.

—Е, сега на добъръ часъ! Ами кога ще опразднишъ кѣщата?

—Ако е рѣкълъ Господъ, други-день съмъ на пжтъ.

—Тогава азъ ще дода въ село, ако само нѣмамъ друга работа, та хемъ ще те испратя, хемъ и ще заключа кжщата.

—Добрѣ. Тогава и ще се почерпимъ, каза турчина и си замина.

—Е, половпната отъ плана е вече осжществень, хвана да си шепне дѣдо Петъръ, като разглеждаше кнгаита, която преди малко Ахмедаа подписа. Колко сж глупави тия циганари, подписва се безъ да знае защо! Ще видишъ ти, едно подписвание за колко ще ти стане! Ще видишъ, какво могатъ „райтѣ“! Като си отиде въ Турско, ще има да расправа и на дѣцата. Толкозъ по-добрѣ: нека видятъ Стамболлиитѣ, че не Българитѣ, а сами тѣ сж овцѣ Но азъ нѣма да отида други-день самъ, а ще пратя Стойча: той ще си доде сутрѣ. Пжкъ съ бай Христа ще видя, каква ще я завъртя. Ще му кажа преди всичко, че съмъ купилъ имота за четиринайсеть хиляди и петстотинъ гроша, като покажа и акта. Само отъ това ще спечеля. . . . Чакай да видимъ колко. Азъ я купихъ за 10,850 гроша. Като кажа, че съмъ я купилъ за 14,500 гроша, ще спечеля 3,650 гроша. Добрѣ, ама и отъ преправката на смѣтката му спечелихъ около 200 гроша — ставатъ: $3,650 + 200 = 3,850$ гроша. Ще смѣкна и съ расписката що ми даде сега, 422 гроша и 25 пари . . . Всичко 4,272 гроша и по словомъ: четири хиляди, двѣстя, седемдесеть и два гроша и двайсетъ и петъ пари отгорѣ! . . . Браво, дѣдо Петре! Тѣй се печелятъ пари! . . . Ами, ако притурия и стотѣхъ жълтици за единъ день! И нѣма да му ги дамъ Амма ще му ги дамъ, ж-ж-ж! . . .

И, наистинна, дѣдо Петъръ бѣше прекрасень кроячъ: като скроеше нѣщо и го извършваше. Много му мислѣше, ама затуй пжкъ и никога не се излѣгваше въ своитѣ планове. Ако Наполеонъ се счита за гений въ военщината, то не може да се не счита за такъвъ и дѣдо Петръ въ сегашната печалба.

Още сжщата вѣчеръ бай Христо го намѣри и той му показа акта. Подиръ два дена Стойчо зема расписката и отиде въ село. Ахмедаа бѣше натоварилъ всичко на нѣколко биволски кола и се готвеше вече да потегли, кога-

то пристигна Стойчо. Последния се испрѣче предъ колата и поиска на Ахмедаа 422 гроша и 25 пари, които имъ дължалъ и за които е далъ расписка. . . . Турчина остана трѣспатъ. Сега чакъ разбра, че това бѣ страшна измама; но кой му върваше? . . Той поиска да отиде въ града, лично да се срѣщне съ дѣда Петра; но Стойчо му каза, че него го нѣма въ града и че дълго нѣма да се завърне. Турчина отказваше да заплати паритѣ. Намѣси се кмета и полицията. Тѣ защитаваха Стойча. Турчина бързаше да замине. Той помисли, да остане още нѣколко дена; но разбра, че работата ще отиди до сѣда, а дълото може да се проточи съ мѣсеци, па даже и съ години! . . . Какво да прави? Въртя, сука, па току извади най-послѣ четири жългици и други дребни пари, даде ги на Стойча и потегли колата съ страшни проклетия! . . . Остави другото, ами малко остана да го наложатъ събралитѣ се около Стойча българи, за дѣто вървеше и кълнеше. . . .

Въ сѣщото село живѣяха двама братя: Колю и Доню. И двамата бѣха женени и имаха по нѣколко дѣщица. Баща имъ бѣше отдавна умрѣлъ! При тѣхъ живѣеше и майка имъ. Тѣмъ имъ бѣше тѣсна бащината имъ кѣщица, и за туй тѣ се сдумаха, да си купятъ друга, по-широка. Тѣ не бѣха кой знай какви богаташи; но и не бѣха бѣдни: имаха си и нивици, и ливади, и добитъчецъ. Тѣ познаваха дѣда Петра. Когато се научиха, че той е купилъ имота на Ахмедаа, рѣшиха да продадатъ бащината си кѣща, да продадатъ нѣкое и друго даначе, та да искупятъ отъ дѣда Петра, ако не цѣлия имотъ, то поне кѣщата. Но, преди да продадатъ бащината си кѣща, тѣ се сговориha, лично да се срѣщнатъ съ дѣда Петра и да узнаятъ: като за колко хиляди гроша ще се съгласи да имъ продаде кѣщата съ двора и градината заедно.

Единъ день Колю слѣзе нарочно за тая работъ. Той намѣри дѣда Петра на дюкения и сѣдна при него. Като го здрависа и распита, какво има и какво нѣма по село Дѣдо Петъръ го запиталъ, по каква работа е слѣзълъ въ града.

— Бе че като ме питашъ, правичката да ти кажа, каза Колю: азъ съмъ дошелъ нарочно при тебе. Научихме се

съ брата, че ти си купилъ имота на Ахмедаа. Както знаешъ, намъ ни е тѣсничко въ бащината кжщица, та се сдумахме ако склонишъ, разбира се, да ни продадешъ онай на Ахмедаа. Колкото за паритѣ смѣтаме да продадемъ бащината си кжща и друго дапаче.

—Добрѣ, добрѣ. Ако ме питашъ наздраво, менъ не ми се продава тая кжща. Азъ съмъ я купилъ повечето за хатѣра на Стойча и бабичката: тѣ обичатъ кжща съ широкъ дворъ и градина. Но ний сме хора, и трѣбва да се слушаеме и помагаме. Азъ не мога да ви откажа, когато знамъ, че вамъ е много по потрѣбна тая кжща, отколкуто на менъ. А че и ние не можемъ постоянно де живѣемъ вхтрѣ; а пѣкъ, щомъ въ една кжща не се живѣе постоянно, тя се разсипва. . . Колкото за паритѣ—лесно се потѣкмяваме.

—Е, като колко гроша ще ни искашъ! попита бай Колю зарадванъ.

—А че колко да ви зема. . . . А ти наздраво ли искашъ да се пазариншъ, или само питашъ?

—Хайде-е-е-е, нали ти казахъ, че приказвахме съ брата и че сме мющерии.

—Друго е да сте мющерии, друго е да искашъ сега сега да свършимъ пазарлъка.

—А че трѣбва да продадемъ по-напредъ бащината, на тогава да. . . .

—Не не: ако вие насигуръ сте се рѣшили да купите тая кжща, то нѣма какво да ви прѣче да свършимъ пазарлъка; колкото за паритѣ, азъ ще ви почакамъ, додѣто продадете бащината ли, друго ли, и ми ги натѣкмите.

—Добрѣ тогава: колко ще ми вземешъ само за кжщата и градината!

—Ама да се пазаримъ ли, или да се не пазаримъ?

—Разбира се, да се не дръпваме много-много.

—Тогава слушай! ще ви зема цѣли дванайсетъ хиляди гроша.

—Е, нѣма да стане на работа, дѣдо Петре! много искашъ: ти искашъ, да спечелишъ отъ парата—пара. . . .

—Че защо ще искамъ да спечеля отъ парата — пара? Или вие искате, да ви я дамъ току-тъй, безъ никакъвъ кяръ?

—Че тѣй: цѣлия имотъ ти не си купилъ за дванайсетъ хиляди гроша, а само за кжщата ни искашъ толкова.

—Какъ цѣло тѣй? Кой ви каза вамъ?

—Ахмедаа самичъкъ.

—Той ви е излъгалъ, циганина, каза дѣдо Петъръ на-мусено и хвана да отключа чекмеджето.

—Кой знай! . . .

—Ти знаешъ, че азъ мразя лъжата; но азъ ще ти покажа и самия актъ отъ нотариуса. Ето! Можешъ ли, да четешъ? Прочети ей-гука-на, каза дѣдо Петъръ, като му поднасеше разгънатъ нотариалния актъ.

—Не му отбирамъ азъ отъ свързаното писмо; азъ знамъ само да се подписвамъ. Остави джанжмъ: може пъкъ и да ме е излъгалъ Ахмедаа, каза бай Колю, като хичъ не-погледна биле акта.

—Не „може би“, ами ви е мѣтналъ циганина: цѣли петнайсетъ хиляди грошове му начетохъ азъ. Въ акта е казано четирнайсетъ хиляди и петстотинъ, но ние приложихме и петътѣхъ стотинъ гроша що ми дължеше по те-фтеръ.

Тукъ дѣдо Петъръ се позамисли малко: доде му на умъ, че тия пари той ги взема два пжти отъ Ахмедаа. Това замислювание не бѣше *смущение*, а минутно едно удоволствие, каквото усѣща всѣкой човѣкъ, когато си спомни, какъ сполучливо е достигналъ той известна своя цѣль.

—Слушай, Колю! каза той слѣдъ малко: азъ ви земамъ васъ единайсетъ хиляди и петстотинъ гроша и ще ви чакамъ шесть мѣсеца за паритѣ, безъ да ви зема нѣщо за това. Ще направимъ само една книга, та подиръ шесть мѣсеца, като ми броятъ паритѣ, ще ви потвърди чрезъ нотариуса кжщата. Въмѣсто поржчители, кжщата ще бжде на срѣща: ако подиръ шесть мѣсеци ми броятъ, паритѣ, ще ви предамъ кжщата; ако ли не—ще ви я взема назадъ и ще ми платите двѣстѣ гроша, за дѣто сте сѣдѣли вжтрѣ.

Бай Колю се зарадва, като изслуша тия стодни условия, що имъ предлагаше дѣдо Петъръ; но сѣ пакъ му се виждаше скжпичко. Той му предложи десетъ хиляди, но дѣдо Петъръ се не съгласи. Подиръ малко той добави

още петстотинъ гроша, като заяви, че тѣхъ ще му ги дадатъ предварително. Дѣдо Петъръ пакъ се не съгласи окончателно, а му каза:

—Тогава елате утрѣ съ брата си, донесете стотѣхъ лева, и какъ и да е ще свършимъ.

На другия день Колю и Деню додоха. Пазарлъкътъ се свърши за десетъ хиляди и петстотинъ гроша, отъ които петстотинъ му броиха, а за останалитѣ десетъ хиляди гроша му подписаха единъ записъ. Въ послѣдния не се споменуваше, за какво му се задлъжаватъ тия пари; казваше се само, че тѣ сж ги получили въ брой „за потрѣбата си“ и че слѣдъ шестъ мѣсеци сж длъжни, да му ги внесатъ. Слѣдъ туй дѣдо Петъръ имъ даде ключоветъ на кѣщата и тѣ си заминаха обрадовани до уши.

Три мѣсеци вече бѣха се измипали, откакъ двамата братя живѣяха въ кѣщата на Ахмедаа. Едни отъ селенитѣ знаяха, че тѣ сж купили тая кѣща, а други — че стоятъ подъ наемъ, но иматъ *ниетъ*, да я искупуватъ. Послѣдния слухъ бѣше распръсналъ самъ дѣдо Петъръ. Сжщо тѣй знаеше и бай Христо.

Единъ пазаренъ день се яви при дѣдо Петра единъ селенинъ, около на 40—45 години възрастъ. Името му бѣ Цонко. Той бѣше извѣстенъ богаташъ въ своето село и познаваше мнозина граждани. Бай Цонко не бѣше отъ Дерелии, а смѣташе, да се засели тамъ и за туй диреше, да си купи нѣкоя кѣща. Отъ всичкитѣ кѣщи въ село нему се хареса най-много Ахмедовата; за туй и поиска да узнае: дали дѣдо Петъръ е продалъ тая кѣща на Коля и Деня, или имъ е далъ подъ наемъ.

—Добъръ день, дѣдо Петре! каза той, като се исправи предъ дюкения.

—Далъ ти Господъ добро, Цонко! Добрѣ дошълъ!

—Добрѣ те намѣрилъ дѣдо Петре!

—Какъ си? живо-здрово ли си? Какво те носи пасамъ?

—А бе доходъ хемъ на пазаръ, хемъ и да те попитамъ за една работа. Мющерия съмъ за една кѣща въ Дерелии: смѣтамъ да се преселя тамъ. Научихъ се, че ти си купилъ имота на Ахмедаа; пъкъ гледамъ, въ кѣщата живѣятъ двама братя. Едни отъ селенитѣ казватъ, че си

имъ я продалъ, а други—че си имъ я далъ подъ наемъ; незнамъ сега, кое отъ двѣтъ е вѣрното.

—Вѣрното е туй, че тия момчета ми длъжатъ десетина хиляди гроша; нѣматъ пари, пъкъ и искатъ да купятъ кжщата. За да си прибера паритѣ, азъ имъ казахъ, че ще имъ продамъ кжщата, но ако само ми исплатятъ стария си дългъ. Тѣ се съгласиха на това и ми казаха, че ще се мжчатъ, да продадатъ бащината си кжща и нѣкое и друго данѣче но да съмъ ги пустналъ за сега въ кжщата, макаръ и подъ наемъ. Азъ се съгласихъ. Но тѣ не могатъ купи тая кжща—нѣматъ пари. Може би, тѣ си мислятъ, че, като исплатятъ стария си дългъ, азъ ще имъ продамъ кжщата и ще ги чакамъ за паритѣ: но тѣ се лъжатъ: менъ пари ми трѣбать.

—Ще се рѣче, ний можемъ сега да влѣземъ въ пазарлъкъ?

—Какъ не, стига да си мющерия и да имашъ готови пари.

—Колкото за паритѣ, не се страхувай: щомъ ми потвърдишъ кжщата и ще си ги получишъ до парѣ.

—Като е тѣй, азъ ще ти я дамъ и по ефтино.

—Добрѣ; кажи сега: колко ще ми земенъ?

—Ама само за кжщата ли, или и за цѣлия имотъ?

—По-напредъ за кжщата само съ двора и градината, а че послѣ ще видимъ за другото; може би и него ще купя.

—Слушай, Цонко! азъ знамъ, че ти имашъ готови пари не само за тоя имотъ, а и за петъ други. Щомъ като смѣташъ да се преселвашъ въ Дерелии, земи го цѣлия: ще ти го дамъ и по-ефтино.

—Че менъ ми трѣбать и ниви, и ливади, и гора—то не щѣ и дума: но азъ не искамъ да заборчавамъ.

—Азъ знамъ, че ти имашъ толкова пари: не че имота е малъкъ, а защото е ефтинъ, каза дѣдо Петъръ и захвана да му го изброява.

Каго му изброи кжсъ по кжсъ цѣлия имотъ и като му предложи за всичко петъ хиляди лева, бай Цонко се укуражи, пристѣпи по близо до дѣда Петра, хвана му ржката и подкачиха наздраво пазарлъка. Додоха нѣколцина

и отъ съсѣднитѣ дюкени. Дигаха, слагаха, най-послѣ свѣршиха за двайсетъ хиляди и петстотинъ въ брой.

Подиръ три дни всичко бѣше вече свѣршено: дѣдо Петъръ прибра парицитѣ и потвърди имота си на бай Цонка чрезъ нотариуса. Новий стопанинъ още сжщия день се яви предъ двамата братя, показа имъ акта и ги помоли да си излѣзатъ подиръ три-четири депа изъ кжщата. Колю и Деню се смаяха. Тѣ напустиха посрѣдъ бѣлъ день работата си и слѣзоха въ града при дѣда Петра. Тѣ чакаха съ нетърпение, да чуютъ думата на дѣда Петра. Горкитѣ братя, тѣ още повече се смаяха когато послѣдния имъ каза, че тѣ трѣба да си излѣзатъ изъ кжщата, защото цѣлия имотъ е продаденъ вече на Цонка—Че бивали тѣй бе, дѣдо Петре? се убади Колю съ треперящъ гласъ: ама че нали намъ продаде кжщата, нали ти броихме и петстотинъ гроша предварително, нали ти дадохме и записъ за останалитѣ десетъ хиляди. . .

—Я ги поглежъ ти, бесчестницитѣ съ бесчестници! . . . Какво говорите вие бе? . . . Кога сте ми давали вие пари? Кога съмъ ви продавалъ азъ кжщата? . . . Дадохъ ви само дума, че нѣма да я продавамъ другиму, за да продадете бащината си кжща и ми исплатите стария си дългъ. . . . Скоро паритѣ да ми давати! . . . Не ви е срамъ! да ви правя добро, а вие да ми кроите такива калпави работи!? . . .

Двамата братя се вцѣпиха; нищо не говоряха: само Колю си бършаше сълзитѣ. Пъкъ и кой ги оставяше да говорятъ? Дѣдо Петъръ продължаваше да вика, колкото го гласъ държеше. Събра се сумма свѣтъ предъ дюкени. Траги-комедията се продължи цѣлъ часъ. Само нѣколцина отъ слушателитѣ сж осъмниха въ думитѣ на дѣда Петра Въ тѣхното число бѣше и бай Христо, който подслушваше отъ страна. Най-послѣ двамата братя си заминаха плачешката и тълпата се разпрѣсна.

Бай Христо си отиде на дюкения, но не го здържѣ. Стотѣхъ жълтици не излѣзваха изъ ума му. Той отиде при дѣда Петра, който бѣше пожълтялъ като восъкъ и цѣлъ треперяше още, сѣдна и като му каза нѣколко утѣшителни думи, предложи му да се расчелатъ.

—За какво? попита го дѣдо Петъръ съ опулени очи.

Туй, за орташкия имотъ де, каза бай Христо малко оплашено.

— За какъвъ орташки имотъ? Ти да не си сънувалъ, я?

— Бе какво думашъ, дѣдо Петре! захвана излика бай Христо: ами че нали ти дадохъ сто жълтици.

— Бе, какво думашъ, Христо!? . . . Какви сто жълтици се те патили!? . . .

О, Божке и Св. Богородичке! Не оставейте ме днешния день! . . . Тия хора искатъ да ме разсиятъ! . . .

Дѣдо Петъръ хвана да се кръсти и току-що не заплака. Бай Христа го втрѣси. . . . Траги-комедията се повтори. . . .

Не се мина много и бай Христо даде въ сждъ дѣда Петра, а послѣдния — двамата братя за десеттѣхъ хиляди гроша. Бай Христо не можа да докаже иска си. Той му предложи „рѣшителна“ клѣтва. Дѣдо Петъръ я прие и сжда го оправда. Сега чакъ бай Христо опита силата на сегашната набожностъ . . .

Не тѣй стана, обаче, съ другитѣ двама длъжници: дѣдо Петъръ ги осжди съ предварителенъ заноръ на всичкитѣ имъ имоти, които продаде чрезъ пристава и си зема десеттѣхъ хиляди гроша.

Какво стана отпослѣ съ тия двѣ селски семейства, оставени подъ открито небе, съ педа земя и ни едно даначе — всѣкой може да си представи . . . Азъ ще кажа само това, че и днесъ дѣдо Петъръ се ползува съ качества на *набоженъ* и *честенъ* старецъ, както и нѣрвенъ. Нѣщо повече даже: сега го повече уважаватъ, защото ималъ повече парици!? . . . За доказателство на послѣдната мисль служи това, че тая година го избраха и за членъ въ постоянната комисия! . . .

15, Мартъ, 1891 год.

Н-нъ

КАПИТАЛЪ И НАЕМЕНЪ ТРУДЪ.

ОТЪ

Фридрихъ Енгелсъ.

(преводъ отъ нѣмски).

Классическата политическа икономия е добила отъ промишленната практика обикновенното представление на фабрикантина че той купува и плаща *труда* на работницитѣ си. Това представление е било достатъчно за търговскитѣ смѣтки, за държението на книгитѣ и за смѣтане цѣнитѣ отъ фабрикантина. Лекомисленно пренесено въ политическата икономия, това представление произведе най-необикновеннитѣ грѣшки и бъркотии.

Економията намира на готово факта, че цѣнитѣ на всичкитѣ стоки, въ туй число и цѣната на тая стока която тя нарича „трудъ“, непрекъснато се измѣняватъ; че тѣ се дигатъ и спадатъ поради твърдѣ разнообразни обстоятелства, които често нѣматъ никаква свѣрска съ производството на самата стока, тѣй шото цѣнитѣ обикновенно изглеждатъ да се определяватъ отъ „чистия случай“.

Обаче щомъ економията излѣзе като наука, една отъ първитѣ ѝ задачи бѣше да търси задъ този „случай“, владѣющъ на гледъ цѣнитѣ на стокитѣ, закона, който въ сжщность владѣе този случай. Като вижда че всички цѣни на стокитѣ постоянно се люлѣятъ, ту се дигатъ, ту спадатъ, тя потърси неподвижния центъръ, около който се извършватъ тѣзи дигания и спадания. Съ една рѣчь, тя излѣзе отъ *цѣнитѣ* на стокитѣ за да търси като тѣхенъ регулирующъ законъ *стойността* на стокитѣ, стойностъ, чрезъ която би трѣбвало да се обяняватъ всичкитѣ люлѣяния на цѣнитѣ и на която тѣ би трѣбвало окончателно да бждатъ сведени.

Классическата економия намѣри по тоя начинъ, че стой-

ността на една стока се опредѣлява отъ труда, който тя съдържа, който се изисква за да бѣде произведена. Съ това си обяснение тя се задоволяваше. И ние можемъ за сега да се държиме о нея. За да избѣгнемъ всѣкакви недоразумения азъ ще напомня, че това обяснение днесъ за днесъ е съвсѣмъ недостатъчно. Първъ Марксъ основателно е изучилъ естеството на трудътъ производител на стойността, и въ туй си издирване той е намѣрилъ, че не винаги всякой трудъ на видъ или въ сжщностъ необходимъ за производството на една стока, притуря на послѣдната едно количество стойностъ, съответствующе на употребеното количество работа. Когато казваме, подиръ това,—за минута, съ икономиститѣ като Рикардо, че стойността на една стока се опредѣля отъ необходимия за производството ѝ трудъ, ний всѣкога подразбираме направената оговорка отъ Маркса, изложението на която се срѣща въ неговитѣ: *Критика на политическата икономия* и въ първия томъ на *Капиталътъ*.

Но, едвамъ това опредѣление стойността чрезъ труда биде приспособено отъ икономиститѣ къмъ стойността на стоката „трудъ“ и тѣ попаднаха отъ едно противорѣчие въ друго. И наистинна, какъ би се опредѣлила стойността на „трудъ“? Чрезъ необходимата работа, що съдържа въ себе си. Но колко трудъ съдържа въ себе си трудътъ на единъ работникъ за единъ день, за една седмица, за единъ мѣсець, за една година?—трудътъ на единъ день, на една седмица, на единъ мѣсець, на една година. Ако трудътъ е мѣрката на всичкитѣ стойности, ний не можемъ да изразимъ другояче „стойността на труда“, освѣнъ като трудъ. Но ний не знаемъ абсолютно нищо върху стойността на единъ часъ трудъ, като кажемъ че тя е равна на единъ часъ трудъ. Ний не сме се добили до цѣлѣта нито на косъмъ; ний не правимъ друго освѣнъ да се въртимъ въ единъ кръгъ.

Класическата икономия се опита тогава да намѣри другъ пжтъ. Тя казва стойността на една стока е равна на разноснитѣ за производството ѝ. Но кои сж разноснитѣ за производството на труда? За да разрѣшатъ тая задача, икономиститѣ трѣбва да произнасятъ логиката. Въмѣсто разноснитѣ за производството на самия трудъ, които е невъзможно да се откриятъ, тѣ издирватъ кои сж разноснитѣ за производството на *работника*. Тѣзи разноси могатъ да се намѣрятъ. Тѣ се из-

мѣняватъ съобразно съ времето и обстоятелствата; но за едно известно общественно състояние, за една дадена мѣстностъ, за единъ извѣстенъ клонъ на производството, тѣ могатъ да се считатъ като дадени, поне въ доста прибрани граници.

Днесъ ний живѣемъ подъ режима на капиталистическото производство, подъ който една многочисленна и постоянно растяща класа на населението не може да живѣе иначе, освѣтъ като работи на притежателя на производственнитѣ сръдства — инструменти, машини, сурови материали, сръдства за поддържане и прехрана — сръщо една надница. На основание на този начинъ на производство разносикѣ за производството на работника се състоятъ въ суммата необходима за прехрана и поддръжка или въ съотвѣтственна монетна цѣна, — необходима за да го направи или да го задържи способенъ за работа и да го замѣсти съ единъ новъ работникъ, когато той остарѣе, се разболѣе или умрѣ, сир. да се обезпечи продължителността на работническата класа въ всичката си необходимая сила.

Да предположимъ, че монетната цѣна, съотвѣтствующа на суммата за прехрана и поддръжка, бѣде сръднѣо число 3 лева на день. Нашия работникъ получава, прочее, отъ капиталиста който му дава работа, една надница отъ 3 лева. Въ замѣна на това, капиталистѣтъ го кара да работи, кажи, 12 часа на день.

Да предположимъ, че нашия работникъ — единъ машиноправачъ — трѣбва да изработи едно парче отъ машина, което може да свърши въ единъ день. Суровия материалъ — желѣзо и мѣдъ надлѣжно приготвени — нека струватъ (костуватъ) 20 лева. Исхарчениѣ каменни въглища отъ парната машина, исхабяванието на самата машина, на стругѣтъ и на другитѣ орждия съ които работи нашия работникъ, нека представляватъ въ день или на съотвѣтствующата на неговата работа частъ, стойността отъ 1 левъ. Като съберемъ разносикѣ съ надницата на работника, която споредъ предположението ни е отъ 3 лева, ще излѣзе, че за изработеното парче машина сж похарчени всичко 24 лева.

Обаче капиталистѣтъ, слѣдъ продажбата, получава обикновенно 27 лева за това парче, или 3 лева повече отъ сторенитѣ разноси.

Отъ кждѣ дохождатъ тѣзи 3 лева, които той туря въ джеба си?

Споредъ утвърждението на класическата икономия, стокиѣ се продаватъ съотвѣтственно съ тѣхната стойность, сир. на цѣна равна съ необходимото количество трудъ що съдържа въ себе си. Тази срѣдня цѣна на парчето машина—27 лева—ще бжде слѣдователно равна на неговата стойность, равна на труда, който се съдържа въ него. Но отъ тия 27 лева, 21 бѣха вече една съществующа стойность, преди нашия машино-правачъ да се бѣше заловилъ за работа; 20 лева струваше суровия материалъ и 1 левъ исхарченитѣ въглища и исхабяванието на машинитѣ и орждията, на които производителната способность се е намалила съ толкова. Оставатъ 6 лева, които се прибавятъ къмъ стойността на суровия материалъ. Но тѣзи 6 лева, споредъ хипотезата на сжщитѣ икономисти, не происхождатъ освѣнъ отъ притурения къмъ суровия материалъ трудъ на нашия работникъ. Слѣдователно, неговия трудъ презъ 12 часа е създалъ една нова стойность отъ 6 лева. Стойността на неговия трудъ презъ тия 12 часа ще бжде, прочее, равна на 6 лева. И по този начинъ ний бихме могли напосокъ да откриемъ каква е „стойността на труда“.

„Чакай!“ крѣщи нашия работникъ. „Шестъ лева? но азъ не съмъ получилъ повече отъ 3! Моя капиталистъ се кълнѣ въ честта си, че стойността на моя трудъ за 12 часа е отъ 3 лева. И ако му поищѣхъ 6, той би ми се изсмѣлъ. Какъ да се обясни това!“

Ако преди малко, съ нашата стойность на труда ний се намѣрихме въ единъ кръгъ безъ изходъ, ето ни сега попаднали върху едно неразрѣσιμο противорѣчие. Ний търсяхме стойността на труда, и намѣрихме повече отъ това, което ни трѣбваше. За работника стойността на труда презъ 12 часа е 3 лева, за капиталиста тя е 6, отъ които 3-тѣхъ плаща надница на работника, а останалитѣ 3 туря въ кесията си. Трудътъ нѣма, прочее, една стойность, а *два*, и твърдѣ различни при това!

Претиворѣчието става още по-безмисленно, щомъ преобърнемъ въ работно време стойността, изразена въ пари. Въ 12-тѣ часа трудъ образува се една стойность отъ 6 лева. Отъ кадѣто слѣдва че въ 6 часа,—3 лева сума, която работника получава за 12. ч. трудъ. За 12 часа трудъ, работникътъ е

получилъ като равна стойностъ произведението на 6 часа трудъ. И слѣдователно или трудътъ има двѣ стойности, отъ които едната е двойното на другата, или 12 е равно на 6. И въ двата случая безмислица.

Колкото и да се въртимъ и превъртваме, не можемъ се измъкна отъ това противорѣчие, до когато приказваме за купуване и за продаване на труда и за стойността на тоя трудъ. Това именно е сполѣтвало икономиститѣ. Послѣдния клонъ на класическата икономия, школата на Рикардо, се разби върху това неразрѣшимо противорѣчие. Класическата икономия се задрѣсти въ една слѣпа, непроходима улица. Человѣкътъ който намѣри исходъ отъ това противорѣчие бѣше Карлъ Марксъ.

Това което икономиститѣ считаха като разноси за производството „на трудътъ“ бѣха разносикитѣ на производството не на труда, но на живия работникъ. И това, което този работникъ продаваше на капиталиста не бѣше своя трудъ. „Въ момента когато започне негова трудъ — казва Карлъ Марксъ — негова трудъ престава да му принадлежи, а слѣдователно той не може вече да го продава“. Той би могълъ да продаде само *бждящия си трудъ*, сир. да се задлъжи да извърши една работа въ едно опредѣлено време. Но по този начинъ той продава не трудъ (който по-дипърва ще бжде положенъ); той поставя на расположението на капиталиста, за едно опредѣлено време (при заплата на день) или да извърши една опредѣлена работа (при заплата на пѣрче), своята работна сила срѣщо една опредѣлена плата; той дава съ наемъ или продава *работната си сила*.

Но тази работна сила съставлява частъ отъ неговата личностъ и е нераздѣлна отъ нея. Разносикитѣ за производството на тази работна сила съвпадатъ прочее съ собственнитѣ му сили. Това което икономиститѣ наричаха разноси за производството на труда, въ сжщностъ сж разносикитѣ за производството на работника и, слѣдователно, на работната сила. И по този начинъ ний можемъ да се повърнемъ отъ разносикитѣ за производството на работната сила къмъ стойността на работната сила и да опредѣлимъ общественно-необходимото количество трудъ за производството на една отъ опредѣлено количество работна сила, както що е направилъ Марксъ въ от-

дѣлътъ за покупко-продажбата на работната сила (Капиталъ т. I^о гл. VI).

Какво произхожда сега, слѣдъ като работника продаде на капиталиста работната си сила, сир. слѣдъ като тури на разположението на капиталиста своята сила за работенъе срѣщо една уговорена работна плата, на день (надница) или на парче? Капиталистътъ пуца работника въ своята работилница или фабрика, гдѣто се вече намиратъ всичкитѣ необходими за труда нѣща, сурови материали, вспомагателни материали (въглища, вѣщества за боядисване, и пр.) орждия, машини.

Тогава започва трудътъ на работника. Да предположимъ, както по-горѣ, че работната му плата е 3 лева,—малко важнъ, дали той ги печели на день или на парче. Да предположимъ още, че въ 12 часа той прибавя къмъ оползотворенитѣ чрезъ труда сурови материали една нова стойностъ отъ 6 лева която стойностъ капиталистътъ е реализира при продаването на свършения предметъ. Той плаща 3-тѣ лева отъ тѣхъ на работника и задържа за себѣ си другитѣ три (3). Ако работникътъ въ 12 часа е произвелъ една стойностъ отъ 6 лева, въ шесть часа, прочее, той е произвелъ такава отъ 3. Той значи работи 6 часа за капиталиста, той му исплаща равната стойностъ на полученитѣ като надница 3 лева. Слѣдъ 6 часа трудъ тѣ сж квитъ: никой не дължи на другия нито стотинка.

„Стой!“ вика въ свой редъ капиталистътъ. „Азъ съмъ наелъ работника за цѣль день, за 12 часа. А шесть часа сж само половинъ день. Нѣка продължава да си работи веселичко догдѣто се свършатъ и другитѣ 6 часа—и тогава, но само тогава ще сме квитъ“.—И работникътъ трѣбва дѣйствително да се съобрази съ „доброволно“ приетия си контрактъ, споредъ който той се е задължилъ да работи цѣли 12 часа за едно произведение на трудътъ, което струва 6 работни часа.

Съ работата на парче става сжщо така. Да предположимъ че нашия работникъ произвежда въ 12 часа 12 парчета. Всѣко отъ тѣхъ струва въ суровъ материалъ и въ исхабяването на машинитѣ, 2 лева, а се продава 2 л. 15 ст. Капиталътъ ще даде на работника споредъ горнитѣ предположения 25 стотинки за всѣко парче и за 12-тѣ, 3 лева, които работника не ще спечели, освѣнъ като работи 12 часа. Капиталистътъ е получилъ за 12-тѣ парчета 30 лева: спаднати 24-тѣ лева за

суровъ материалъ и исхабяване, оставатъ 6 лева, отъ които 3-тъ му служатъ за заплащане надницата на работника, а другитъ 3 оставатъ за негова полза. Сжщо както и въ горния случай. И тука работника работи 6 часа за себѣ си, сир. въ замѣна на своята надница (половинъ часъ на всѣкой отъ 12-тъ часа) и 6 часа за капиталиста.

Мжнотията, върху която сж се разбили най-добритѣ икономисти, като сж вземали за начална точка стойността на „трудътъ“, исчезва, щомъ ний излизаме отъ стойността на „работната сила.“ Работната сила въ съвременното капиталистическо общество, е една стока както всичкитѣ други и при това една особенна стока. Тя има особенното свойство да бжде една сила създающа стойность, да бжде изворъ на стойността и, при благоприятни условия, изворъ на една стойность по-голѣма отъ оная, която сама тя притежава. При днешното състояние на производството, чловѣческата работна сила не само произвежда въ единъ день една по-голѣма стойность отъ оная, която тя притежава и струва; но съ всѣко ново научно откритие, съ всѣко ново техническо изобретение тя увеличава тая *връхнина* на ежедневното си производство върху ежедневнитѣ си разноски и намалява частта на работния день, въ която работника произвежда равната стойность на своята надница, а увеличава другата частъ на работния день, въ която работника подарява своя трудъ на капиталиста безъ никакво възмездие.

Таково е икономическото устройство на цѣлото съвременно общество. Работническата класа е, която сама произвежда всичкитѣ стойности. Защото стойността не е освѣнъ едно друго изражение на трудътъ, изражение чрезъ което съвременното капиталистическо общество означава количеството на общественно-необходимия трудъ, който се съдържа въ една опредѣлена стока. Но тѣзи стойности, произведени отъ работниците, не принадлежатъ на тѣхъ. Тѣ принадлежатъ на притежателитѣ на суровитѣ материали, машинитѣ и работнитѣ инструменти и на резервнитѣ капитали, които позволяватъ на тѣзи притежателитѣ да купуватъ работната сила на работническата класа. Послѣдната не получава, прочее, освѣнъ само една частъ отъ массата произведения, които тя създава. Другата частъ, която, както видѣхме се задържа отъ капиталистическата класа и ако се раздѣля, то само съ поземелнитѣ

собственици, нараства при всѣко ново откритие и изобрѣтение; когато припадающата се частъ на работническата класа (въ всичката цѣлостъ на нейнитѣ членове) или нараства твърдо бавно и въ незначителенъ размѣръ, или съвсѣмъ не нараства, а при извѣстни обстоятелства, може и да се намалява.

Но тѣзи изобрѣтения и открития, които постоянно все по-бърже се увеличаватъ, тази производителностъ на човѣшкия трудъ, растяща отъ день на день въ удивителни размѣри, създаватъ напoконъ едно стълкновение, въ което трѣбва да се съсипе днешното капиталистическо устройство. Отъ една страна, чрезмѣрни богатства и една свѣрхизобилностъ отъ произведения, които не могатъ да намѣрятъ купувачи. Отъ друга, голѣмата масса на обществото станаха пролетарий, преобърнати въ работници — надничари и поради това неспособни да си усвоятъ тази масса на произведения. Раздѣлението на обществото на една малка извънредно богата класа и на една класа надничари, които не притежаватъ нищо, влѣче къмъ едно общество, което се задушавя въ своето изобилие, тогавъ когато грамадното болшинство на неговитѣ членове едвамъ или съвсѣмъ не е запазено отъ крайната сиромашия.

Това положение става всѣкой день по безмисленно и всѣки день по-безполезно. То *трѣбва* и *може* да бѣде отстранено. Възможно е едно ново общественно устройство, въ което да изчезнатъ днешнитѣ разлики между классовѣ. Въ него — може би слѣдъ единъ, късъ малко критически но въ всѣкой случай нравствено полезенъ, преходенъ периодъ — съществуващитѣ вече производителни сили ще бѣдатъ употребени по единъ рационаленъ планъ и послѣдователно усъвършенствувани; и непрестанно растящата масса на всичко, което служи на живота, на благоденствието и на образованието и упражнението на всичкитѣ физически душевни способности на човѣка, ще бѣде равномерно поставено на разположение на всичкитѣ членове на обществото, всички на равно подведени подъ тежестта на труда.

А че работнитѣ населения все повече и повече сж наклонни да си извоюватъ това ново общество, доказватъ празнуванията на първий Май и рѣшенията на международнитѣ социалистически конгреси.

ПОСЛѢДНИТЪ ДНИ.

ПОВѢСТЬ

отъ *Елена Зеландъ.*

(преводъ отъ руски)

I.

Ренътъ се хлѣзгаше сѣ бързо и по-бързо; надалече се разнасяше въ чистия пролѣтенъ въздухъ свирката на локомотива, на високо се издигаха въ синѣлото, безоблачно небе гъсти облаци — димъ, мерзелѣха изъ полето, облѣти съ ярката свѣтлина на слънцето.

Заедно съ слънчевата свѣтлина идеше презъ отворенитѣ прозорци на вагонитѣ силна, проникающа миризма на крѣхката трѣва, на младата зазеленѣла шума и нѣщо което да възбужда и заедно съ това — което да ободрява имаше въ този топълъ, ароматически въздухъ.

Въ вагонитѣ имаше много свѣтъ и бѣше шумно, най-вече вагонитѣ отъ третия классъ бѣха препълнени съ хора — селени, работници, занаятчии; приближаванieto на праздника усѣтно се чувствуваше тукъ въ веселитѣ, гръмогласни разговори, ясно се четеше въ доволното изражение на лицата. Едни излизаха на станциитѣ, расположени близо до роднитѣ имъ села и колиби, други влизаха, но общото настроение оставаше сѣ сѣщото. Ей-тамъ-е, въ ъгъла, задъ високата жълта преграда на вагона се позачу гласа на хармониката, отъ начало тихъ, нерѣшителенъ, подиръ по-силенъ, по-смѣлъ, и громко се разнесе по цѣлия вагонъ хороводната „камаринска“ пѣсень, съпровождана съ легко потропване; а въ тѣзи шумотевица единъ младъ момъкъ, въ дълга „сокарда“, нѣжно шепваше нѣщо на своята лична хубава съсѣдка, тогава когато на другия край на вагона единъ късичкъ набръчканъ старецъ, като ѣдеше съ голѣма охота една фраззола, разказваше по-

легка за митарствата, презъ които е преминалъ той въ града, гдѣто е билъ испратенъ отъ селото си, и медлений му, пъленъ съ достоинство разказъ безпрестанно се заглушаваше отъ високия смѣхъ на развеселенитѣ граждани, които сѣдяха тѣдѣва близо.

При отворения прозорецъ, облеганата на възглавница, сѣдѣше една дребна, слаба мома, вече не млада, простичко, дори и бѣдно облѣчена, съ блѣдно, болнаво лице, съ тънъкъ, заостренъ носъ и съ тъмни, блѣстящи—каквито сѣ у трѣскавитѣ хора — очи които се показваха въ своитѣ дълбоки ями още по-голѣми; шала, намѣтнатъ на плъщитѣ, завиваше и долната частъ на лицето ѝ; при всичко това, всѣка минута се слушаше леко, сухо кашление, което понѣкога силно задушаваше болната, караше да потрѣперва цѣлата ѝ снага и да посинява лицето ѝ.

—Та ти, сестро, по-добрѣ ще направишъ да затворишъ прозорчето; гледай, замори се съвсѣмъ, горката, съ съчувствие забѣлѣжи една здрава, червена селенка, която сѣдеше срѣщу нея и държеше едно хубавичко, пълничко момиченце, което бѣ заспало въ предгрѣдникитѣ на майка си; друго, двѣгодишно дѣте сѣдеше тукъ на колѣнитѣ на татка си, като бръщолевеше весело нѣщо на своя дѣтински езикъ и като се опитваше да улови баща си за брадата, при което и двамата се заваляха отъ смѣхъ.

—Нѣма нищо, менъ ми е по-добрѣ тъй... въздухъ има повече ниско, съ прекъсване отговори момата.—Вечерята е много хубава, прибави тя подиръ едно минутно мълчание.

—Нѣма що да се каже! Сполай на Бога, времето е много хубаво, обади се селенката.—Василе, милий, извади отъ кошничката шишето съ млѣкото, и хлѣба още, обърна се тя къмъ мѣжа си, —да нахранимъ момченцето, време е вече, гледай, мръкна се.

И наистина, нощта настѣпваше, слънчевитѣ зари полегка-легка гаснѣха, сѣ по-тъмно и по-тъмно ставаше покрай горитѣ, тогава когато заходящото слънце обливаше още върховетѣ имъ съ възчервена свѣтлина, която отъ часъ-на-часъ сѣ повече и повече блѣдниѣше. Като ясна огнена точка се мърна заведнѣжъ въ очитѣ запаления фенеръ при колибата на желѣзнопътния пазачъ, въ прозрачната ясно-синя далечина слабо заблѣщука една звѣздичка, новѣ прохладенъ вѣтрецъ, въ вагона ставаше сѣ тихо и по-тихо, тукъ-тамъ се чуеше вече леко хърканіе. Изгуби се най-подиръ послѣдния гласъ, който нѣщо шепваше, раздаде се едно сладко прозвѣianie, и подиръ всичко мълкна.

Не спѣше само една Евгения Ивановна Золотарева; при всич-

ко, че кашлицата продължаваше да я мъчи, обаче тя сѣдеше, както и по-преди, при отворения прозорецъ и гледаше замислено на безлюднитѣ нивы, които бѣгаха отъ предѣ ѝ, на потънхлитѣ въ мракъ селца, които се подаваха и изгубваха съ своитѣ рѣдки трептящи огньове, на мълчаливитѣ, тайнствени, пространни гори, отъ които вѣеше хладина, ароматъ, и на спокойното, ясно небе, по което плуваше свѣтлата мѣсечинка. Тѣзи благоуханна пролѣтна нощъ, пълна съ нѣжностъ, топлия, игривия вѣтрецъ, който излеко развѣваше космитѣ и гъдиличкаташе лицето, като че-ли лекото дихание на нѣкого-си, омайваха я, поддигаха въ нея нови, неразбрани за самата нея, не ясни чувства, желанія; а заедно съ това растеше, уголѣмяваше се чувството на горѣщата, мъчителната тъга. Като наведе главата си, тихо безъ да се чува, но горчиво заплака момата и тѣснитѣ ѝ, слаби плѣщи отъ време-на-време потреперваха, вглѣбнхитѣ, болни гърди високо се издигаха, всичката снага трепереше. Тя плачеше сѣ по-силно съ нѣкакво-си болѣзненно упоение, съ нѣкакво-си чувство на отчаяние, като се обливаше съ сълзи; — тѣй плачатъ само хора, които казватъ послѣдно сбогомъ на всичко, което имъ е драго и мило, което ги е привързвало къмъ живота.

Въ сжщностъ, Золотарева не се боеше отъ смъртѣта, на която бѣше осждена; съ тъга на сърдцето си, но съвсѣмъ спокойно, изслуша тя приговора на доктора, който отстѣпи, най-подиръ, на настоятелнитѣ ѝ молби да не скрива правдата, и ако тя, по съвѣтитѣ му, остави учителското мѣсто въ онова селце, гдѣто въ продължение на три години е дишала блатистъ, влаженъ въздухъ, който злѣ е дѣйствувалъ на слабитѣ ѝ гърди, ако тя сега отива у сестра си, то всичко това не е отъ желание да поживѣе по-дълго време, да открадне отъ урисницата още нѣколко излишни мѣсеци. Не, ней просто се поиска да се види още единъ пътъ съ едничкото останало у нея близко сжщество, да умре не мѣжду чуждитѣ хора, които макаръ и дълбоко да сж я обичали и да сж били привързани къмъ нея, но сѣ-пакъ чужди, а да умре мѣжду своитѣ; нея отведнѣжъ я потѣгли къмъ тѣзи свои, малко познати, но които станаха — при мисльта за умирание — веднага тѣй близки и мили. Тѣзи внуци, внуки, които тя съвършено бѣше забравила, като се занимаваше съ своитѣ ученици, не оставяха въ послѣдно време на-мира главата ѝ день и нощъ; роднинското чувство, инстинктивната обичъ къмъ своитѣ еднокрѣвни, полузагльхнѣли подъ влиянието на продължителната раз-

дѣла, на грижитѣ и на пълния съ трудъ животъ, избухнаха сега въ всичката си ясностъ; вѣроятно затова ней не бѣше твърдѣ тежка снощната раздѣла съ расплаченитѣ дѣца и жени, които се натискаха около талигата, за да погледнатъ още единъ пѣтъ на своята „учителка“, която можаха тъй искрено тѣ да обикнатъ. Разбира се, тѣзи раздѣла неможеше да не произведе вълнение въ душата ѝ; сѣщо тъй неможеше да я не раздразни и самото пътуване; но не болнитѣ нерви, не уморяванието говорѣха въ нея, когато тя плачеше и потреперваше сега, като завиваше главата си съ шала, за да заглуши нѣкакъ си плачѣтъ.

За пръвъ пѣтъ, слѣдъ много години, тя плачеше за себе-си, оплакваше своята минѣта младостъ, която не бѣ ѝ дала нищо отъ онова, което тъй богато даваше на другитѣ. До сега не ѝ дохаждаше дори и на умъ тъкава мисль: тя бѣше твърдѣ погълнѣта отъ работата си, твърдѣ много сподѣляше чуждитѣ радости и скърби, тъй щото не ѝ оставяше време да забѣлѣжи, какъ безцвѣтно, еднообразно тече нейния животъ. Но днесъ се поразмърдаха отведнѣжъ чувства, мисли, съвсемъ непознати на момата отъ по-напрѣдъ.

Да-ли причина бѣше този свѣтълъ пролѣтенъ день, пълненъ съ радостъ, или топлия, ароматически въздухъ, или веселия, шуменъ народъ, който я окръжаваше, но цѣлото сѣщество на Золотарева се обхвана отведнѣжъ отъ дълбоко, страстно желание да живѣе, отъ горѣща жажда за радости, наслаждения, никога неиспитани отъ нея. Отъ скороизоранитѣ нивя, отъ младата шума, отъ проститѣ, но червени лица, вѣеше нѣщо силно, жизнено, коего да възбужда, да упоява момата, и всичко въ нея трепереше, звънтеше, бѣше болѣзненно, напрѣгнато: тя се вълнуваше и проливаше сълзи, като гледаше дѣтенцето, което бѣ се приленило къмъ гърдитѣ на майка си, пълния съ нѣжностъ погледъ на тѣзи майка, насоченъ върху му; тя не оставаше спокойна, раздразяваше се дори и отъ безгрижния, шеговитъ смѣхъ на работницитѣ; тя неволно болезнено трелна и се отвърна, като забѣлѣжи милванята на момъка, който бѣ прегърналъ либето си. Да, тя завиждаше, мъчително завиждаше сега на всички тѣзи хора, а между туй, не тя ли самата доброволно се отказа отъ всичко това, отказа се отъ любовта, отъ прелѣститѣ и радоститѣ на фамилиарния животъ, като посвѣти себе-си на онова, което е смѣтала за най-висока, най-благородна цѣль? И на сега, когато вече бѣ късно, появи се нѣщо като раскайване, като съжालяване за не възвратно-

то. Тя плачеше не за това, че трѣбва да умре, но за това, че ще умре въ сѣщностъ, безъ да е живѣла, безъ да знае милванята на любимъ човѣкъ, щастieto на майка, ще умре осамотена, излишна, никому не потрѣбна. Седѣмъ години, седѣмъ най-добри години е прекарала тя въ затѣнтени села, — изгубила ги е — за какво?!.. за учение дѣца на писмо и четмо, за работа; която можеше да се изпълни съ успѣхъ отъ друга отъ третя и дори незаради идея, а тъй, отъ нѣмай-що, за хлѣбъ.

Разбира се, не малко полза е принесла тя именно, може би, затова, че е работила по призвание, не малко добро е направила на хората — на едни съ дума, на други съ дѣло; всички тѣзи бѣдни, прости хорица сѣ я обожавали и тя сама отъ сѣ сърдце ги е обичала, обичала ги е заедно съ тѣхната грубостъ, съ дивотията и съ простотията имъ, именно заради всичко това тя ги е обичала, жалела. Бивали сѣ и у нея спокойни, приятни минути, когато се е чувствувала благодарна отъ себе-си и когато ѝ се е чинило, че нѣма никой по-честитъ отъ нея въ простата ѝ сиромашка колиба. Но мигаръ това е всичко?! Мигаръ такъво е щастieto на всичкитъ други хора, макаръ и на тази млада майка и на заспалия до нея мъжъ, и на онзи старецъ въ жѣгла, на сестра ѝ, на роднинитъ ѝ?! А пъкъ не може да се поправи!.. Всичко е свършено, всичко!...

Отново неудържимо плаче момата, а въ тъмния гжсталакъ лѣе се страстната, мелодична пѣсенъ на славѣя, медленно на небето плува мѣсечинката, обливайки земята съ своята нѣжна, сръбърна свѣтлина, слабо поблѣщукватъ звѣздитъ, страсть вѣе отъ нощта, която тихо, полегка-легка превалива.

Да, само сега Золотарева разбираше напълно сестринитъ си писма, проникнати отъ край до край съ щастие, пълни съ въстържени описания на дръбнитъ семейни радости, — писма, къмъ които се е показвала съвсѣмъ равнодушна... Баремъ само да погледне по-отблизо на чуждото щастия; та това е и едничкото, което ѝ остава....

И си припомни заведнѣжъ момата за тъкава сѣщо лунна, свѣтла, августовска вѣчеръ. Туй бѣ преди много години, още преди постѣпванието ѝ въ медицинскитъ курсове. Тя едвамъ-що бѣ се върнала отъ мънниката си градинка, гдѣто за послѣденъ пътъ говорѣше и зимаше збогомъ отъ човѣка, когото любеше и знаеше, че и той я люби, но пламенна, увлекателна, пълна съ високи стремления, тя мечтаеше не за омѣжване, не за радоститъ на фамилиарния жи-

вотъ, но за самопожертвование, за труда въ полза на сиромаситѣ.

— Милий, говореше тя въ отговоръ на неговитѣ молби за вънчаване и непротакане работата за неопредѣлено време, — милий, ний сме тѣй още млади, всичкия животъ е отпреди ни, има кога да поживѣемъ за нази си! Но по-напредъ трѣбва да се купи право за лично щастие, трѣбва да се поработи за другитѣ; а за да бжде човѣкъ полезенъ, трѣбва самъ нѣщо да знае! . . . Азъ те любя, любя те, но само любовъ е малко още за щастieto и спокойствието; не ме задържай, пусти ме, пусти! . . . Добри, ти имашъ дѣятелностъ, призвание, напълно които те удовлетворяватъ, ти съзнавашъ, че на своето скромно учителско мѣсто дѣйствително си полезенъ и можешъ да принесешъ голѣмо добро на младежта. Че дай и на мене възможностъ да стана самостоятелно, а не излишно, бесполезно сѣщество. Ти ме познавашъ, знаешъ, че азъ не съмъ честолюбива и мечтаю за медицинскитѣ курсове само и само да мога да дамъ своята лепта на сиромашта, чийто стенания, чини ми се, азъ слушамъ около себе. Какво ще рече да се почака петъ, шесть години при нашата любовъ, при нашата вѣра единъ въ другъ. . . Затова пѣкъ какъ щастливи ний ще бждемъ подирѣ! Раздѣлено да работимъ, а заедно да отпочиваме, да се наслаждаваме, да поддържаме единъ другото, нима това не е най-високо блаженство!

Той неволно и самъ до нѣйдѣ се увеличише, като слушаше пламеннитѣ ѣ думи, като гледаше на нейното оживено, хубаво лице, като се любуваше на очитѣ ѣ, които горяха отъ ентузиазмъ, но пѣкъ въ сѣщо време той се възмущаваше отъ проекта ѣ, показваше му се просто глупавъ; той не искаше да чака не само една година, но дори и нѣколко мѣсеци и се мъчеше съ всички сили да я убѣди, да я отвърне, като си помагаше съ всички сръдства, като дѣйствуваше и самъ, и чрезъ роднителитѣ ѣ да може да повлияе на нейното чувство. Всичко бѣше напусто: молбитѣ горѣшитѣ молби, дори и заканванията, всичко се разбиваше отъ твърдата воля на момата; като гледаше неговитѣ страдания, тя страдаше дваждъ повече, но оставаше при своето рѣшение.

— Не, говорѣше тя, — когато се оженимъ и настанатъ дѣца, какъно ще бжде да се сѣди надъ книгитѣ, какъно ще е да се учи! Едвамъ ще мога тогава да отдѣлямъ нѣкаква частъ отъ своя трудъ за бѣднитѣ, а не и да се подготвямъ още къмъ този трудъ.

И ще-нещѣ, той се принуди, най-подирѣ, да отетжни, защо-

то се боеше да не разкъса връзките и не искаше да се покаже въ очите ѝ като егоистъ, да слѣзе отъ онѣзъ височина, на която съ го турили собственитѣ му възвишени възгледи, теории, които винаги по-напредъ е развивалъ той предъ тѣзи мома; при туй въ сърдцето си той силно се надѣваше, че тя не ще истърпи и скоро ще се завърне.

Въ надвѣчерieto на тръгванието ѝ за Петербургъ, той доде да прекара за послѣденъ пътъ вечеръта заедно съ нея. Времето бърже, неусѣтно премина въ сърдечни разговори, въ кроение различни планове; при всичката си твърдостъ на характера, обаче, момата не може да се удържи да не заплаче.

—Послушай, Евгения, каза баща ѝ, когато тя, като испроводи годеника си до портата, се завърна въ стаята,—ума си събирай, до като е още време! Не бжди глупава, не изгубвай заради нищо и никакво себе-си и живота си. И въ гласа му се чуваше не раздразнение, както по-преди, не грубостъ, но скърбъ, сериозностъ.—Вървай ми, вървай на моята опитностъ, ако ти утрѣ тръгнешъ, този човѣкъ, когото ти тѣй горѣщо любишъ, е изгубенъ за тебе и ти никога нѣма да бѣдешъ негова жена. Гледай, ще се раскаешъ подиръ, ще прокълнешъ всички тѣзи свои планове, но ще бѣде вече късно! . . .

Момата, обаче нищо не искаше да чува: тя вѣрваше въ любимия си човѣкъ, както въ сама себе-си и смѣташе за смъртно докечение най-малкото съмнѣние въ него. Но надѣждитѣ ѝ не се оправдаха и предсказанията на баща ѝ се сбѣднаха.

Отъ най-напредъ писмата, които тя получаваше отъ годеника си бѣха пълни съ любовъ, съ нѣжностъ, съ горѣща увѣренностъ въ щастieto, което ги очакваше. Подиръ малко време, тона имъ вече до нѣидѣ се измѣни: тѣ бѣха, както и изнапрежъ, дълги и нѣжни, но пѣкъ въ сѣщото време захващаше усѣтно да се показва тъга, униние, дори и горѣстъ, чувствувахе се нѣкакво раздразнение.

Напрасно се мъчяше Евгения Ивановна отъ далече да го поддържи, да го насърди, напрасно ставаше въ писмата си още по-нѣжна; раздразнението, горѣстъта явно се усиляха, растѣха. Презъ есенъта, когато тя захвана да мисли за скорошно свивдание, той ненадѣйно бѣ премѣстенъ въ другъ окръгъ и тѣй тѣ повече не се видѣха. Наистинна, нѣкое време пишеше той още отъ новото си мѣсто, но писмата ставатъ едно отъ друго се по-къси

по-сухи, по-натегнати; явно се виждаше, че тѣ се пишеха като-че-ли отъ принуждение, отъ нѣмай-къдѣ.

Не малко плачеше надъ тѣхъ Золотарева; тя хемъ ги очакваше, хемъ пѣкъ като-че-ли се боеше, защото знаеше, че нищо нѣма да ѝ донесатъ тѣ, освѣнѣ едни излишни, горчиви минути; твърдѣ добръ разбираше тя каква е работата. При всичко, че ѝ било писано да се разувѣри въ любимия си човѣкъ, но едно само утѣшение ѝ оставаше въ тѣзи тѣжки минути—мисълта, че не е била баремъ още окончателно свързана съ него.

И колкото по-силно страдаеше тя, толкова повече се предаваше въ своитѣ занятия, се вдълбочаваше съ всичката горѣщина, съ всичката страсть на своята пламенна натура въ учебницитѣ, атласитѣ, като искаше да намѣри въ труда какво-годѣ успокояване, забравяние. Но здравието ѝ ненадѣйно се развали. До колкото бѣше възможно, тя се пресилваше, ободряваше се, но, най-подирѣ, ясно видѣ, че трѣбва да се откаже отъ любимата си мечта да бѣде докторъ. Това бѣше новъ тѣжъкъ ударъ, но тя го пренесе и се рѣши, безъ да губи време, да отиде тамъ, гдѣто отдавна я тѣглеше и гдѣто тя ще бѣде на своето мѣсто, въ село, между бѣднитѣ, проститѣ селаци; тя се рѣши да стане учителка.

Между това, писмата, които дохождаха се рѣдко и по-рѣдко, най-подирѣ съвсѣмъ престанаха; като разбра каква е работата, престана отъ своя страна да пише и Евгения Ивановна. Отъ тогасъ се минаха повече отъ деветъ години и тя само веднѣжъ чу за него: прѣсна се нѣкакъ си слухъ, че той се оженилъ.

Силната работа, високата жизненна цѣль ѝ помогнаха да пренесе това разочарование; заедно съ сълзитѣ като че-ли се излѣ малко-помалко всичката тѣга, мѣка; чувството, най-сетнѣ, утихна, заспа. Презъ послѣднитѣ години тя току-рѣчи бѣ забравила, или по-добръ да се каже, не си спомняваше за единичкия човѣкъ, когото нѣвга-си тѣй горѣщо е любила,—и ето отведнѣжъ сега ѝ надодоха въспоминания, оживѣ, пробуди се заспалото чувство, предъ очитѣ като живъ се испрѣчи милия ѝ образъ; тя виждаше отново пѣстритѣ, изразителни очи, отъ погледа на които сърдцето ѝ захващаше силно да тупа, виждаше цѣлата тѣзи снажна, висока, млада фигура, съ хуваво подвижно лице, и ней се чинеше, че тѣзи очи съ горчивъ укоръ гледатъ на нея, а устнитѣ тихо шепнатъ: „погуби, погуби и себе-си, и мене. Защо, за какво?!“ . . .

Отъ гърдитѣ на момата се издаде полузадържанъ стонъ и съ плачъ се трѣшна въ ъгъла, като скри лицето си въ възглав-

ницата, за да се отстрани, да не вижда, да не чувствува всичката прелестъ, всичката красота на тѣзи нѣжна природа, която не можеше вече да ѝ даде нищо друго освѣнъ черенъ гробъ.

II.

Отъ високитѣ, гѣсти алеи на градината, отъ мекитѣ зелени мурави, отъ всѣкъдѣ се чуеше весело пѣние, чуруликание на птици, а отъ високия чардакъ на чорбаджийската кѣща, сякашъ че пригласяше съ шушнението си самоваря. Хубаво бѣше тукъ, въ това сгодно кѣтче, пълно съ въззелена полусвѣтлина, роскошно обвито съ гѣста мрѣжа на дива лозница. Посрѣдъ тая тъмна рамка привѣтливо се бѣлѣеше натѣкмена за вѣдение софра; слънчевитѣ зари, като се промѣкваша отъ страни и като закачаха крайчеца на кошничката, пълна съ сладки, червени кравайчета и бюречета, весело играяха по стѣкленитѣ и сребърни сѣждове.

Като погледваха лакомо на паницата, която бѣше пълна-препълнена съ отвара, на останѣлитѣ отъ обѣдъ парчета—баклава, дѣцата се въртѣха и дигаха шумъ около трапезата като сѣщи гладни чавчета. Дебелички, пълнички съ здрави, червени лица, всички тѣ до толкозъ приличаха едно на друго, щото въ първата минута мѣчно можеше да се опредѣли, колко сѣ тамъ всички и струваше се човѣку, че тѣ сѣ два пѣти повече, отъ колкото бѣха.

Помагайки на бавачката да умирава, да настанява на мѣстата тѣзи дребна, буйна тайфа, стоеше тамъ една млада жена на двадесетъ и петъ години, довѣйдѣ раздебелѣла, но извънредно бѣла-червена и симпатична. Широкиѣ рѣкави на простичката ѝ басмяна блуза позволяваха на човѣка да се любува на пълнитѣ ѝ, пѣргави рѣцѣ съ легко розови ямички на лактѣтѣ; не по сегашната мода, съвсѣмъ низка яка откриваше нѣжната ѝ бѣла шия; честата ѝ руса коса бѣше гладко заплѣтена и завита въ кокъ. Милия ѝ, веселъ погледъ на пѣстритѣ ѝ очи, пълнитѣ ѝ, алени устни, мѣнинката ѝ, нѣжна гушка,—всичко това придаваше необикновенна хубостъ на неправилното ѝ, но пълно съ здравие и щастие лице.

Въ това време, когато на настаненитѣ на трапезата дѣца приврѣзваха пристилкички, при което се пораждаха нови викове, Анна Иванова, полека, безъ да бърза, отчупваше на всѣкиго равно парче отъ кравайчетата, туряше на чиниитѣ имъ отвара като посипваше всѣка порция съ еднакво количество дребна за-

харъ. Всичко туй тя вършеше съ особено, дълбоко внимание, като бѣшѣ се залисала цѣла въ своята работа, която ѝ докарваше, както се види, голѣмо наслаждение; отъ напъжение у нея дори бѣше се искривила долната ѝ устна и бѣха се свили тънките ѝ, като гайтанъ, вѣжди.

—Бакаа! . . . бакаа искамъ! . . . като махаше отчаянно голитѣ си рѣчици и като въртѣше русата си главица, каприциозно крѣпеше една и половина годишната Марийка—обичното и галено на всички дѣте.

—Ще ти дамъ и баклава, изяшъ само по-напредъ отварата! Гледай, колко захаръ ти насипахъ и млѣко ти налѣхъ, всичко, всичко, нѣжно я придумваше Похвистнева, като улови въ туй време една отъ рѣчицитѣ, която се протягаше къмъ гърненцето съ сладко.—Ахъ, Петърчо! . . . съ укоръ се обърна тя подиръ къмъ тригодишното си момче съ весело, хитро лице, което току-що бѣше хванато въ кражба на сладкото.—Азъ ти казахъ, че нѣма да ти дамъ и нѣма да ти дамъ: сладкото не е за дѣца.

—Мамо, мамо! Василчо ме бута! жално заплака едно хубавичко петъ-годишно момиче, живъ портретъ на майка си, което мирно сѣдеше въ своето колосано фисганче и обтягаше чистата си прес-тилка, като една възрастна мома.

—Да, ама като ми грабна кравайчето, скоро отвърна момчето.—Виждъ, каква е лакома, сърдито продължаваше Василчо, тогазъ когато Анна Ивановна полека си клатеше главата, гледаше съ укоръ на своето най-голѣмо дѣте.

—Азъ салъ едно парченце, мамо.

—Тѣй зеръ, лѣженъ, не едно парченце, ами цѣлата половина!

—Дѣца, дѣца, какъвъ срамъ! Стига сте се карали! На, ще доде лея ви Евгени, какво ще каже за васъ! забѣлѣжи Похвистнева.

—А скоро ли тя ще доде, мамо? Ще ни донесе ли играчки!... Азъ кукла, кукла искамъ! . . . се зачу отъ различни страни.

—Ще ви донесе и играчки, и кукли, бждете само мирни; побърза да ги умири майка имъ. — Какъ ме е гнѣвъ, че Евгения, по своя навикъ, е написала тѣй неопредѣленно, безъ да ни обади деня на своето трѣгване, се обърна Похвистнева къмъ мѣжа си, който сѣдѣше на страна, въ хгѣла предъ малката, крѣгла масичка, и съ дълбоко съсърдоточение правеше нѣкаква-си смѣтка. — Азъ щѣхъ да ѝ дамъ, поне, нѣкои-и други порѣчки, толкозъ повече, че тя, сѣ едно, трѣбва да мине презъ Москва, та и щѣхъ да зная положително, кога именно да я чакамъ А знаешъ

ли Колю, мене ми е много, много драго, дѣто сестра ми дожажда, замислено прибави тя подиръ една минутна пауза.

—Наистинна ли? Е, толкозъ по-добръ. Колкото се отнася до мене, азъ нѣмамъ нищо противъ нейното дохождане; гледай само да не паднатъ върху тебѣ нови грижи и други още работи. И тъй ти у мене доста тичашъ, шѣташъ по цѣли дни, — забѣлѣжи мѣжа, като се приближаваше и нѣжно тупаше жена си по рамото. — Да, добра женица ми си ти, продължаваше той подиръ, като пригрѣждаше и цѣлуваше младата си жена право въ устата. А сега, дай да ядемъ, като куче съмъ изгладнѣлъ. Хм, отвара! . . . пробърбори Похвистневъ, като сѣдаше на софрата и затикваше въ яката си кърпа. — Прекрасно! . . . Млѣчна каша?! още по-добръ. Да опитаме, да опитаме, — и той весело триеше рѣцѣтъ си.

—И за какво само, ще помислишъ, погуби себе си сестра ми? пакъ захвана слѣдъ нѣколко секунди Анна Ивановна, като гледаше съ щастлива усмивка на своята челядь, която добръ работеше съ челюститѣ си. А пъкъ каква хубавица бѣше! Азъ помня винаги ѝ завиждахъ, толкозъ повече, че на мене като на по-малка, на невзрачна още мома, не обръщаха внимание.

—Екзалтированность! . . . фантазии разни Всички тѣзи глупости никога не докарватъ човѣка до добро, — прекъснато, едва разбранно, отговори Николай Петровичъ, като ядеше съ апетитъ, подобенъ на онзи, съ какъвто яде единъ работенъ човѣкъ, който е станалъ въ зорѣ, който на пладня е можалъ да пообѣдва и пакъ да обиколи нивата, воденицата, говедата, всичко което трѣбва да се види отъ око̀то на грижливия домакинъ. Високъ, едъръ, снаженъ, съ черна, на късо осгрижена коса и съ загорѣло, възгрубо, но красиво лице, той, както и жена му, се показваше живо олицетворение на здравието и силата. И наистина, приятно бѣше човѣку да погледне на неговитѣ мѣсести рѣцѣ, широки плѣнци, силни гърди, които се показваха изъ подъ разкопчаното доково сетре, доста смачкано и не до тамъ чисто. На краката си той имаше високи, до коленѣтъ чизми отъ проста, дебела кожа, които издаваха доста силна миризма.

—Да, жално ми е за горката Евгени, записана продължаваше Похвистнева, като раздаваше милозливо на своитѣ пилета баклава. Ама, азъ се надѣвамъ, че работата не е още до тамъ лоша и тя ще се поправи у насъ.

—Разбира се, гдѣ тя и ще се поправи, ако не у насъ, съ увѣренность се отзова Николай Петровичъ, като си земаше на чиния

та още отвара, но пъкъ въ същата секунда лицето му малко се помрачи, презъ главата му заведнѣжъ мина мисль, че неприятно ще бѣде, ако би, наистинна, нему се отвори работа съ болна, умирающа, да зима нови грижи върху себе-си, да заравя

—А какъ, добра ли е отварата?! . . . ненадѣйно попита младата жена, като гледаше съ наслаждение съ какъвъ апетитъ ядеше мѣжа ѱ.—Не, ти поопитай каймака, каймака какъвъ е! съ въодушевление продължаваше тя, като заби съ особенно удоволствие лъжицата, която въ същото време като-че-ли замръзна въ гжстата жълтеникава масса. —Азъ искамъ да испратя въ града за други пазаръ една делвичка, добри пари ще ни дадатъ; къдѣ това време тамамъ ще се набере около половинъ кантаръ масло и една двѣ стотини яйца.

—И много хубаво! Пращай, пращай, моя домакинько, весело се отзова Похвистневъ, нѣжно като ошипа алената бузица на своята галена Марийка, която неусѣтно бѣ се намѣстила на колѣнѣтъ му.—Всѣка излишна парица ще потрѣбва за дѣцата.

—Да, растатъ, растатъ нашитѣ пилета, забѣлѣжи забавачката. Настана минутно мълчание; двамата гледаха съ горделиво самоудоволствие на своето отхранено, здраво потомство, което съ чисто дѣтинско лакомство пиеше горѣщъ чай съ млѣко.

Като пиеше полегка чай, Николай Петровичъ продължаваше да разговаря съ жена си, която бѣше се завзела вече съ нѣкакво-си плетение. Разговора бѣ, разбира се, за чисто домакински, практически работи: говориха за парната воденица, съ която той така се гордѣеше, за говедата, за предстоящитѣ цѣни на работнитѣ, ржцѣ и т. н. т.

Софрата, най-подиръ, дигнаха, дѣцата отидоха въ градината а Похвистневъ, противъ навика, сѣ още сѣдеше и лѣниво пушене цигара, като се наслаждаваше напълно отъ почивката, отъ гледанieto хубавата си млада жена, дѣчицата си, които тамъ не далече тичаха, отъ всичката тѣзи картина на семейното щастие; тогава когато по снагата му се разливаше приятна топлина, знакъ на здравъ и силенъ стомахъ, очитѣ му захващаха полека-лека да се позатварятъ.

—Наядохъ се, мога сега и да си полегна, да поспя нѣкой-и-другъ часъ, заключи той, като ставаше, обтягаше се и сладко се прозяваше. —И ако помислишь, много ли е нужно на човѣка, за да бѣде щастливъ! Една здрава, хубава женица, — четири дѣца, своя къща — и стига! весело приказваше той, като човѣкъ

напълно доволенъ отъ своята сѣдба. — Да идж вече, уморенъ съмъ, сериозно продължаваше Похвистневъ. — Ходишъ, ходишъ подиръ тѣзи проклѣти работници, а пъкъ тѣ сж такива вагабонти, мързеливи, щото не може да бжде повече, дяволъ да ги вземе! Ама и азъ не съмъ глупавъ, я; менъ нѣма да излѣжатъ, азъ по-скоро, другиго ще изиграя; такъвъ съмъ то азъ! И като се засмѣ съ доволенъ, дебелъ смѣхъ той трѣгна къмъ вратата, но отново се спрѣ. — Да не забравишъ да испратишъ на станцията за писмата и вѣстниците; а, още трѣбва да се направятъ въ града нѣкои-и-други покупки, азъ вече приготвихъ списъкъ и

—Знаешъ, азъ сама ще отида съ пайтона, прекъсна го жена му, — ще се порасходя, времето е много хубаво.

—Чудно желание да се друсашъ осемъ километра и да гълташъ прахъ, недоволенъ отговори той. — Та и защо да мъчишъ напръзно конѣтъ; тѣ и тѣй много работятъ! Василь може да отиде съ Сивчо, ще стигнатъ както-и-да-е, сѣ едно, този дъртакъ напръзно ѣде овеса.

—Ами какво ако доде Евгения именно днесъ?

—Ами какво ако утрѣ, или у други день, или подиръ двѣ недѣли? Що и да мъчимъ всѣки день копѣтъ, намръщи се малко Похвистневъ, който не обичаше да му възражаватъ. — На станцията тя винаги, въ всѣко време може да си намѣри талига или пъкъ да прати въ града за пощенски конѣ, на излазание каза той.

Анна Ивановна замълча; тя бѣ навикнала да се покорява безъ противорѣчие на мъжа си, който изискваше, щото всичко въ къщи да става тѣй, както той иска, което бѣше напълно ясно и естествено, споредъ мнѣнието на младата жена. Мигаръ Николай Петровичъ не отдаваше ли цѣлата си душа за фамилията си, не живѣше ли исклучително само заради една нея, безъ да жали себѣ-си и силитѣ си? Кой може да се похвали съ такъво щастие съ каквото тя се радва? Съ никого на свѣта тя не би размѣнила своето положение. Гнѣздото ѣ бѣше нейнъ земенъ рай! Въ него се съсрѣдоточаваха всичкитѣ ѣ кроежи, желания, надѣжди, стремления; вънъ отъ него тя нищо не знаеше и не искаше да знае. Много ѣ трѣбваше, санкимъ, да знае какво се върши наоколо, когато всичкитѣ ѣ иллета сж здрави, [мъжа ѣ е веселъ, щастливъ. Пъкъ и отъ нищо, при това, не бѣше лишена, както биватъ други жени; срѣдствата, благодарение на Бога, бѣха добри и се уголѣмяваха отъ година на година. Не туку-тъй напусто съсѣдитѣ

имъ завиждаха! Чудни сж, наистинна, хората! Да се потрудатъ тѣй, както тя се труди съ мъжа си, та и по-малко да се бъркатъ тамъ дѣто не имъ е работа, ето-на тѣй и дѣлата имъ ще тръгнатъ по-добрѣ. На, нейний Колѣо, отъ коя година го молятъ за въ Общинския Слѣвѣтъ, а той не отива и нѣма да отиде, каквото и да струватъ! А пъкъ има такива безумни хора, които сами се тикатъ дѣто не ги канятъ, забравятъ собственитѣ си интереси, фамилията си и тичатъ, грижатъ се, трепятъ се, Богъ знае, за какво! Какъ се живѣе съ подобни господа? . . .

Като истърва работата на колѣнитѣ си, Похвистнева се облѣгна съ всичката си пълна снага о гърба на креслото, гдѣто сѣдеше въ полудрѣмливо, въ полумечтателно състояние, като въртеше машинално една китка отъ люлякъ и като се вслушваше въ високитѣ крѣсъци и смѣхове на веселитѣ и игривитѣ дѣца, тогава когато отъ далече, отъ стаитѣ, се разнасяше дебелото, грѣмогласно, сладко хъркане на мъжа ѝ.

III.

—Наистинна, добрѣ е тукъ, у васъ! като покашлюваше, замислено говореше слѣдъ десетъ дена Евгения Ивановна, сѣднала до софрата, сложена, поради горѣщата сутринъ, на чардака. Слаба, суха, съ нѣжно лице, което отъ болѣстѣта бѣ станало съвсѣмъ мѣнникъ, тя съвършено се отдѣляше отъ здравата, яка фамилия, която и окръжаваше, отъ всичкитѣ тѣзи пълни, огоени, червени физиономии. Въ това време, когато момата не можеше още нищо да земе въ устата си, наоколо безъ почивка работяха ножоветѣ, вилицитѣ, лѣжицитѣ, отъ минута на минута се слушаха гласоветѣ на дечурлигата: „още мамо, искамъ!“ или грижливитѣ питания на самата домакиня: „тамамъ ли е оцета на чорбата, Колѣо? Кѣотетата днесъ като-че-ли малко сж препечени?“ и подиръ, жалостното канение: „та заповѣдай, ѣжъ, сестро, баремъ малко, на сила хапни и ще ти се отвори охота!“

Добродушната Анна Ивановна положително се късаше отъ това пълно отсъствие на апетита; ней ѝ бѣше мъчно, на и не бѣше навикнала да вижда на софрата си човѣкъ, когото както и да канишъ, колкото и да му избирашъ най-добри парчета, сѣ едно чиниитѣ ще се дигнатъ току-рѣчи пълни; ней ѝ се чинеше, че всичкото здравие се заключавахе именно въ тѣзи блажни, вку-

ени парчета, че трѣбва човѣкъ само по-вече да ѣде, и всичко ще тръгне на добръ.

—И наистинна, сръбнете баремъ малко чорбица, Евгения Ивановна. Ще ви кажа, че туй не е чорба, ами такова нѣщо, което кара човѣка да оближи и прѣститъ си! Опитайте, съвѣтвамъ ви, за васъ е безъ-друго потрѣбна мѣсна храна, говореше Похвистневъ, силно като пѣхтеше, отриваше мустакитъ си и пакъ захващаше да яде.

Въ сѣщностъ, за Николая Петровичъ бѣше сѣ едно, какъ се осѣща балджазъ му и какво ѹ е полезно или вредно; отъ понапредъ той не я познаваше; всичко, което бѣ слушалъ за тази мома, не можеше да му възбуди симпатии къмъ нея, но пѣкъ, отъ друга страна, той се стѣсняваше, като гледаше болното, слабо сѣщество да не хапва нищо на софрата; това се отзоваваше неблагоприятно дори и на собствения му апетитъ, умаляваше го.

При всичко, че пердетата бѣха спуснати, на чардака ставаше сѣ по-горѣщо и по-горѣщо: лѣтното пладнѣ яко вече се осѣщаше; слънцето стоеше високо надъ главитъ; горѣщи пари се издигаха отъ ястията, като образуваха миризлива, тѣжка атмосфера. И задушно, и, заедно съ това, хубаво бѣше на Евгения Ивановна въ този горѣщъ въздухъ, като-че-ли лека-полека тя се потопяваше въ топла вода; приятна слабостъ, дрѣмка малко по-малко я обхващаха.

Облѣгната на стола, сѣдеше тя съ възчервени пятна на бузитъ си, съ дребни капчици потъ, които се показваха на челото ѹ покрай къситъ ѹ, малко къдрави косми; и голѣмитъ ѹ тъмни очи съ наслаждение се впиваха ту въ едно, ту въ друго лице; както се види, тя се любуваше отъ зрѣлището, което представляваше тѣзи млада двойца, обиколена съ хубави, здрави дѣчица, които за двѣ недѣли можаха да ѹ станатъ тѣй мили, драги. Подиръ, тя мѣташе лѣниви погледи върху ясно-зелената панорама на градината, която полека се наклоняваше къмъ рѣката, тогава когато задъ долътъ надалече до самия хоризонтъ се разтилахъ нивя, мълчаливи ливади, които като-че-ли дрѣмяха подъ горѣщитъ, свѣтли слънчеви зари, които се спущаха отъ въздушната синя височина, гдѣто полека се раскѣваха и губяха малкитъ бѣли облачета. Дълбока тишина, спокойствие царуваше наоколо; не се чуваше дори и обикновенния шумъ на двора, не се разнасяше изъ гжсталака чуролканието на птицитъ,—всичко бѣше утихнало, мълкнало, а разгорѣщения слънчевъ кръгъ се издигаше сѣ горѣ и по-горѣ.

— Да, хубаво е тукъ, у васъ! като че-ли въ забравяние повтори момата. Толкозъ години е преживѣла Евгения Ивановна въ село, но чужда работа, никога още то не е показвало на нея толкова особено, приятно, нѣжно, успокоително влияние, както тука; за пръвъ пътъ тя отпочиваше тъй напълно, съ цѣлото си сѣщество, за пръвъ пътъ тя испытваше такъво дълбоко спокойствие. Сгрува-ше ѝ се, че тя се намира въ нѣкакъвъ-си магйосанъ палатъ, гдѣто живота течеше мирно, като галеше и приспиваше човѣка; и умо-рена, измъчена, болна физически и нравствено, съ наслаждение се предаде Золотарева на този потокъ, който неусѣтно отнасяше единъ день подиръ други. Току-рѣчи двѣ недѣли вече се минаха отъ нейното пристигане, а на Евгения Ивановна се чинеше, като че-ли вчера да е слѣзла, растрѣперена отъ колата, които бѣха се спрѣли въ дрезгавина до портата, и въ безсилие, облѣна съ сълзи е паднала въ мѣгкитѣ нѣжни предградки на сестра си.

И туй добръ се разбираше, защото тукъ нито единъ день не се различаваше отъ други: което правеха днесъ, това правеха и утрѣ. Дори и разговоритѣ бѣха тукъ едни и сѣщи, съ тѣзи са-мо разлика, че когато Николай Петровичъ се връщаше отъ воде-ницата говоряха за брашното, за нечестнитѣ работи на воденичаря; когато си идеше пъкъ отъ нивитѣ — за сѣидбитѣ, за очаквания берекетъ; ако Анна Ивановна е била току-що въ обора при гове-дата — приказваха за телцитѣ, свинѣтѣ, маслото, каймака и. т. н. т.; когато пъкъ тя дохаждаше отъ градината — разговаряха за овош-киѣ, зеленчука: колко, какво и кога могатъ испрати на гостини-чаря при станцията или право на пазаря. Гости въ Краснитѣ Гор-ки никога не дохаждаха, да четатъ Похвистневи, нищо не четяха, — до нѣйдѣ отъ нѣмание на време, но главно, защото не осѣщаха въ това нужда. Обаче Николай Петровичъ, за рѣдко изключение, всѣки день прочиташе своето малко, скромно вѣстниче, което му се харесваше за това, дѣто бѣше толкозъ евтино и тѣй кѣсо: „всичко, което трѣбва да се знае, ще прочетешъ, и сѣ пакъ из-лишно време нѣма да изгубишъ за разнитѣ празднословия на глад-нитѣ писачи“, говорѣше той. Ясно е подиръ това, че тукъ нико-га не отваряха разни проклѣти въпроси, не се впускаха въ от-влечени разсѣждения и преспирни, които развалятъ тъй много крѣв-та на хората. Невидимъ, но високъ зидъ отдѣляше това честито гнѣзденце отъ другия свѣтъ съ неговитѣ скърби и страдания, и нищо не можеше да доде отъ тамъ, да прехвъркне презъ тази сте-на, за да растури спокойствието на жителитѣ му.

Този тихъ, спокоенъ животъ, пълненъ съ материални удоволствия, като-че-ли приепа момата; наслаждавайки се отъ картината на семейното щастие, тя като-че-ли забрави за нѣкое време, че съществуватъ още други фамилии, другъ хора, у нея не се появяваше дори и желание да излѣзе отъ тоя замагйосанъ кръгъ, не я теглеше, както по-напредъ би я потеглило, къмъ нивята, ливадитъ, горицата, която тъмнѣеше не далече.

Презъ първитъ дни, убита отъ пѣтя, всичкото време тя прекарваше лѣжешкомъ на кревата, на канапето въ нѣкакво-си полудрѣмливо състояние, безъ мисли, безъ желания, като наблюдаваше лѣниво дѣцата, които бързишкомъ се подаваха и скриваха отпреди ѝ, като се вслушваше разсѣянно, но съ удоволствие къмъ мекия гласъ на сестра си, която непреставаше да разказва за домакинството си, за дечурлигата, за мѣжа. Подиръ, като си понабра малко сили, тихо, безъ да я чуй нѣкой, се разхождаше момата по стаитъ, по сѣнчаститъ алеи на градината, или, сѣднала съ книга въ жгъла на чардака, съ наслаждение поемаше чистъ, благовоненъ въздухъ, любуваше се на раззеленѣлитъ нивя.

Нейното присѣствие не само че никого не стѣсняваше, но дори и едвамъ се забелѣзваше, и то само отъ сухата, тѣжка кашлица, която сегизъ-тогизъ се разнасяше силно по високитъ и широки стаи. Само когато чуеше тѣзи пресипнали, раздирателни за-кашлювания, или пѣкъ се срѣщнеша очи съ очи съ балджза си, само тогава и си спомняше Похвистневъ за нейното съществуване. Колкото се отнасяше до Анна Ивановна, тя дѣйствително се радваше за пристигването на сестра си, която никакъ не разваляше нейния кѣщенъ редъ, но която дори и на драго сърдце изслушваше всѣкога разказитъ ѝ за различни домакински несподуки, команди, за извънредния умъ на Петърчо, за веселостъта на Марийка, аккуратността на Катинка и т. н. т. При това, тя съвсѣмъ ненадѣйно откри въ сестра си всѣкакви дребни, но твърдѣ важни въ нейнитъ очи познания, които дигнаха момата въ нейното мнѣние тѣй на високо, щото никаква учена диплома не можеше да направи това. Узна се, че Евгени цѣри не само треската, настинката и други болѣсти, но и знае още да дава съвѣти, като какво да се даде на болна крава, кокошка, мисирка, какво да се направи, щото маслото да се не разваля, а млѣкото тѣй скоро да се не вкисва и др. т.

Отъ своя страна, дѣцата, които отъ първенъ бѣгаха отъ такъва блѣдна, слаба леля, почувствуваха къмъ нея нѣкаква симпа-

тия, когато захвана тя по цѣли часове да ги забавлява съ различни игри, а презъ вѣчеритѣ, когато тѣ, като си лѣгаха, дигаха шумъ и не искаха да спятъ, дождаше и разказваше имъ любопитни приказки. Оказа се, че новата имъ леля знае много такива интересни приказки, само кашлицата не ѝ позволяваше дълго време да разказва, та и нейнитѣ приказчици бѣха съвсѣмъ особени чудни, не таквизъ, каквито приказваше бавачката или мама имъ, — безъ магйосници, безъ сури лами, безъ левове, но съ хвърлени сираци, съ бѣдни дѣчица, които събираха милостиня или работяха по цѣли дни въ голѣми дълги стаи, гдѣто безъ почивка се мърдатъ, въртятъ, пхтятъ чудовищни машини, се търкалятъ коледа. Тѣй щото, слѣдъ свършването на такива раскази, дѣцата обикновенно дълго време сѣдяха съ вторачени очи, като незнаяха сами добръ, дали сж доволни тѣ или не.

—Що ти тѣй сѣ такива скръбни нѣща разказвалъ на дѣцата, забѣлѣжи ѝ веднажъ между другото Анна Ивановна.

—Не сж толкозъ скръбни, колкото сж справедливи, отговори момата.

—Знаешъ какво, мила, азъ искамъ сериозно да те помоля, да разказвалъ на дѣцата по-добръ само прости приказчици, каза ѝ Похвистнева, когато тѣ, двѣтѣ останаха сами. — Да ти кажа, сестро, Колю слушалъ вчера твоитѣ раскази и е останалъ не съвсѣмъ благодаренъ. За какво е на дѣцата да знаятъ тѣй рано за скръбитѣ, грижитѣ на живота, толкозъ повече, че сиромашията, благодарение на насъ, тѣ на-да-ли нѣкога ще я осѣтятъ.

Много имаше какво да отговори на това момата, но тя се чувствуваше твърдѣ ѳуморена, за да може да се препира, та затова и се ограничи съ кжсото:

—Както знаешъ

—Азъ мисля, че нѣма за какво да ми се сърдишъ?

—Защо? Всѣки единъ си има свой възгледъ на възпитанието! Ти имашъ, азъ виждамъ, единъ, азъ имамъ — другъ Но щомъ единъ пжтъ ти ми каза, то бжди спокойна

Това бѣше тъкмо снощи: затова, когато днесъ дѣцата пакъ я заобиколиха и я моляха да имъ раскаже нѣщо, Евгения Ивановна за пръвъ пжтъ се отказа, като имъ говореше, че незнае повече никакви приказчици и отиде въ градината; дѣцата пжкъ до нѣйдѣ разгалени, се сърдыха, плачаха и дигаха врѣва чакъ до самия обѣдъ.

—Чудно, като че ли сестра ми, дѣйствително, нищо друго не

можеше да намѣри да раскаже на дѣцата, освѣнъ за различни скиталци и просяци, малко разядосано каза Похвистнева, като обаждаше на мѣжа си, който едвамъ-що бѣше се завърналъ отъ нивитѣ, за каприциитѣ на дѣцата. — Чини ми се, ѝ безъ такива има много други приказки.

— Колко си ти проста! насмѣшливо забѣлѣжи Николай Петровичъ. — Мигаръ такъва умна жена, каквато е твоята сестра, може ли да върши нѣщо безъ принципъ, макаръ напр., да разказва нѣкакви празни приказки! Туй е добръ за насъ съ тебе; тя не може, да не си послужи съ моралтъ, съ правоучението. Чудна работа, наистинна! Колкото по-малко човѣкъ има въ джоба си, толкова повече той крѣщи обикновенно за необходимостта да се помага на сиромаситѣ, повече отъ които сѣ глупави, подли, мързеливи и само това чакатъ — да ти сѣднатъ на вратѣтъ.

Туй бѣше първия недоброжелателенъ отзивъ на Похвистнева противъ балдаза си и Анна Ивановна спокойно го изслуша, безъ да се застъпи даже за сестра си.

Работата е тая, че макаръ до сега гостенката малко или по-добръ да се каже, съвсѣмъ не се искавало, като не даваше ни най-малкъ поводъ за препиране, за сѣлскване, но въ цѣлата ѝ личностъ инстинктивно се чувствуваше нѣщо друго, не еднaкво, дори и антипатично за хора съ такива убѣждения, каквито сѣ Похвистневи; въ празнитѣ работи, въ дрѣболиитѣ, въ избирането на приказкитѣ, напр., се показваше духъ, право враждебенъ на онѣзи идеали и правила, които царуваха тукъ; при това, въ последнитѣ дни, отъ постояннитѣ срѣщи съ Евгения Ивановна, която полека се расхождаше отъ стая въ стая; или пъкъ която сѣдеше на припекъ, младитѣ съпрузи, които не обичаха да губятъ напрaзно ни една минута, противъ волята си, безсѣзнателно осѣщаха въ дълбочината на душата си нѣщо като затаенъ гнѣвъ, като презрително състрадание къмъ това праздно, безполезно сѣщество.

Слѣдъ обѣдъ, дѣцата, като получиха своята порция-плодове, излѣзоха заедно съ бавачката, а възрастнитѣ продължаваха да сѣдагъ на чардака, гдѣто имъ донесоха кафе. Николай Петровичъ взе, най-подиръ, да чете вѣстника, който бѣ донесенъ отъ снощи, но който, поради нѣмание на време, неможа да прочете тогава.

— Е, какво има новичко? равнодушно попита жена му, която грижливо събираше на една паница парчетата отъ останалата баклава, за да я заключи съ собственнитѣ си рѣцѣ въ долапа. Тя много добръ видѣ, че сестра ѝ още презъ сутринята прочете този сѣ

ция вѣстникъ, ама ней нѣкакъ дори и на умъ ѝ не идѣше да земе да разговаря съ жена за политиката.

—Нѣма нищо интересно, недоволено се отзова мъжа ѝ. — Дяволъ да ги знае! Викаха, викаха всичкото време за война, чинише ти се, че ей-на ще пристѣпятъ къмъ мобилизация, а сега пакъ всичко затихна.

—И много хубаво, благодарение на Бога, забѣлѣжи Евгения Ивановна. — Да помислишъ е страшно, като какво бѣдствие тѣзъ войната!

—Е, че ний сме осигурени отъ нея, весело се отзова Похвистнева. Бѣди увѣрена, мила, въ нашитѣ затѣнтени мѣста нито единъ нѣмецъ нѣма да проникне, азъ отъ нищо не се боя!

—Та азъ никакъ не за себе-си и не за васъ казвамъ, отговори момата, до нѣйдѣ очудена. — Когато нещастieto е общо, когато всички хора страдаятъ, то гдѣ вече тука човѣкъ може да се грижи за себе си или за своитѣ!

—Каквито бѣдствия и да додѣтъ, но азъ мисля, менѣ дѣцата ми сж по-сжпни отъ „всѣхъ и вся“, малко пламна Анна Ивановна. — Каква грижа ми е за другитѣ! Главното е, на моитѣ пилета да бѣде-добрѣ.

—И ти туй говоришъ съвършено сериозно?

—Разбира се, се намѣси, отъ своя страна, Похвистневъ. — Жена, истинна жена достойна за това име, преди всичко е длѣжна да бѣде добра, милостлива майка; въ това е нейното призвание, всичката ѝ цѣль на живота.

—Но именно за това, за да бѣде добра, милостлива майка, трѣбва да бѣде не само жена, но и човѣкъ и гражданка.

—Сирѣчь, какъ това човѣкъ може да не бѣде човѣкъ? Какво разбирашъ ти, най-подиръ, подѣ думитѣ „да бѣде човѣкъ“? ядовито попита Анна Ивановна.

—Споредъ мойто мнѣние, ще рѣче, човѣкъ да живѣе не само съ едни семейни интереси, но да не забравя и общественитѣ, да знае, когато трѣбва, да принесе въ жертва заради обща полза, заради общо добро личното си благосѣстояние, въ краенъ случай, дори и щастieto си и

—Е-е, какви громки фрази, прекъсна Похвистневъ бадѣжа си и иронически се засмѣ. — Старо е всичко това, Евгения Ивановна, старо, ехъ колко е старо! Още преди десетъ, петнадесетъ години бѣше, рѣчи, на мода не да се работи, не, но поне да се говори така; ама сега, извинете ме, не е такъво време, хората станаха по-умни, по-практични, тѣй да знаете.

—Ще ми позволите да се не съглася съ васъ, живо възрази Евгения Ивановна и прочитъ ѝ свѣтнаха.—Бъдете увѣрени, че и сега не по-малко, ако не повече, има хора, които живѣятъ не само съ едно свое „азъ“, на които идеалитѣ, стремленията не носятъ само личенъ характеръ; но, дѣйствително, тѣзи хора станаха помни, или по-добрѣ да се каже, по-практични въ този смисълъ, че не хаятъ на вѣтъра силитѣ си да говорятъ думи, не губятъ на пусто времето си въ бърборение и дрънкане, а си гледатъ сами работата тихо, не усѣтно за никого, но сѣ-накъ работятъ, безъ да изискватъ, при това, нѣщо отъ обществото, на което много даватъ, но което малко ги разбира и съвсѣмъ дори не цѣни.

—Санкимъ има какво да цѣни и да разбира, насмѣшливо, а до нѣидѣ и презрително възрази Николай Петровичъ. — Тѣй е то, човѣкъ, като почете различни глупости, заразява се съ всѣкакви дивни фантазии, съ праздни идеи и зема да изисква послѣ, щото да го слушатъ, да му вѣрватъ хората на всичко, каквото той дрънка! Не, мила моя, да ме простишъ, сама ти прави каквото щешъ, а менъ по-добрѣ не ме закачай! Живота е късъ, нито самичкъ ще зема да го развалямъ, нито пъкъ другиму ще дамъ да го развали, тѣй да знаешъ. Нѣтъкъ, у насъ се появи такъвъ единъ го-сподинъ, нѣкой си Кологривовъ, младъ още човѣкъ,—на всичката околия е омръзналъ: такъвъ червъ, вредъ пълзи, въ всичко се намѣсва, и у мене тѣй сяко бѣше се намѣсилъ по една работа, която никакъ не се отнасеше до него. Купувахъ у мене едни селени земя, и, нещешъ ли го, посрѣдникъ се яви той между насъ: тозъ човѣкъ сега, казвалъ е на хората, че ужъ азъ съмъ искалъ да се възползувамъ отъ случая, да уловя селенитѣ, които се нуждаели отъ земя, въ примката си защото тѣ сами искали да влѣзатъ въ нея, като се надѣвали да заематъ пари отъ селската банка. А-ма азъ тѣй приехъ тогози синковецъ, такъва пѣсня му испѣхъ, такъвъ урокъ му исчетохъ, щото до като е живъ нѣма да забрави. Помнишъ ли, Анке, когато той излѣзе отъ моята стая, даже страшно бѣше да го погледнешъ, съ лице намръщено, наежено, зачервено отъ злина!

И като се развесели при това въспоминание, Похвистневъ, нависоко, доволенъ се засмѣ.

Евгения Ивановна замълча, като прехапа малко устнитѣ си. Тя се засрами, не се рѣшаваше да поддигне дори и прочитъ си, мъчно ѝ сгана; спокойното ѝ, тихо настроение, въ което тя се намира-

ше всичкото време отъ първия денъ на своето дохождане, заведнажъ като-че-ли изчезна.

Настъпни всеобщо мълчание, което Анна Ивановна побърза да прекъсне, като се обърна къмъ мъжа си:

—Право да ти кажа, Колю, и азъ също не разбирамъ, какъ можешъ ти да искашъ, напр., война! Тя е такъвъ ужасъ, щото само да помислишъ е страшно! Смъртъ, кръвъ

—По неволя ще поискамъ! Азъ мисля, че никому не е приятно да се съсипе.

—Гледай какво още измисли! Какво съсипване?

—А такъво, най-обикновено. Азъ сериозно ти казвамъ, безъ шегъ. Ако работитѣ отидатъ тъй много време, то ний землевладецитѣ сме пропаднали. Погледни, какво се върши на около ни! Какви сж тѣзъ цѣни на хранитѣ! Ако азъ не съмъ още толкова отѣсненъ, то благодарение на тухленната фабрика, та и воденицата ме крѣпи също. А пъкъ не можешъ цѣлъ животъ да се тренишъ, да работишъ като волъ и най-наподиръ да не получаващъ никакъвъ приходецъ. Не, тѣзи проклѣта Германия ето гдѣ ние сѣднала! И Николай Петровичъ показа на шията си съ едно енергично движение на ръката си. Тѣй или иначе, но война трѣбва да бѣде и ще бѣде скоро, помнете думата ми, сърдито прибави той.

—Ще се надѣваме, че вий грѣшите, тихо произнесе Евгения Ивановна, като обърна къмъ него своето печално, малко омрачено лице. —Въ всѣкий случай, малцина сж онѣзъ, които симпатизиратъ въ това желание. И ако има война, то тя ще бѣде най-ужасната, най-крѣвопролитната, —сѣщинска касапница. Колко страдания, колко хиляди жертви! . . . трѣскаво, съ развълнуванъ гласъ продължаваше момата.

—Какво да се прави, спокойно отговори домакинътъ, като изпускате полека пушека на цигарата си; — ако се погледне здраво на работата, безъ-друго е потрѣбно дори и да се поистрепатъ малко хора, твърдѣ много сж се расплодили тѣ, земята и хлѣба не стигатъ вече.

—Ахъ Колю, що говоришъ ти! съ укоръ забѣлѣжи жена му, безъ да подигне главата си, и бърже-бърже като плетеше.

—Разбира се. На, погледни баремъ на нашето село да видишъ, що се върши въ него. Земя и тѣй нѣма, ама фамилиитѣ се уголѣмяватъ, дѣлятъ се, когато и да дѣлятъ—нѣма що; а че и умиратъ отъ гладъ, просятъ или крадѣтъ, ставатъ разбойници. Да рѣчемъ, отъ друга страна, че ний „помѣщичитѣ“ ще достигнемъ до по-

лошъ халъ, ако се понамалятъ младитѣ работници: труда сега не струва нищо, много пжти и само за единъ хлѣбъ се работи, а пжкъ тогава, разбира се, ще се подигне цѣната му и

Свършека Евгения Ивановна вече не чуеше; тя забрави за своята болѣстъ и слѣзе да походи бърже въ градината. Повече тя не можеше да търпи и да чува, всичката кръвъ въ нея кипѣше, тя се задъхваше отъ негодувание, а отъ чардака се носеше спокойния гласъ на сестра ѝ която викаше слѣдъ нея:

—Евгени, кждѣ тѣй безъ пелерина? Горѣщо е, върни се по-добрѣ, повикай и дѣцата, че глава ще ги заболи.

—Кажи ми, Анке наистинна ли сж тѣй бѣдни вашитѣ селени? попита Евгения Ивановна една вечеръ, при пиенieto чай, въ туй време когато Похвистнева туряше, съ свойствената ѝ методичностъ, захаръ въ чашитѣ. Дѣцата още нѣмаше, а пжкъ Николай Петровичъ се миеше въ спалната, понеже бѣше се върналъ съвсѣмъ бѣлъ отъ воденицата. Вълнението на момата, което бѣше предизвикано отъ разговора съ зетя ѝ, вече се успокои, остана само едно уморяване и нѣкаква тѣжина въ гърдитѣ ѝ.

—Съвсѣмъ сж голи, сестро — отговори домакинката.

—И ти начесто ходишъ въ село?

—Никога; какво да правя тамъ! Азъ и на дѣцата си забранихъ да ходятъ нататъкъ, страхъ ме е да се не заразятъ съ нѣкаква болѣстъ. Каква сиромашия, каква голотия, пжкъ да видишъ опе колко мръсно живѣятъ — страхотия ти казвамъ! Впрочемъ, кой другъ може да знае по-добрѣ отъ тебе нашитѣ селени, привичката имъ да живѣятъ като свини?

—Та да имаше съ какво да живѣятъ като хората и да имаше нѣкой който да имъ покаже, който да ги научи, — то добрѣ! Ти на, сама казвашъ, че и не погледвашъ къмъ село, а пжкъ ти, чини ми се, можеше и да помогнешъ на сиромаситѣ и съ дума и съ дѣло.

—Моля ти се какво казвашъ Евгени! Сама виждашъ колко ми сж грижитѣ, работитѣ, цѣлъ день се пекж, като въ казанъ; главата ми много пжти ей тѣй се върти; едвамъ мога своитѣ работи да вта-самъ, а не и за чуждитѣ да мисля, докачена отговори Анна Ивановна.

—Е, време винаги ще се намѣри, стига да има човѣкъ желание.

—Тѣй, добрѣ ти говоришъ, като си сама и можешъ да правишъ

каквото щещъ. Не, да додешъ ти на моето мѣсто, че да видишъ моето положение, отвърна по-живо Анна Ивановна.

Съ нищо друго човѣкъ не можеше да оскърби, да докачи тѣй младата жена, освѣнъ ако той покажеше по-малко въсхищение, очудване предъ нейната енергия, трудолюбие, домакинска дѣятелностъ.

—Знаешъ, Анке, мѣко захвана момата слѣдъ едно минутно мълчание, —не ми се сърди, сестро, но менѣ, право да ти кажа, струва ми се, че никой не би изгубилъ, а ти, на вѣрно и би спечелила, ако би употребявала по-малко трудъ надъ различни пити, ястия, пресоли, сладка. Всичко туй отнима страшно много време, а между това

—Менѣ дори и ме очудватъ твоитѣ думи, прекъсна Похвистнева, като почервенѣ малко отъ ядъ. — Та и каква жена, каква стопанка ще бѣда азъ, ако у мене, у дома нищо не бѣде натъкмено, наредено, прибрано. Най-подиръ, на самата менѣ ми докарва голѣмо наслаждение работата, шѣтната, като приготвя за това нѣщо по хубавичко за своитѣ.

—А, ако е тѣй работата, ако това ти докарва удоволствие, дори и наслаждение—то друго нѣщо, тогава и нѣма защо да се говори, простичко безъ всѣкаква ирония забѣлѣжи момата; но вече докачената Анна Ивановна разбра въ тона ѝ и едното, и другото.

—А далече ли е селото отъ тука? пакъ попита слѣдъ малко почаквание Евгения Ивановна, безъ да забѣлѣжи недоволството, срдението на младата жена.

—Не, близо, ей-дѣ е; като се излѣзе отъ портата, трѣбва да се възвий на лѣво и да се премине яза,—и въ село си. Да не би да мислишъ да отидешъ тамъ?

—Безъ друго. Азъ дори и не мога да разбера, какъ тѣй до сега не съмъ ходила.

—Менѣ ми е твърдѣ жалко, но азъ трѣбва да те помоля да не правишъ това, студено забѣлѣжи Похвистнева.

—А защо? се очуди онѣзъ.

—А за това, защото неприятно ще бѣде на Николая Петровича. Ти, азъ вѣрвамъ, нѣма да пожелаешъ да огорчишъ човѣка, който се отнася къмъ тебѣ тѣй добръ, съвсѣмъ по роднински.

—Но какво ще стане на твоя мжжъ отъ това, ако отида или не отида въ село?

—Много нѣщо, отговори Анна Ивановна, до нѣйдѣ вече раздосана. — Коѣто не иска и дори строго забрани на всичкитѣ домаш-

ни да иматъ никакви зимания и давания съ селото. Много го ядосаха, много му напакостиха всички селени!... Какви лоши хора, ти не можешъ и да си ги представишъ, какви развалени, неблагодарни! продължаваше младата жена, сѣ по-вече разсърдена. Здравно ако се гледа на работата, подкачи се распрата отъ нищо-и-никакво. Ний тамъ, до селото имаме едно малко парче-земя, което се вдава въ селскитѣ ливади. И преди двѣ години зеха да молятъ, „продай ни та продай ни тѣзъ земя, неможемъ да увардимъ говедата си да не влизатъ въ нея, и много глоби ни се пада да плащаме“. Но помисли сама, грижа ли го е Колю за това? Тѣй и не рачѣ да имъ продаде този клинъ: пѣкъ и то да се каже, колко глоби за едно лѣто можешъ взе! И на селенитѣ се разгнѣвиха и захванаха да правятъ една пакостъ слѣдъ друга; разбира се и мѣжа ми не имъ остана борчлия, и той начена да ги пече, както само можеше; колко пѣти се водиха на сѣдъ съ тѣзи вагабонти. Но това е още нищо, слушай нататѣкъ! Миналата година бѣше гладна година и нѣколко фамилии „ради Бога“ испросиха, измолиха отъ Колю храна на заемъ. Той имъ даде но съ условие, щото тѣ презъ есенъта за това да му поработятъ на тухлената фабрика, съ заплата отъ напредъ опредѣлена, всичко каквото трѣбва, знаешъ; тѣ се съгласиха. Доде есенъта и що мислишъ ти да направиха тѣзи синковци? Поработиха тѣ нѣкой и другъ день, и отведиждъ заявяватъ: „ний на такива условия не можемъ да работимъ; или ни покачете платата, или ще си ходимъ, вий пѣкъ земете си вашия дългъ въ зърно или въ пари“. А какъ ти се харесва тебѣ това! Мѣжа ми, като-че-ли нарочно въ туй време бѣше предприелъ да доставя тухли по желѣзнопѣтната линия; работата бѣше срочна, бърза. Сърдеше се, ядосваше се тогасъ Колю, страшно нѣщо, но нѣмаше какво да се прави, остѣпи. Сѣ той бѣше ярлия да му работятъ макаръ и съ по-висока заплата, отъ колкото да му върнатъ дълга въ пари. Но тѣзи случка, разбира се, той не я забрави. Сега ти сама виждашъ, защо не ти е прилично да отидешъ въ село.

—Да ме извинишъ, нищо не разбирамъ. Кой е кривия въ всичко това и до колко, — мѣчно е да се рѣши отъ страна, но, въ всѣки случай, защо бъркате и мене въ тѣзи работа? Азъ съмъ у васъ саде гостенка, вѣроятно не за дълго време, съ горчива усмивка прибави Евгения Ивановна, — въ нищо не се бъркамъ, не се вмисамъ и, слѣдователно, моитѣ отношения къмъ селенитѣ никого не закачатъ.

—Какъ! нима ти ни си чужда?! Впрочемъ, щомъ не искашъ да изпълнишъ моята молба, нѣма да настоявамъ повече, сдържанно продължаваше Похвистнева, очевидно силно обидена,—но баремъ не говори за това въ присѣтствието на мъжа ми: той е малко сертъ, може да се докачи, да кипне. Освѣнъ това, ако ти имашъ намѣрение да станешъ „сестра милосердія“ на различни жени, то добръ, само предупреди ме, за да мога да взема нѣкои предпазливи мѣрки: азъ имамъ, както знаешъ, малки дѣца.

—Мигаръ ти наистинна се боишъ, че азъ мога да донеса съ себе си нѣкаква болѣстъ?

—Азъ отъ нищо не се боя, но предпазливостъта никога не бърка, толкозъ повече, че въ такива горѣщени съвсѣмъ неочакванно може да се появи епидемия.

Разговора по този въпросъ повече не се подигна, но на другия день рано сутринтъ, още преди да пие чай, Евгения Ивановна можа да изпълни своето намѣрение и да отиде въ село. Никой не я попита, кѣдъ тя ходи тъй рано: сестра ѝ нарочно се престори, че не знае нищо, а лѣкъ Похвистневъ, съгласно своето правило, се занимаваше съ чужди работи до толкозъ, до колкото изискваше личния му интересъ.

Но тѣзи расходка бѣше само начало. Всѣки день редовно се губяше сега Золотарева и отиваше къмъ бѣднитѣ, почернѣли, овѣхтяли колибички, гдѣто съ радостъ чакаха добрата, кротката мома, която знаеше да облекчи страданията и да раздѣли кахѣритѣ съ сиромаша, да посѣвѣтва, да посълѣчи когато трѣбва, и всичко това тя правеше тъй просто, тъй сърдечно, като-че-ли е пораснала между сиромаси и е била тѣмъ равна, а „не е отъ чорбаджийска кръвъ, не е роднина на онѣзъ кръвопийци тамъ горѣ на баиря“. Скоро въ това сиромашко селце, между нечиститѣ дѣца, бѣбривитѣ жени, грубитѣ селени, Евгения Ивановна зе да се осѣща по-легко, по у дома си, отъ колкото въ фамилията на сѣщата си сестра. Та и туй се разбира: всичкитѣ ѝ симпатии, съчувствия бѣха изключително къмъ тѣзи бѣдни, прости хорица, чиито нужди стояха по-близо до нея, повече ги разбираше, отъ колкото желанията и стремленията на сититѣ егоисти-чорбаджии.

За щастие, здравето ѝ въ това време до толкова бѣше се поправило, щото тя можеше, макаръ и не безъ уморяване, да прави всѣки день тѣзи разходки, които ѝ ставаха се по-необходимы, споредъ това—колкото у дома захващаха да се обръщатъ къмъ нея по-студено. Право въ очитѣ, разбира се, никой нищо не ѝ го-

вореше, та и туй не трѣбваше да става, тя и безъ това твърдѣ добръ забѣлѣжи промѣната на Николая Петровичъ, който се обръщаше сега къмъ нея само съ подигравки и който не пропускаше нито единъ случай безъ да ѝ се присмѣе, безъ да я докачи. Тя видѣ също, какъ се чумери по цѣли дни сестра ѝ; но особено за нея бѣше чувствително и тѣжко, дѣто отъ нея захванаха доста явно да отстраняватъ дѣцата. Единъ пѣтъ произлѣзе и неприятностъ за това, дѣто тя като видѣ на двора една стара-просѣкиня, злочеста, полуслѣпа, прати ѝ по най-голѣмото внуче, нѣколко петачета. Като забѣлѣжи това Анна Ивановна, щомъ се върна момчето, на същата минута мълчишкомъ, тържественно го повлече съ собственитѣ си ръцѣ да го мие, малко бѣше останало дори и да го дезинфекцира.

—Азъ тебѣ, непослушно дѣте, други пѣтъ ушитѣ ти ще искубя, искрѣщѣ баща му.—Казано ти е единъ пѣтъ за всекога, да се не приближавашъ до различни просяци! че . . .

—Въ такъвъ случай, сама азъ за всичко съмъ крива, проговори, малко като се печерви, Золотарева,—но менъ ми се искаше, щото дѣтето да види радостта, която нѣкоя-и-друга пара може да докара на сиромашъ човѣкъ.

—Моитѣ дѣца, вѣрвайте, и безъ това ще знаятъ цѣната на паритѣ, отвърна той,—такъвъ урокъ азъ намирамъ за съвършено излишенъ и трѣбва да ви помоля, щото други пѣтъ да го не повтаряте.

Слѣдующата случка бѣше по-сериозна. Славата за искусство на Евгения Ивановна да цѣри отъ всеѣкви белѣсти бързо се разнесе по цѣлата околия и къмъ нея захванаха да идатъ сѣ по-често и по-често млади, стари жени, дори и отъ другитѣ села. Като знаяха лошавия нравъ на Похвистневъ, дохаждаха тѣ винаги въ време на отсъствието му, и то чрезъ задния дворъ, като се пазяха да не бѣдатъ съгледани отъ господарката, и моляха слугитѣ да имъ извикатъ „самата госпожица“. Трѣбва да се забѣлѣжи, че още отъ първитѣ дни на нейното пристигание, благата, невзискателна гостенка бѣ обикната отъ всички слуги въ къщи, и макаръ, че момата не правяше никому подарѣци, не влизаше въ интимни разговори, обаче скоро слугитѣ захванаха положително да я обожаватъ и, наистинна, тѣ ходяха да ѝ обаждатъ за хората, които я чакаха.

Веднѣжъ, една селенка, като почака дълго време напразно до готварницата, въ която се боеше да влѣзе, защото тамъ нѣщо

помагаше на готвачката самата господарка, позабиколи къщата и, като видѣ портата на градината отворена, влѣзе вътрѣ, мислейки да срѣщне Евгения Ивановна. Тукъ я съгледа отъ чардака Николай Петровичъ. Напусто се къленеше, кръстеше горката женица, че тя не е дошла нѣщо да краде и, ней чуждо нѣщо не трѣбва, а е дошла да поиска цѣръ за дѣтенцето си; но Похвистневъ нищо не искаше да слуша, поддигна кръсъкъ, псувни и, най-подирѣ, я истласка на вѣнъ.

Въ тѣзи врѣва, излѣзе отъ къщи Золотарева и, на часа като позна своята пациентка, поиска да се застъпи за нея, но съ това тя още повече разгнѣви зета си. Съ сертъ характеръ, наученъ да се не церемони много-много съ работниците си, съ селенитѣ, той не бѣше въ сила да сдържи себе си и, цѣлъ исчервенъ, каза ѝ дързко, грубо, че тя може да се упражнява въ своитѣ самарянеки наклонности навсѣкъдѣ, дѣто тя ще, но не само у него, и че той нѣма да позволи да обърне къщата си въ нѣкаква-си болница.

Приблѣднѣла, мълчешкомъ изслуша това момата и мълчешкомъ си отиде въ стаята си, гдѣто пролѣжа до вечерята развълнувана, омаломощена, съвсѣмъ болна.

Като узна за тѣзи случка, Анна Ивановна, разбира се, напълно оправда мъжа си, но пъкъ въ сѣщото време ѝ стана малко жално за сестра ѝ, и дори не толкова жално, колкото неприятна ѝ бѣше мисълта, че тя може да укори единственнитѣ си близки роднини въ недостатъкъ на гостоприемство и на роднинско чувство. И поради това, тя за да може да заглади малко станалото, сама, съ своитѣ рацѣ занесе горѣ една чаша чай и, безъ да отвори дума за произлѣзлата неприятна случка, като-че-ли нищо не е ставало, весело, мило заговори съ сестра си, като искаше съжаление, дѣто тя тѣй ненадѣйно се разболѣ.

—Знаешъ какво, Евгени, каза тя подирѣ, не ще ли ти се да се порасходишъ утрѣ до града, далечъ е отъ тукъ около десетъ километри; ти тамъ нито веднѣжъ не си ходила, тамамъ и можешъ да се покажешъ на доктора, който ни цѣри винаги.

Евгения Ивановна на една минута се замисли. И наистинна, тя трѣбваше да си земе отъ града цѣрове, защото нейната специричка твърдѣ много бѣше се испразнила за послѣдно време, трѣбваше да купи нѣкои-и-други нѣща за своитѣ по-бѣдни пациенти.

—Да, наистинна, добрѣ че ме науми, заблѣжи тя.

—И много хубаво, се зарадва Похвистнева, като се надѣваше по такъвъ начинъ допѣйдѣ да смѣгчи, да заглади днешния постъ-

пѣкъ на мѣжа си.—Ти можешъ да отидешъ макаръ сутрѣ, сѣ едно; ката день пращаме на станцията, ще стигнешъ тамъ вечеръта, презъ нощта ще си отпочинешъ, ще попазарувашиъ подиръ, и на другия день до вѣчеръта пакъ си дома. Ще се спрешъ ти въ познатъ намъ ханъ, гдѣто много добръ ще те гледатъ. Да не забравиши, гледай, да отидешъ да видишиъ твоя преженъ обожателъ Красноперовъ. Мисля, азъ ти разказахъ, че три години вече има отъ какъ той е премѣстенъ тукъ за инспекторъ. Ще се запознаешъ съ жена му; една доста добра и любезна госпожа е, само че е твърдъ свѣтска и обича малко да се пери. А, чакай, менъ ще купишиъ читъ за фиштанъ, на дѣцата трѣбватъ кундурки; освѣнъ това, хасе, игли нѣма

На Евгения Ивановна се изсинаха цѣлъ купъ всеѣкакви поръчки; но тя нищо не слушаше какво говореше сестра ѝ. Чудна работа, скоро, слѣдъ дохажданието ѝ въ Краснитъ Горки, тя се научи, че човѣка, който е билъ нѣкога-си неинъ годеникъ, живѣе тукъ близко; но у нея не само че не се яви желание да го види още единъ пѣтъ, а дори и на умъ ѝ не дохаждаше, че може нѣкакъ-си ненадейно да го срѣщне. Сега пѣкъ, когато тѣзи възможность се показва тѣй близка, тѣй реална, тя отведнажъ почувствува, че не е въ сила да се удържи отъ искушението и да се не възползува отъ случая, да не погледне на оногози, който ѝ билъ нѣкога-си тѣй милъ, драгъ. Въ къщата на такъвъ развитъ човѣкъ тя баремъ по свободно ще си отдыхне, ще си отпочине душевно,—твърдъ много захвана да ѝ дотѣжава удушливата атмосфера на сестрина-та ѝ къща.

—А има ли той дѣца? попита тя заведнажъ, въ време, когато сестра ѝ подробно описваше дюгенигѣ, отъ гдѣто трѣбваше да направи покупкигѣ.

—Кой? се очуди Анна Ивановна.

—Красноперовъ, до нѣйдѣ срамежливо отговори момата.

—А, ти сѣ за него. Какъ не, има, двѣ или три Гледай само, да се не влюбиши въ него пакъ! се засмъ Похвистнева.—Само че, много се е измѣнилъ Василий Семионовичъ, ти не ще го познаешъ даже. Макаръ че бѣхъ малка въ време на вашия романъ но азъ добръ помня той бѣше такъвъ хубавъ, гиздавъ! И като помислиши, не малко време се мина отъ тогава, деветъ години, рѣчи, истекоха; не, повече Ахъ, колко бърже върви времето! Нѣма да осѣтиши, когато моитѣ пилета ще порастнатъ и, подиръ,

оженвай ги, омжжвай а най-сетнѣ, гледай, че и баба си станала,
радостно като се усмихваше се замисли младата жена.

(Слѣдва свързката)

СТИХОТВОРЕНИЕ.

* * *

Ржцѣ не отпушай, брате мой страдалний,
Бодро знаме вдигай верѣдѣ живота кални.
Напрѣдѣ, напрѣдѣ върви, забрави страданья
Въвъ правдата свята имай упованья.
Труди се дордѣ сж силни твойтѣ ржцѣ,
И скалѹтѣ га повдига младото сърдце,
На врагъ се не вдавай и надежда не губи
Здраво, бодро стѣпий и на всѣкждѣ буди.

Вечъ зари прогледватъ, зари неспокойни
И гонѣтъ, пропѣждатъ тъмитѣ вѣковни
И предъ насъ откриватъ нови хоризони,
Съ нови идеали и въпроси спорни.
За наука, за длѣга, за свобода и труда.
Вмѣкватъ ни фатално въ прогресивната борба.
Щото всяко младо, отъ чаровностъ се плени
Къмъ лучитѣ бѣга, къмъ живота се стреми!

Нек' та мразятъ, хулятъ, гонятъ катъ *Чантала*,
Нѣка съсъ презрение клеймятъ идеала.
Не стой, не лени се, не търси награда,
Че навредъ народа, охка, плачи, страда!
Напрѣгни юнашки свойтѣ юношки гърди
Дълбоко прокарай свойтѣ първитѣ бразди.
Коренъ замъ зърната да захванхтъ по-дълбокъ
Буйно да израсне класъ по-соченъ по-високъ!

Д. Бранъ.

ДОБРА ДУША.

изъ разказитѣ за дѣца

отъ

Н. Щедрина.

Често пжтя азъ сѣдя и си мисля: кое въ свѣта е най-мило; и както и да си отгатвахъ, всѣкога излизаше сѣ единъ и сжщъ отговоръ: нѣма въ свѣта нищо по-сжпно отъ добрата човѣшка душа. Ала не всѣкога хубаво живѣе добрия човѣкъ; той дори по-често страда, отколкото другъ нѣкой, който гледа съ четири очи на Божия святъ и никакъ не го закачатъ чуждитѣ скжрби, па и страдае той нѣкакъ си тихо, сладко, съ любовь

Хубаво е да се срѣщнешъ презъ живота си съ нѣкой добъръ човѣкъ: първо, той винаги е повече видѣлъ, мислил и патилъ, а слѣдователно и за много нѣща може да ти порасправи и да ти обясни; второ, самата близкостъ на добрата човѣшка душа просвѣтява и умирява всичко, което се доближи до нея. Много е мжно изведнжъ да се обясни, като къкъ тѣй хората ставатъ до тамъ добри, щото нито обвиняватъ, нито негодуватъ, а само обичатъ и жалятъ. Обаче може безъ погрѣшка да се каже, че друго яче не можешъ да достигнешъ това, освѣнъ съ постоянно работяние на мисълта. Когато човѣкъ много мисли, когато разгледва не само вънкашнитѣ признаци на постжпкитѣ и дѣйствиата на ближнитѣ си, но и оная вжтрѣшна причина, която ги е подготвила, то е много мжно да вземешъ ролята на обвинителъ, макаръ вънкашнитѣ признаци на извѣстното дѣйствие и да възбуждатъ умраза. Щомъ мисълта обясни и освободи дѣйствието отъ ония нѣща, които го заплитатъ, то сърдцето не може да не се раствори и да не го оправдае. Престжпницитъ се махвату, а тѣхното мѣсто заематъ „нещастницитъ“ и поради тия „нещастни“ скжрби и се мъчи добрата човѣшка душа.....

Много хора срѣщаме ние въ свѣта, но, за жалость, по-голѣмата имъ часть принадлежи именно къмъ пасмина на ония, които се расхождатъ съ ококорени очи и за

нищо друго не искатъ да чуютъ, освѣнъ за своитѣ дребни лични интереси. Тѣзи хора сж най-нещастни, по-нещастни дори отъ тия, които ний наричаме престжпници. У истинскій „престжпникъ“, може би, всичката му душица ще се измжчи преди да се рѣши той на нѣкое престжпление, а този, който се расхожда съ ококорени очи изъ улицитѣ, на всѣка крачка извършва калпави нѣща и дори не забелѣзва, че тия калпави нѣща сж сжщи престжпления и че отъ тѣхната многобройность проистичатъ всичкитѣ свѣтовни нещастия.

Но срѣщатъ се сжщо и добри хора и, вий, мили дѣчица, винаги по-скоро успѣвате да ги распознаете. Когато вий осѣщате, че ви става леко и приятно близо до нѣкой човѣкъ; когато на лицата ви се появи усмивка, щомъ го видите, когато инстинктътъ ви кара да се доближите до него то знайте, че той е сжщо такъвъ чистъ и добъръ човѣкъ, както и вий; знайте, че около васъ тупти именно онуй сжщо добро човѣшко сърдце, за което азъ искамъ сега да ви порасправи.

Никадѣ не се срѣщатъ толкова добри души, колкото измежду женитѣ. Мжжътъ туко рѣчи винаги е заетъ съ своитѣ си житейски работи, той е повечего измежду народа, той по-често се принуждава да води борба, да гледа и да търпи неправди. За това той има повече причини да въспитае въ себе си чувството на умразата, и не му остава време да се грижи за ползата на другитѣ, нито пъкъ да ги опрощава. Освѣнъ това неговата до негдѣ самостоятелность го е направила, щото характера му да бжде грабителски, поради което сж станали обични пословицитѣ: „за туй е и войната я!“ или: „затѣмъ щука въ морѣ, чтобъ карась не дремалъ.“*) Наопаки жената отъ най-ранното си дѣтинство, туко рѣчи винаги е сама и винаги на работа; истинската роль, на която въ сегашното време е осждена жената е роля на мълчанието и на изпълняванието чуждитѣ желаниа и прищевки. Ето ти и мълчи, но въ сжщото време мисли, много мисли. И колкото повече тя мисли, колкото по тжжовно се протака нейния животъ на самѣ, толкова по се

* За туй е щуката въ морето, за да не дреми карась (дребна рибица).
Прев.

растваря нейното любяще и добро сърдце. Тя вижда, какъ мжжъ ѝ се труди и се блъска презъ цѣлия си животъ, какъ той лъже и хитрува за залъкъ хлѣбъ, и мисълта за „нещастieto“, което сѣкашъ съ мрежа е обвило всичкия човѣшкий родъ, се поражда сама по себе си въ главата ѝ. Завърне ли се дома мжжъ ѝ зълъ и пиянъ тя мисли: „Господи! колко той е нещастенъ!“ Синътъ ли се окаже хванатъ въ беззаконни работи, тя мисли: „Господи! колко той страда, и колко е потрѣбно, колко му е потрѣбно любяще сърдце, което би могло да всели спокойствието въ неговата натъжена душа!“

И когато жената поиска да утѣши натъжения човѣкъ, то може да се каже, че въ цѣлия свѣтъ нѣма да се намѣри по-сладко и по-хубаво отъ това утѣшение. Нѣма крадецъ, у когото не ще се появи порой отъ сълзи, когато го милува нежната женска ръка; нѣма разбойникъ, на когото сърдцето да не се свие, когаго той чуе пълна съ любовъ женска дума. И не поради това, че тая усмивка или дума приспиватъ човѣка или го каратъ да забрави нѣщо, а за туй, че тая усмивка, тая дума възстановява обезобразения човѣшкий образъ, че тѣ веднага омиватъ неговата душа отъ житейския калъ, че тѣ макаръ и да не унищожаватъ миналото, но правятъ невъзможно върещанieto къмъ него.

Когато азъ бѣхъ въ оная пустиня*), за която неотдавна ви говорихъ, то случая ме запозна именно съ една безкрайно добра жена, въспоминанието за която ще бжде благословенно за мене до края на моя животъ. За нея азъ и ще поприказвамъ съ васъ. Това бѣше вдовицата на единъ гражданинъ, Анна Маркова Главщикова. Мжжъ ѝ едно време билъ богатъ търговецъ, но сѣтиѣ изгубилъ, осиромашялъ и умрялъ, като оставилъ на Анна Маркова много малкъ имотъ. Като сега помня живѣеше тя въ своята си малка съ три прозорца къщичка, до която стоеше доста голѣмъ хамбаръ съ голѣми двойни врата. Въ този хамбаръ, пѣленъ съ всеѣкаква дребна стока, търгуваше Маркъ Гавриловъ, баща на Анна Маркова, старъ дѣдо, бѣлобрадъ, който вече туко рѣчи нищо не чуваше и не

*) Тукъ се говори за г. Вологда, гдѣто Н. Щедринъ бѣше испратенъ за назначаване като началникъ на Вологодската губерния. Прев.

виждаше, но не се съгласяваше да испусне отъ ржицѣтъ си юздитѣ на управлението. За помощникъ му бѣше назначенъ Сережа, доста пѣргаво момче, който се падаше нѣкакъвъ си роднина на Анна Маркова и съ общи сили тѣ успѣваха да водятъ работата не къмъ загуба, макаръ по-па отъ близката църква всѣкой пѣтъ, като минуваше покрай дюгения на Главцикови, никакъ не можеше да се стѣрпи и да не каже :

—Старо и младо се сдружили, и двамата викатъ : помози!

Когато азъ се запознахъ съ Анна Маркова, тя бѣше вече жена на петдесетъ години. Лицето ѝ, както се виждаше, и преди, въ младитѣ ѝ години, не бѣше хубаво, по добродушието и до негдѣ си щастливото спокойствие личаха въ всичкитѣ му черти. Често пѣти чувствителността я караше да плаче, но тя плачеше безъ всѣкакви усилия; бликнатъ сълзи отъ очитѣ ѝ и текѣтъ по старитѣ ѝ зачервени страни; и ясно бѣше, че тя леко и сладко плачеше. Често пѣти тя въздѣхваше, но това бѣха не истински въздишки, а нѣкакъ си тихо хѣлцание, досущъ подобно на дѣтинско. Изобщо грозотата ѝ бѣше такава, щото къмъ нея може човѣкъ скоро да навикне, и колкото повече на нея навиквашъ, толкова по-добрѣ и по-свободенъ предъ нея се осѣщаашъ, тѣй щото въ края, може би, това лишено отъ всѣкаква изящностъ лице, ще се покаже за най-красиво.

Изъ двора ѝ винаги тичаха и си играяха много дѣца. Тукъ бѣха и дѣцата на бѣднитѣ роднини на Анна Маркова, и сирачета безкѣщовни, които тя, не зная, по какъвъ начинъ, отъ всѣкадѣ ги намираше. За това гонението изъ двора и около дюгения винаги бѣше много голѣмо. Кой на дѣската скача, кой въ пѣсъка се рови, кой пѣти отъ калъ прави, кой съ мисирката приказва, кой, най-сетнѣ, скришомъ се доближава до дѣдо Марка Гаврилова и се мѣчи да му открадне отъ носа дебелитъ сръбѣрни очила. —Шшитъ дѣчурлига! извиква имъ стареца; но извиква тѣй незлобно, щото дѣчурлигата съ силенъ смѣхъ се разбѣгватъ по всичкитѣ страни и тозъ часъ почватъ да се съвѣтватъ, като какъвъ новъ походъ да измислятъ противъ стареца.

Тая любовь на Анна Маркова къмъ дѣцата ми по-

служи, щото азъ да се запозная съ нея. Азъ не можѣхъ да мина по край малкото дѣте безъ да го помилвамъ по главичката, или да не му дамъ сладки работи. Анна Маркова веднага забелѣжи този ми обичай и станахъ за нея драгъ. Азъ още по-милъ ѝ стапахъ, когато тя се научи, че азъ спадамъ въ числото на „злощастниѣ“, че азъ сѣщо до негдѣ си съмъ „затворникъ“, макаръ да ходя всѣкий день на служба въ губернското управление, за да правя „всѣ-каква вреда“, както говореше Марко Гавриловъ. А въ очитѣ на Анна Маркова, слѣдъ дѣцата, нѣмаше въ свѣта по-добъръ човѣкъ отъ „злощастникъ“ или „затворикъ.“

И ето веднѣжъ, когато азъ, като направихъ споредъ силитѣ си извѣстно количество „вреда“, се завръщахъ отъ губернското управление у дома си и, като се спрѣхъ при дюгения и се заприказвахъ съ заобиколившитѣ ме дѣтица, отъ портата излѣзе самичка Анна Маркова.

—А пъкъ вий, драгий господине, много добрѣ ще направите, ако заповѣдате у дома да испиете една чашка чай!—каза ми тя:—защото много ме е срамъ вече! Винаги вий ей тия дѣтица милвате и надарявате, а азъ още не съмъ можла съ нищо да ви надаря! заповѣдайте, приятелю, ще се запознаемъ!

Азъ тръгнахъ слѣдъ нея и въ минутата, когато прекрарихъ прага на нейната кѣща, на душата ми малко потлѣкна. Сѣкашъ, че нѣкой отдалечъ ми се усмихна и ме помилва, сѣкашъ че отдавна изгубенъ и веднага пакъ намѣренъ другаръ силно-силно ме притисна къмъ гърдитѣ си.

Често, туко рѣчи всѣкой день, азъ приказвахъ съ нея, и всичко, което вече знаяхъ, за което ми говореше книгата, всичко това сѣкашъ че вторий пѣтъ азъ разбрахъ, разбрахъ и съ сърдце, и съ глава, и съ всичкото си сѣщество. Книгата на живота, въ която всѣка дума сѣкашъ че дѣхаше и се биеше, раствори се предъ мене съ всичкитѣ си болки, съ всичката си жажда за щастieto, което като миражъ мамѣ и трепти на хоризонта и напразно мѣчи и исушава гърдитѣ на бѣдния скитникъ въ житейското море. Тая проста, но безкрайно добра жена много е работила презъ живота си, много е мислила, ала е стигнала само до любовта и опрощаванието. Тя не е получила никакво образование, та за това не винаги е

можала да си обясни причинитѣ на туй или онуй явление; но тъй като въ нейнитѣ години и при нейния животъ, мъчно е могло да се спомогне на това, то тя естествено го замѣнила съ онуй усилено горѣние на сърдцето, което е достъпно дори на най-простия човѣкъ, и което, въ същото време тъй много подпомага на увеличението доброто въ свѣта.

Най-драги за нея бѣха: първо—дѣцата, второ—селенитѣ, работницитѣ и трето—престѣпницитѣ, или както тя ги наричаше, затворницитѣ.

—Не знаая, като какъ ти, драгий ми, говореше ми тя (тя много скоро се сдружи съ мене и почна да ми говори на „ти“):—а пъкъ азъ страшно обичамъ тия дѣци! Първо тѣ сж много умни и забавни, второ—зло въ тѣхъ нѣма нито и тоничко! И не си мисли ти, приятелю, че тоя мъничкия нищо не разбира! Не, този лъжко, който отъ земята на два прѣста е израстналъ, вече всичко разбира! А че той е сжщия голѣмъ човѣкъ, само че излѣянъ въ мъничка форма; все едно, както слънцето играе въ една капчица, тъй и въ него се вижда истинския човѣкъ.

Като казваше това, тя милуваше мъничкия си унукъ Сережа, който подскочеше отъ удоволствие, слушайки бабина си разговоръ и съ туй потвърждаваше справедливостта му.

—А, пораспрате, Анна Маркова, нѣщо за селската бѣдность? попитвахъ я азъ сегисъ тогисъ, като знаяхъ, че това е единъ отъ най-любимитѣ ѝ предмѣти, и че съ нищо не можешъ ѝ направи по-голѣмо удоволствие, освѣнъ ако я расприказвашъ за селската бѣдность.

—Ехъ, каква е тая бѣдность, приятелю! колко е тѣжка тая бѣдность! Сѣкашъ че сърдцето ти ще изгори, ако наистина би искалъ здравата да се позамислишъ за тая бѣдность!

—Остави се, Анна Маркова! живѣятъ си тѣ доста добръ, само че малко тѣсничко!—ще ѝ отговоришъ на това, за да я подбутнешъ и да се пошегувашъ надъ нейната разгорѣщенность.

—Не, недѣй говори така, не се шегувай съ това! Ти влѣзъ само въ колнбата на селенина, хапни отъ хлѣба, който той яде, то тя бѣдността имъ, самичка ще се хвър-

ли въ очитѣ ти. Я си помисли ти, че за този имъ хлѣбъ смѣсенъ съ прѣстъ, и за постната имъ чорба, той трѣба презъ цѣлия си животъ, до самата смъртъ все да работи, все да работи! Какъ дѣдо Господъ душата имъ крѣпи, какъ още оставатъ силитѣ въ тѣхъ! А че ако гледашъ направо, отъ тая постна чорба и червата имъ трѣба да се продѣнятъ, а той пакъ скърца, пакъ работи! И не за себе си всичко работи..... да, не за себе си!

— А ето въ вѣстницитѣ, Анна Маркова, пишатъ че селенина за това билъ бѣденъ, защото пиялъ много! пакъ се пошегувашъ съ нея.

— Лъжатъ тѣ, лъжатъ твоитѣ вѣстници! Извиква ми ти: — да бѣше и ти по-малко писалъ тѣзи лъжи, то не щеше да живѣешъ въ тая пустиня, а, може би съ звѣзди и съ ленти изъ столицата да се расхождашъ! Помисли си, какво казватъ твоитѣ вѣстникари! Селенина пиялъ! Колко често той пие, питамъ те азъ? На недѣлята, а повечето и на мѣсеца веднѣжъ, като ходи на пазаря! А чувалъ ли си ти, какъ селенина отива на пазаря, съ какво отива и какво прави тамъ?

— Не, Анна Маркова, признавамъ се, малко отбирамъ отъ тѣзи работи.

— Сѣдни, азъ ще ти расправа. Тръгва селенина на пазаря нощъ, за да стигне въ града по-рано, едвамъ на разсвѣтанѣ. Той не спии, се съ колата върви, и до толкова си отрешва краката, щото едвамъ стѣпва на тѣхъ. И върви той така десетъ километра, и въ дѣждъ, и въ прахъ, и въ снѣгъ, и въ вѣялица. И лицето му отъ студа побѣлява, и краката го заболѣватъ, и снѣгътъ го налѣга, а той все върви, все върви, сѣкашъ че отпреди го чака страшно голѣма радостъ. А на колата му. . . . знаешъ ли, какво има? Душата си, приятелю, той вози! душата си, която презъ цѣлата недѣля день изъ день се е мжила, не си допивала, не си доѣдвала, а се си мислила: Господи! баръ за соль, за постната чорба да ми остане за да умрѣ и азъ като християнинъ, а не да загина като куче! и ето че стигна той, продава си душата на пазаря.... какъ мислишъ ти, кѣдѣ си той за нася най-напредъ паритъ? за данъци, приятелю, за данъци!

— А че, Анна Маркова, съгласете се, че и за хазната трѣбатъ пари!

—Зная, приятелю, зная, че да си платишъ данъцитѣ е най-първото нѣщо, но не за това ти говоря! Азъ искахъ да кажа, до колко е мъчно на селенина, какъ се свива бѣдното му сърдце! И поизмръзва той, и не си доспива, и го излъгватъ, и го оскубватъ! Какво му остава да прави! кажи ми, какво може да прави?

—И сѣ пъкъ нѣма си смисълъ той да влиза въ механата!

—Ей, братко, виждамъ азъ, че ти само нарочно искашъ да ме разсърдишъ! Ако е тъй, то по-добрѣ прощавай, сбогомъ!

—Ама че не виждате ли, Анна Маркова, че азъ се шегувамъ. Ако не бѣхъ се пошегувалъ съ васъ, вий не щѣхте тъй да се пострете на дълго и на широко, па и азъ не щѣхъ да узная, какъ горкия селенинъ отива на пазаръ.

—Така е то, приятелю, трѣба да се узнае живота, че тогава да се говори за него, а толкова повече да смуцавашъ народа съ свойтѣ приказки! Азъ макаръ и самичка да съмъ израстнала, като търговска дъщеря, сѣ пакъ не далече отъ туй съсловие съмъ порасла. Ето и ти, като захванешъ да вниквашъ, ще разберешъ доста добрѣ, че тая наука не е твърдѣ заплетена. И запомни ми думата, запомни си тоя белѣгъ: щомъ погледнешъ на нашия селенинъ, щомъ се затъжи сърдцето ти, тогава смѣло кажи: зная, рѣчи, азъ нашия селенинъ, защото безъ да скърбя не мога да го гледамъ! И ще стане за тебъ той толкова драгъ, толкова драгъ, щото и неговото испокжсано парцалче ще ти бѣде по драго, отколкото нѣкоя нова риза.

Много приказваше за тия работи Анна Маркова и азъ никога не съмъ се уморявалъ да я слушамъ. Расказваше ми тя, какъ се ражда селенина, какъ той расте, като коприва край плетищата, догдѣ почне самъ да разсждава; расправяше, какъ оре, оглажда, коси, жъне и вѣе селенина, и сѣ нѣкадѣ вози, сѣ вози! Расправяше, какъ умира селенина тихо, покорно, затъжено Тия приказки не ме разгорѣщяваха, не подигаха въ мене тъжни мисли, наопаки, сѣкашъ че отмѣкваше сърдцето ми. И мене ми се чини, че наистина, сж бивали презъ живота ми такива минути, когато азъ, щомъ виждахъ селенина, сър-

дцето ми почваше да се свива, почвамъ да тъжа, и за тия минути азъ не дължа на никого другиму, освѣнъ на драгата ми Анна Маркова.

—Е, а „злосчастнитѣ“ защо ги обичате? е, вече не за нѣщо добро, а поради свойтѣ си престѣпления сж станали „затворници?“

—Па ти, приятелю, помисли си мжничко и ще видишъ, може би, че истинскитѣ престѣпници сѣдѣтъ не въ тюрмата, а ето на, тукъ, помежду ни, расхождатъ се по свѣта и се наслаждаватъ.

Тоя отговоръ малко ме зачуди. Да, мислѣхъ си азъ, има подобни отговори..... има! Но какъ е можла да дойде до тѣхъ простата гражданка отъ градъ Хрутогорска? Каква собственна теория за безвинността върлува въ главата ѝ? А че съ помощта на едни вънкашни признаци, които само сж достѣпни за оная стѣпенъ на развитието, на която се намраше тя, не можеше да се дойде до такива сериозни обобщения!

Но като провѣрихъ, излѣзе, че житейскитѣ въпроси, дори най-заплетенитѣ, сж именно отъ такъвъ видъ въпроси при рѣшаванието на които най-простия и най-сложния вървежъ на мисълта много често се сходятъ помежду си и докарватъ до единъ и сжщъ резултатъ. Единичкото условие, което не може да се испусне, се състои въ това, щото мисълта да върви право, да не се увлича отъ забикалки, а честно и спорѣдъ силитѣ си да разрѣшава въпроси, които обръщатъ нейното внимание.

—Какъ мислишъ ти, продължаваше Анна Маркова:—отъ ситостъ ли крадеца краде, отъ добрия животъ ли разбойника излиза на пхтя? Или споредъ тебе, човѣка се ражда разбойникъ? Ето ти на,—дѣчица! вижъ ги! Ето ги тукъ цѣлъ купъ, както щешъ, тѣй ги обърни!

Погледнахъ на дѣцата и наистина се убѣдихъ, че тѣ всички сж здрави и читави, добри и умни, щото никакъ не може да си помислишъ, че отъ тѣхъ ще излѣзатъ нѣкога хайдути и разбойници. Наистина, че мжничкии Петю винаги води силна борба съ стария козелъ, който се пече на слънцето, и дори по нѣкога бие стареца, ала той си има своитѣ оправдания.

—Леличке! Васька*) не иска да ме во-о-зи! оправдаваше се той всѣкой пжтъ, когато Анна Маркова вземаше страната на набѣдения козелъ.

—Защото той, гължбче, е вече старъ! почваше да го съвѣтва леля му.

—Дѣдо ми сжщо е старъ, и пакъ ме вози! Но сѣ пакъ тоя призвѣкъ никакъ не е до тамъ рѣшителенъ, щото отъ него да се извади нѣкое заключение. Сжщо и живота на Васька козела досуицъ не бѣше лошъ: колко пжти презъ деня, сжщия оня въртоглавъ Петю, като се наиграе съ него, и хлѣбъ му дава и млѣко му донася.

—Връзкитѣ, приятелю, на всѣкадѣ ги има, продължи Анна Маркова: — и колко тѣжи. охъ, колко сж тѣжки тѣзи връзки! Само не е лесно да ги разберешъ, защото ги търсимъ не тамъ, гдѣто трѣба да се търсятъ, и на оная само скърбъ тичае, която сама се хвърля въ очитѣ ни! Какъ мислишъ ти, край плетичата да растешъ, не е ли връзки? съ краката си да тъпчишъ голѣмото шосе — не ли е връзки? А кръчмата! а кражбитѣ и грабѣжитѣ, а убийствата — това сж вече, ако искашъ, дори не просто връзки, а отъ всичкитѣ връски, връски! Ето кѣдѣ селскитѣ ни връзки зрѣятъ — озрѣватъ, а ти ги търсишъ изъ тюрмитѣ и измежду затворницитѣ. А че тамъ, приятелю, имашъ само едни слѣдствия, а ти се помжчи да намѣришъ, кои сж причинитѣ на тия слѣдствия.

И слѣдъ това Анна Маркова тутакси преминаваше къмъ примѣритѣ, които ги знаеніе твърдѣ много.

—Пакъ ти се опитай съ любовъ да се доближишъ до него, онзи, когото наричашъ разбойникъ, то и ще почне той, сиромаша, да страда отъ душевна мжка.

—Вий, безъ друго, сте се опитвали, Анна Маркова?

—Опитвахъ се, господине, ще кажа безъ да се хваля: — не веднжжъ се опитвахъ. Имаше у насъ, ще ти расправа, тукъ, въ тукашната тюрма, единъ голѣмъ престжжникъ предъ Бога, който се казваше Василъ Топора. Какко хорица тоя Василъ е безъ време удушилъ — не може и да се прочетатъ. Четоха, четоха, когато го заведоха да го наказватъ — дори и народа го страхъ обвзе! А той стои, съ пре-

*) Името на козела. Прев.

вързани отзадъ въ дѣрека ржцѣ и никакъ не се измѣни въ лицето! И почнаха да го биятъ Азъ тука, приятелю, бѣхъ сама, и макаръ че не за прѣвъ пѣтъ виждахъ човѣшкитѣ страдания, но и азъ се зачудихъ, какво тѣрпиѣние има този човѣкъ! когато се завърнахъ у дома, бѣхъ като пияна, и си мисляхъ: Господи! нима има въ свѣта такъвъ човѣкъ, който би не виждалъ лицето ти! И се рѣшихъ още въ сѣщій часъ да отида при него въ болницата и да го успокоя

Анна Маркова се спря, за нѣколко минути не можеше да продължава отъ развъълнувание.

—Ето ти, че дойдохъ при него въ болницата . . . Много, малко ли приказвахме по между си — не сж много умни, приятелю, напѣтъ приказки!—само почна той малко по малко да умѣква. „Василе! казахъ му азъ:—сърдцето ти, гѣлжбче, е горѣщо, сдържи го, смири вредната си гордостъ!“ Изгледна ме той и сѣкашъ че нѣщо за прѣвъ пѣтъ му хрумна въ ума. Не можа ти да претѣрпишъ тѣснитѣ си връзки, казвамъ азъ:—въ горитѣ и по пѣтищата искаше да распрѣскашъ мжкитѣ си!“ — Не можахъ да претѣрпя, тихо продума той.—А пѣкъ ти, казвамъ му, само помисли, като какви връзки другитѣ християне тѣрпятъ: може би погорчиви отъ твойтѣ!“—По горчиви, каза. И виждамъ азъ, почна той да се сдържа, и потъ се появи на челото му. И веднага той изрева. Само че каква бѣше тая скѣрбъ, приятелю, азъ даже не мога да ти я изразя! Това не бѣше плачъ или хѣлцание, а просто викове! . . . И мжи се . . . и мжи се Тогавашната му червенина по лицето ми се показва по-красива отъ червенината на невинна дѣвица.

Откровенно се признавамъ, когато изслушахъ тоя разсказъ, отъ очитѣ ми неволно потекоха сълзи. Азъ осѣтихъ, че отведнжжъ станахъ по-чистъ и по-добръ, отколкото бѣхъ преди, и че при всичко това азъ една педя не струвамъ предъ тая простичка и мила жена, на която гласътъ, сѣкашъ че като всеочищающа пѣцъ знаеше да се вмѣква въ най-тѣмнитѣ дълбочини на сърдцето и да примирява съ свѣдѣствата най-върлитѣ и закорянелитѣ натури.

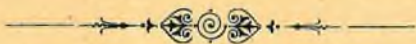
—Ето на, като се нагледашъ на такива примѣри, продължаваше тя:—то ти иде срамно да кажешъ за човѣка:—ето ви крадецъ! а ето ви разбойникъ! А че и на уби-

еца, Христосъ разгърна сърдцето си, и въ ада той ходилъ . . . а ний!

Отдавна я вече нѣма на свѣта Анна Маркова, но азъ и до сега благославямъ нейната память. Азъ съмъ убѣденъ, че на нея дължа не една частъ отъ ония добри чувства, които азъ имамъ. Азъ мога да приведа тукъ много приказки, съ които скъсявахме дългитѣ зимни нощи; мога да ви порасправа, какъ тя учеше дѣцата да вървятъ по правия и честенъ пѣтъ и дори подѣ страхъ на смъртъта да не излизатъ отъ него, но предпочитамъ да се повърна къмъ този предмѣтъ въ единъ отъ идущитѣ разкази.

Тя умрѣ съ оная сжща „крѣстьянска“ смъртъ, за която толкова пѣти говореше, и която тѣй силно желаяше. Въ единъ отъ топлитѣ, пролѣтни дни, като се завръщала отъ църква, тя си намокрила краката и настинала. Още сжщата вечеръ азъ я видѣхъ, и макаръ да бѣше тамъ доктора, който ѝ забраняваше да говори, но тя тѣй обичаше да говори, щото не можѣ да се стѣрпи. На другия день, сутренѣта, азъ се научихъ, че Анна Маркова е заспала . . .

Марко Гавриловъ е живъ и до сега, но поради старостъта си вече не говори, а само плаче. Сережа, по-голѣмий унукъ, стигна двайсега година и продължаваше да търгува съ капитала на дѣда си, който по причина на добрината на Анна Маркова стапа доста голѣмъ. Често, като минавахъ по край познатата ми кжща съ три прозорца, азъ виждахъ, па едина отъ тѣхъ се усмихваше лицето на една хубавица гражданка, която ми напомняваше съ доброто си изражение лицето на умрялата ѝ леля. Азъ сетнѣ се научихъ, че туй лице е на жената на Сережа, и че въ кжщата всичкитѣ сж щастливи, сѣкашъ че въ нея още живѣя и милува всичкитѣ и всѣкиго вѣчнолюбящата сѣнка на Анна Маркова.

СИЛАТА И ВОДИТЕЛИТЪ НА СОЦИАЛИСТИТЪ.

I

Въ продължение на една цѣла недѣля вниманието на Западно-европейския и американския печатъ на всичкитѣ партии безъ изключение бѣ съсредоточено на станалия въ Брюксель отъ 16 до 24 августъ работнически, социалистически конгресъ.

Този тѣхенъ интересъ се обяснява твърдѣ лесно; човѣкъ може да се отнася отрицателно и даже враждебно къмъ социалистическото работническо движение, но не може да не признае неговото грамадно значение, като новъ факторъ на общественния животъ, не може да не разбере, че е необходимо внимателно да се взрѣ въ него; а Брюкселския конгресъ, който се явява като отражение на всичкитѣ съвременни течения между работническата партия, разбира се, самъ себе си представлява най-добрия случай за това нѣщо.

Брюкселския конгресъ превъсхожда всичкитѣ предидущи, както по числото на делегатитѣ, тъй и по числото на представляванитѣ отъ тѣхъ групи. Тукъ засѣдаваха наедно различни партии, които въ 1889 г. въ Парижъ бѣха се раздѣлили на два различни конгреса.

Общото число на делегатитѣ бѣше 377. По странитѣ отъ дѣто бѣха дошли, тѣ се раздѣляха така: Белгия—188 делегата които представляваха 200 асоциации; Франция—83 делегата, представляючи 714 асоциации; Германия—42 делегата; Англия—23, представляючи 200,000 работници; Австрия—11 делегата (18 асоциации); Холандия—10 делегата; Италия—4; Швейцария—6; Сѣверо-Американскитѣ Съед. Щати—6, отъ тѣхъ единтъ е представителъ на „Съюза на еврейскитѣ работници“; Романия—5 делегата; Швеция и Норвегия—3; Дания—3; Испания—3; Полша—5; Венгрия—2.

При гласуването на принципиалнитѣ въпроси всѣка стра-

на има само единъ гласъ; а въпроситѣ отъ административенъ характеръ се рѣшаватъ отъ болшинството на съборанieto.

На лице на конгресса стоятъ всичкитѣ по-видни представители на Европейския социализмъ; по-вечето отъ тѣхъ сѣ избрани въ бюрото.

Най-много привлича вниманието преди всички стройната фигура на Домела Нювенхисъ. Съ скръстени на гърдитѣ ръцѣ, съ малко на назадъ мѣтната глава, той стои въ сръдата на залата, изгледващъ я съ умисленъ, въпросителенъ погледъ. Полубѣлитѣ му коси лежатъ по рамѣната му, неголѣмата му брада запечатлява блѣдното му, спокойно лице. Отначало то се вижда идеално хубаво, но когато по-добрѣ се възрѣшъ, то неприятно те поразява съ своята неподвижностъ и грубостъ. Около него се групиратъ другитѣ холандски делегати: прости работници съ болни, изнѣмошѣли лица въ вѣтхи, мазни дрѣхы; тѣ гледатъ на него съ благоговение като апостоли на учителя си.

Измежду нѣмцитѣ личатъ тримата знаменити, стари водители: Либкнехтъ, Зингеръ и Бебелъ.

Либкнехтъ е вече на 65 год. но той е съвсѣмъ бодъръ чловѣкъ. Сериознитѣ мисли, а не старостта, сѣ се отпечатали на неговото слабо, продълговато лице. Увѣреността, опредѣлеността се отражаватъ въ очитѣ му. Той говори разбрано, раздѣлно, като се старае да убѣди, да придума слушателитѣ си, а не да ги поразии и увлѣче. Въ време на говорението си, той се навежда малко на напредъ и въ особенно важнитѣ мѣста прави съ ръката си равни, гладки движения къмъ слушателитѣ си, като че желае въ пълненъ редъ да тури въ главитѣ имъ произнесенитѣ отъ него думи. Безъ да се гледа на това „академическо спокойствие“, въ него се усѣща една особенна злѣчностъ и езика му бива често пкти доста остъръ.

Зингеръ, както се знае, е богатъ еврейски търговецъ и фабрикантъ, и но видътъ си той дѣйствително представлява похватенъ, уменъ „буржуа“. Той е високъ, пълненъ, на около 50 год. Той носи дълги, полубѣли бакенбарди. Погледътъ на очитѣ му е уменъ, ясенъ, внимателенъ. Той говори съ приятенъ гърленъ гласъ; рѣчта му е проста, но изящна.

Бебелъ на гледъ има 40 год., но въ дѣйствителностъ той има вече 50. Има не голѣмъ ръстъ, малко дебеличкъ.

Лицето му е открито, честно, но доста обикновено и даже грубичко. Въ него изеднажъ се забѣлѣва нѣкогашенъ Лайпцигски занаятчия. Социалистическитѣ идеи той не изведнажъ ги обхващалъ; тѣй ги е усвоилъ подиръ дълго изучаване живота и книгитѣ. Той говори съ распалено въодушевление.

Измежду французитѣ има много интересни личности. Най-оригиналенъ отъ всички е извѣстия марксистъ Гедъ—широка, кокалеста, малко изгърбена фигура. Голѣмата му глава е покрита съ дълги пръви, черни, като смола косми, орловъ носъ, живи черни очи. Говори бързо, на кѣсо, пламенно.

Пълна противоположностъ на него представлява бланкиста Валяцъ Vaillant. Лице отъ най-обикновеннитѣ, ниско стригани косми, голѣмъ носъ, очитѣ му гледатъ, като изподъ очила, нѣкакъ си боязливо, нерѣшително. Валянъ е човѣкъ доста образованъ и разностраненъ. Той е инженеръ, докторъ, общински съвѣтникъ и социалистъ.

Знаменития съ своята сина блуза Тиверье произвежда впечатление на спокоенъ, уменъ мъжъ.

Още по-скромна изглежда слабата, болна фигура на депутата-работникъ Дюме (Дишау), който побѣди на послѣднитѣ избори въ Белвилъ извѣстия Рошфоръ. Дълбоки слѣди е оставилъ отгорѣ му, живота пълненъ съ лишения и трудъ, животъ, какъвто той е каралъ още отъ малтъкъ.

Една отъ най-много симпатичнитѣ личности на конгреса се явява безъ съмнѣние ръководителя на австрийската социал-демократия, докторъ на медицината Адлеръ. Нервозенъ, живъ, малко раздражителенъ, по видъ приличенъ на едновременно руски „косматъ“ студентъ. Говори горѣщо, но твърдѣ просто; вижда се, че той не му мисли, какъ да искаже фразата по-хубаво, а се мъчи да искаже само туй, което трѣбва. Всичкитѣ направени отъ него предложения бѣха приети отъ конгреса.

Отъ американцитѣ първо мѣсто зема редактора на Нью-Йоркския вѣстникъ, Санялъ. Казватъ, че той по происхождение билъ французинъ. Държи се вакно, сериозно, думитѣ испуща една слѣдъ друга, съ внушителни паузи, обича да блѣсне съ остроумни фрази. Той е много недоволенъ, дѣто трѣбвало да сѣди наедно съ буржуазнитѣ англійски Trade-Unionъ и винаги е готовъ да ги задуши.

Другъ виденъ делегатъ отъ Америка се явява еврейна

Коганъ. Той е още младъ чловѣкъ, на 30 год. По лицето си той прилича на Лассала, но съ много по-голѣмо изражение на еврейския типъ. Говори на английски съ доста добъръ патосъ, но не безъ оригиналностъ.

Водителя на белгийската делегация, Фолдерсъ бѣше отчасти и водителъ на цѣлия конгрессъ. Като секретаръ на конгресса, той (а не избирания за всѣко засѣдание президентъ) въ сжщностъ предсѣдателствуваше на конгресса. Енергиченъ и настойчивъ, той твърдѣ често съумѣваше да насочва пренията тѣй както нему се щѣше. Той често пъти сумѣваше да „срѣже“ оратора и почти никога не се поставяше въ положение на „срѣзанъ“. Навѣрно той ще е бждщия министъръ-президентъ на Белгия.

Въ английската делегация първо мѣсто безспорно принадлежи на Елеонора Марксъ-Евелингъ, дъщеря на Карла Маркса. Тази хубава, снажна 30-годишна жена диша съ мъжка енергия. Тя е единъ отъ най-дѣятелнитѣ членове въ бюрото на конгресса, най-добрия преводчикъ, тѣй като еднакво добръ говори на 3-тѣ главни Европейски езици.*)

Другитѣ жени-делегатки (тѣ бѣха около 10) съ нищо особено не се отличаватъ, впрочемъ, представителката на нѣмскитѣ социалъ-демократки, Иреръ (Jhrer) представлява уменъ и искренъ чловѣкъ.

Първитѣ засѣдания на конгресса бѣха посвѣтени на провървяване пълномощията; при това конгресса рѣши два въпроса, които имаха принципиално значение. Първия се отнасеше за допущанието въ конгресса и анархисти. Помежду белгийскитѣ, испанскитѣ и италианскитѣ делегати имаше нѣколко члена анархисти. Болшинството на конгресса искаше тѣ да бждатъ исклучени, анархиститѣ здраво защищаваха пълномощията си, като указваха, че тѣ не по-малко, даже по-вече, отколкото другитѣ делегати, представляватъ истинскитѣ интереси на работническия классъ. Особено распалено се защищаваше испанеца Грамосъ, чловѣкъ на около 30 год. Съ страшни жестове, земащецъ тържественни пози, той хвърляше една слѣдъ друга ефектнитѣ фрази. „Историята на революциитѣ въ Испания е история на анархията. Анархиститѣ, а не соци-

*) Всичкитѣ прѣния въ конгресса ставаха на три езика (французски, нѣмски и английски), т. е. оратора може да говори безразлично на единъ отъ тѣзи язици и рѣчта му послѣ се превежда на останалитѣ два.

алиститѣ сж истинскитѣ служители на идеята за освобождението на работническия классъ. Анархиститѣ въ Чикаго отиваха за идеитѣ си на ешафота, а сѣдящитѣ тукъ социалъ-демократи отивахъ на топлитѣ мѣста въ парламента“.

На Грамоса отговори съотечественника му Еглесиасъ.

Той говори сжщо тѣй съ южна разгорѣщенность, но—съ убѣдителна, искренна разгорѣщенность.

—Какво искатъ тукъ между насъ тѣзи хора, какво дирятъ тѣ на конгресса, който се занимава съ въпроса за работническото законодателство и работническата организация, когато тѣ не признаватъ нито едното, нито другото? Какво дирятъ помежду рѣшающитѣ въпроса за майскитѣ демонстрации, тия, които на устроителитѣ на тѣзи демонстрации не оставиха здраво мѣсто, безъ даже да се спиратъ предъ най-гнѣснитѣ клѣвети?

Рѣчта на Еглесиаса се посрѣщна съ ржкоплѣскания и исклучванието на анархиститѣ бѣ рѣшено почти едногласно.

И така раздѣлението на социалиститѣ и анархиститѣ е дѣло свършено. „Кукувиченитѣ яйца на анархиститѣ, както еднѣжъ бѣ се изразилъ Либкнехтъ, окончателно сж исхвърлени отъ гнѣздата на социалиститѣ.

Втория любопитенъ въпросъ, който конгресса рѣши при провѣрване пълномощията, се отнасяше до приеманieto на една холандка, г-жа Друккеръ, която се яви като делегатка отъ едно женско дружество, което има за цѣль само емансипацията. Холандската депутация въ лицето на Домела се искаа противъ приеманieto на Г-жа Друккеръ; противъ бѣше и Елеонора Евелингъ, която справедливо забѣлѣжи, че работническия конгресъ се занимава съ въпроса за борбата между труда и капитала, а не съ въпроса за борбата между жената и мъжътъ. Това заявление на Евелингъ силно разсърди другитѣ делегатки и тѣ почнаха остро да я нападатъ, като я укривяваха въ извмѣняване на първитѣ си убѣждения. Най-послѣ Друккеръ бѣ приета.

Струва ни се, че тия, които дадохъ за нея гласътъ си, ржководяха се въ дадения случай отъ желанието да подчеркнатъ пълната равноправность на жената съ мъжътъ. На едно отъ слѣдующитѣ засѣдания на конгресса тази равноправность бѣ тържественно призната. „Конгресса,“ казва резолюцията, която се състави отъ делегаткитѣ и Зингера и почти

едногласно се прие, привиква социалистическите партии от всичките страни енергично да потвърдят тъй своите програми пълното равенство на двата пола и да искатъ, щото на жената да бждатъ представени същитъ граждански и политически права, както и на мъжа.

Доста интересно между другото бѣ това, че младия белгийски адвокатъ Вандерфелдъ (представителя на белгийските студенти), се искажа противъ тази резолюция, като заявява, че по неговото мнѣние на жената не може да се представи да заема съжитѣ длѣжности и да върши съжитѣ работи, както мъжътъ. „Мѣстото ѝ за винаги ще бѣже домашното огнище“. Наистина въ събранието имаше не малцина, които раздѣлятъ мнѣнието на Вандерфелда, но само 4 рѣшѣ се дигнаха противъ резолюцията на Зингера. Слѣдъ свършването провървяването на пълномошията, делегациитѣ на различните националности трѣбваше да представятъ на конгреса *отчети* за развитието на работническите партии въ тѣхните страни слѣдъ Парижския конгресъ, но предъ видъ малкото време, пристъпиха се по редъ къмъ подигнатитѣ въпроси, а отчетитѣ на делегациитѣ се напечатаха и раздадоха на конгреса.

Тѣзи отчети представляватъ много потѣмъ интересъ, и ний ще се потрудимъ на основание на тия отчети въ общи черти да обрисуваме тия елементи, представителитѣ на които се събраха на Брюкселския конгресъ.

II.

Най-тържествуваща, най-почѣдоносна на конгреса се яви нѣмската социална демократия. Тѣкмо 12 години висѣха надъ нея веригитѣ на исключителния Бисмарковъ законъ; за нея не съществуваше нито свободенъ печатъ, нито свобода на словото, нито свобода на събиранieto. До 1400 различни социално-демократически брошюри бѣха запрѣтени, повече отъ 200 челоуѣка бѣха отстранени отъ мѣстожителството имъ, около 1000 години въ общо число членовитѣ ѝ сѣ изсѣдѣли въ различнитѣ затвори. — но и при тѣзи вериги и при тѣзи преслѣдвания нейната сила растѣше и укрѣпваше. На послѣднитѣ избори тя се яви съ армия отъ 1,427,000 избиратели и съ 35 депутата, като очуди съ грамадния си усѣхъ цѣлиятъ свѣтъ. Исключителния законъ падна, а слѣдъ него падна и създателътъ

му Бисмаркъ, и най-послѣ представителитѣ на сѣдната демократия имаха удоволствието да чуютъ отъ устата на приемника му, Каприви, че партията имъ е сила съ която правителството ще има повече да се расправя, отколкото съ коалицията на иностранныитѣ държави. Стѣснена въ срѣдствата за пропагандиране, относяща се още не напълно отрицателно къмъ парламентаризма, социалната демократия въ Германия е събрѣдоточила всичкитѣ си сили въ изборна агитация. Парламентския успѣхъ на партията е право пропорционаленъ на пространението социализма въ Германия и за първия може да се сѣди отъ втория. За изборния успѣхъ цифритѣ говорятъ много по-краснорѣчиво отъ всѣкакви думи. Въ 1887 социал-демократитѣ получиха 780,000 гласа и 11 депутата; слѣдъ три години, въ 1890 г.—1,427,000 гласа и 35 депутата. Главната масса на социалъ-демократическитѣ избиратели, съставляватъ пролетариитѣ на голѣмитѣ градове, гдѣто порастването на партията е особено поразително. Въ 1878 г. въ Берлинъ за социалъ-демократитѣ сѣ били подадени 51,164 гласа, въ 1890 г.—126,317; въ Франкфуртъ на Майнъ въ първия случай 4,080 гласа, а въ втория 12,663; въ Дюсселдорфъ числото на гласовѣтъ се е подигнало отъ 486 до 8,228; въ Кйелнъ отъ 2,189 до 10,641; въ Халле отъ 1,046 до 12,808 и т. н. Изборитѣ въ 1890 г. показаха, че социализма прониква и въ селската срѣда; въ много чисто селски, земе-лѣдчески окрѣзи на Мекленбургъ, западна Пруссия и Бавария за социалъ-демократитѣ е подадено едно много голѣмо число гласове; само источнитѣ провинции на Пруссия и до сега си оставаха непобутнати отъ социалистическата пропаганда; обаче, сега сѣ взети мѣрки и за тѣзи глухи мѣста.

Вънъ отъ парламентский успѣхъ, нѣмската социалъ-демократия се отличаваше до сега отъ работническитѣ партии въ другитѣ страни по удивителното си единство и дисциплина. Причината на туй явление трѣбва да се търси до нѣйдѣ въ германския характеръ, до нейдѣ сѣ пакъ въ влиянието на исключителния законъ, който накара социалиститѣ да забравятъ всичкитѣ партийни разногласия и съ общи сили да се борятъ съ реакцията. Сега заедно съ паданието на исключителния законъ, почватъ се и разногласията и раздѣленията; фактически вече сѣществуватъ въ срѣдата на партията три направления: по-радикално, революционно, което иска измѣне-

ние въ тактиката, преминаване отъ парламентската тактика къмъ дѣйствие; на чело на това движение стоятъ Шиншелъ, Вернеръ, Ернстъ и др.; умерено, което иска продължаване старата тактика, на чело на което стоятъ „старцитѣ“:— Либкнехтъ, Зингеръ, Бебелъ, Ауеръ и др.; и най-послѣ по-умѣрено, което иска сближаване съ другитѣ партии, направление то на Фолмара.*)

Подобно разногласие е неизбежно въ такава голѣма партия, каквато е социалъ-демократическата, щомъ еднажъ ѝ е представена свобода на агитацията, но то ни най-малко не служи като признакъ за отпадането на самото социалистическо движение. Напрогивъ, това движение сега расте съ нечувана сила, макаръ това и напълно да не се отражава въ изборитѣ. Агитацията намѣри сега масса нови пѣтища. Особено силно се развива сега социално-демократическия печатъ. Въ втората трета на 1890 год. въ Германия излизаха 69 социалистически периодически издания отъ които много иматъ по 30000 абонати; освѣнъ това излизатъ до 34 специални синдикални еснафски органа.

Бързо се развиватъ и синдикатитѣ, т. е. дружества на работниците отъ една и съща специалностъ; въ това отношение особено е забѣлжително образуването на такива синдикати мѣжду въглекопачитѣ, които до послѣдно време се държаха твърдѣ отдѣлено по отношение къмъ социалъ-демократическото работническо движение съ неговата организация. Това измѣняване въ настроението на въглекопачитѣ е право слѣдствие отъ знаменититѣ Вестфалски стачки въ 1889 год. Една отъ най-добритѣ мѣрки за агитация се явява захванатото въ послѣдно време образуване въ голѣмитѣ градове едноземства, въ които встъпватъ лица, идущи отъ една и съща мѣстностъ; тѣ прашатъ на своитѣ съселани, които сж останали въ село, стари вѣстници, брошури и пр. Голѣмъ сжщо успѣхъ трѣбва да иматъ устрояването на послѣдно време социалъ-демократически работнически училища, гдѣто на работниците се четатъ лекции по естественнитѣ науки, политическата икономия, историята и пр.

Не само мъжетѣ, но и женитѣ-работници зематъ дѣятел-

*) Сега, подиръ Ерфуртския конгресъ, излѣае наявѣ до колко безсилни сж били и дѣтѣ крайни направления: партията си остава цѣлокупна и направлението ѝ остава старото. Прев.

но участие въ работническото движение, и на Брюкселския конгресъ Зингеръ право заяви, че партията дължи своя успѣхъ доста много на женитѣ-работници. Макарь и първа по число-то на избирателитѣ си, партията на социалъ-демократитѣ нѣма рѣшающо значение въ Райхстага. Първо, тѣхнитѣ гласове сж распилѣни изъ разнитѣ окрѣзи и понеже другитѣ партии се сдружаватъ по изборитѣ за да побѣдятъ нѣкой социалистически кандидатъ, тѣ можаха да прокаратъ само 35 депутата, тогава, когато центра, който има по-малко избиратели, прокара въ 100 депутата; второ, при парламентскитѣ прѣвѣния и гласувания тѣ стоятъ съвършено изолирани. Въ послѣдната сессия, безъ да се гледа на неуморния трудъ на членовѣтѣ на фракцията, безъ да се гледа на огненното краснорѣчие на Бебеля, Штатхагена и др. тѣ не одържаха нито една сериозна побѣда, ако само не се смѣта паданieto на 153 статия отъ новото работническо законодателство, която въ сжщностъ съвършено запрѣщаваше всѣко работническо организиране. Но тѣхния контръ-проектъ за работническото законодателство претърпя пълно поражение; правителствения проектъ, който въ нѣкои части е по-реакционенъ отъ сжществуещото законодателство съ исклучение на 153 ст. се прие отъ едно голѣмо болшинство.

Социалъ-демократитѣ гласуваха едногласно *противъ* правителствения проектъ; но ний, гледаецъ отъ страни, не можемъ да не признаемъ, че той внесе нѣкои подобрения (макаръ и много малки) въ първото работническо законодателство; въ това отношение заслужватъ внимание тия статии, които ограничаватъ работническия денъ на женитѣ до 11 часа и които освобождаватъ отъ работа въ продължение на 4 недѣли отъ като си добиятъ.

Макаръ успѣхитѣ направени отъ работническото движение въ Англия въ послѣднитѣ двѣ години и да не сж голѣми, не тѣй за всички видни, както въ Германия, но все пакъ значението имъ за общото работническо дѣло не е малко.

У англичанитѣ, както винаги, практиката върви предъ теорията. У тѣхъ още отдавна сж сжществували силни организации на работницитѣ, тѣй нарѣчени Trade-unions, но това сж били исклучително съюзи за взаимнопомагане, които не признаваха нито намѣсата на държавата въ отношение между капитала и труда, нито противоположността на интереси

тѣ на работниците и капиталистите (съ други думи борбата на класовете), нито другите принципи на социализма. Въобще, до скоро време, английските работници се отнасяха към социализма враждебно и съ презрѣние. Но въ послѣдните двѣ години въ това отношение стана голѣмо промѣнение. Наредъ съ старитѣ Trade-unions'и възникнаха нови, които се сближаватъ съ социалистическите иностранны организации и сами единъ слѣдъ други пригрѣщатъ всичките принципи на социализма.

Начало на туй ново движение тури образуването съ помощта на много извѣстни социалисти „синдикатътъ на работниците на газовото производство“. Слѣдъ три мѣсеца отъ образуването на синдиката, 27 Юлий 1889 г., тѣзи работници можаха да празнуватъ побѣда много по-голѣма, отколкото тия, които одържаха старитѣ унионисти: тѣ принудиха газовитѣ компании да приематъ 8 часния работнически день безъ намаляване, па даже и съ увеличавание на работническата плата. Слухътъ за тази побѣда се разчу на всѣкъдѣ; въ провинциалните градове се образуваха клонове отъ Лондонския синдикатъ; и не само работниците отъ газовото производство, но и работниците безъ всѣка специалностъ, нарѣчени „*въобще работници*“ почнаха да се обрѣщатъ къмъ изпълнителния комитетъ на синдиката съ просба да ги приематъ и тѣхъ за членове. Просбата имъ бѣ приета и синдиката почна да се нарича „националенъ синдикатъ на работниците по газовото производство и въобще на работниците въ Великобритания и Ирландия“. Та не само това, ами и женитѣ работници бѣха допустнати да бждатъ членове на равни права съ мъжетѣ. Въ сегашно време този работнически съюзъ е единъ отъ най-голѣмитѣ. Той има въ редоветѣ си мъже и жени, които принадлежатъ на повече отъ 70 различни занаяти; за много хиляди отъ своитѣ членове той е извоювалъ вече 8 часния работнически день и увеличение на работната плата отъ 5 до 50 % въ недѣлята.

При все това обаче синдиката се отказва да се нарѣче социалистически, но въ дѣйствителностъ и принципитѣ му, и цѣльта му, която той преслѣдва, не се отличаватъ почти нищо отъ социалистическите. Той признава за необходимо „да се изработватъ закони за подобряване положението на работническия класъ“, той смѣта за необходимо организираността

на работниците и се стреми да основе национална и международна федерация. За цѣль този синдикатъ си туря „да подобри материалното положение на своитѣ членове, да ги повдигне отъ състоянието на прости животни до състоянието на човѣчески същества; да направи по-радостна и по-щастлива човѣшката натура на всѣки работникъ; да избави малкитѣ дѣца отъ тѣжки, нещастенъ и развращающъ животъ, на който тѣ въ сегашно време сж осждени; да разпредѣля поравномѣрно между всичкитѣ мъже и всичкитѣ жени сълзитѣ и смѣха, скърбъта и радостъта, труда и развлечението“. „Важно е, казва по-нататкъ устава на синдиката, щото всичкитѣ членове да разбиратъ необходимостъта и цѣльта на този съюзъ (union,) честно да приематъ неговитѣ правила и да покажатъ съ това, че тѣ знаятъ, че интереситѣ на всичкитѣ работници сж солидарни, че направената несправедливостъ на една специалностъ е направена на всички, че побѣдата или пораженията на една каква да е частъ отъ великата армия на труда е успѣхъ или поражение за цѣлата армия, и че най-послѣ тази армия, като се организира и като се обедини, смѣло ще тръгне къмъ висшата си цѣль — освобождението на работническия классъ.

Това ново движение е тъй силно, съзнанието на работническата солидарностъ е тъй дълбоко, щото то е задушило даже непримиримата национална вражда между ирландцитѣ и англичанитѣ. Синдиката брои не по-малко отъ 25,000 члена въ Ирландия, както на сѣверъ тъй и на югъ. „За пѣрвъ пътъ отъ тогава, отъ когато се е запомнило човѣкъ на свѣта“ на митингитѣ и демонстрациитѣ въ сѣверна Ирландия се събиратъ наедно оранисисти и католици, които иматъ една обща цѣль — организацията на труда противъ капитала. „Нека Ирландия бжде свободна, но нека бжде Ирландия на свободни труженици. Нѣма разлика за мъжетѣ и женитѣ въ Ирландия ще ли бждатъ тѣ експлоатирани отъ оранжистъ или отъ националистъ; врагътъ на полето е собственика, (земенпритежателя), сжщо тъй както врагътъ на работника е капиталиста“, неотдавна бѣ казалъ на грандиозната демонстрация въ Phoenix Park, въ Дублинъ, единъ отъ ораторитѣ и думитѣ му се посрѣщнаха съ дълги и шумни ржкоплѣскания.

Като право слѣдствие отъ организацията и грѣмката побѣда на работниците отъ газовото производство бѣ знамени-

тата стачка на работниците въ лондонскитѣ докове (пристанища по р. Темза) презъ 1889 г. Ний нѣма да се спираме, на тази величественна борба на трудътъ съ капитала, на която бѣ обърнато вниманието на цѣлия свѣтъ. Читателитѣ помнятъ спокойното поведение на възстаналитѣ работници, тѣхнитѣ величествени процессии, съчувствието на английското общество, намѣсата на епископа Мазингъ и най-послѣ братската помощъ на австрийскитѣ работници, които пратиха на възстаналитѣ работници 750,000 лева, което и осигури побѣдата на възстаналитѣ.

Тази стачка отъ своя страна докара организацията на работниците (хамалитѣ) въ доковетѣ (тази организация брои до 250,000 члена), много нови стачки и много нови съюзи. Сега-сега се организиратъ и женитѣ-работници, на даже и селскитѣ работници, които до сега сж били на пълно изолирани.

Наредъ съ тѣзи голѣми работнически организации въ Англия има въ сегашно време доста много чисто социалистически дружества, които иматъ за главна цѣль распространението между работницитѣ научния социализмъ. Такива сж: „Социалъ-демократическата федерация“, „Фаблановото общество“, „Социалистическото общество на Блумебюри“ и др. Въ тѣхъ постъпватъ твърдѣ много отъ срѣдния класъ хора. Тѣ устройватъ публични четения, събиратъ статистически свѣдения и пр. на тѣхната дѣятелностъ главно се дѣлжатъ внушителнитѣ майски демонстрации за въ полза на 8 часния работнически день. Тѣзи демонстрации заедно съ енергичната пропаганда подѣйствуваха на старитѣ Trade Union'исти, които отначало не искаха и да чуятъ за ограничаване съ законъ работническия день на 8 часа, и сега тий приеха това положение въ программата си.

На влиянието на социализма сжщо тѣй трѣбва да се припише и все по-силно растящото у английскитѣ работници съзнание за необходимостта да се води политическа борба и да прекарватъ за парламента свои представители. Тѣ разбиратъ важността на работническото законодателство и въ сжщото време виждатъ, че представителитѣ на капитала ги мжчатъ колкото можатъ. Въ туй отношение сегашното правителство е дошло до чудна безцеремонностъ. Самитѣ тия негови представители, които подписаха постановленията на Берлинската

конференция за запрѣтяване работението на дѣца по-млади отъ 12 години, енергично се борѣха (при все че не сполучиха) противъ приеманieto отъ парламента на подобенъ законъ.

Работниците и на общитѣ и на мѣстнитѣ избори представятъ свои кандидати и вече сж достигнали, може да се каже, извѣстни успѣхи. Въ долната палата (камарата на общинитѣ) и въ градския общ. съвѣтъ тѣ иматъ вече по единъ представител-социалистъ.

Конгресса въ 1889 год. завари работническото движение въ Франция въ твърдѣ слабо състояние. Тамъ сжществуваха нѣколко злѣ организирани партии, които враждуваха по между си, и двѣ отъ тѣхъ, най-значителнитѣ—марксисти и поссибилисти — се отказаха даже да засѣдаватъ въ единъ и сжщъ конгрессъ. Отъ тогава много нѣщо се е измѣнило. Враждата отихна, и отъ реда на другитѣ партии излиза една най-много послѣдователна—марксистската, която и почева постепенно да подчинява подъ влиянието си всичкото работническо движение.

„Фанцузската работническа партия“, както се наричатъ марксиститѣ, въ 1889 год. нѣмаше нито централенъ комитетъ, нито правилно организирани конгресси (послѣденъ конгрессъ имаха въ 1885 год.), нито нѣкъ пресса, ако се не смѣтатъ малкитѣ всѣки недѣлни вѣстници, които излизаха въ „Сѣверния департаментъ“. Въ сегашно време тя е масторски организирана, има парижскій централенъ комитетъ и много мѣстни, провинциални; тя влѣзе въ сношение съ много иностранны работнически партии. Прессата ѝ, освѣнъ централния журналъ „Социалистъ“, се състои отъ шесть провинциални вѣстника. Въ народното събрание има само двама депутати, но числото на гласовѣтъ, подавани за кандидатитѣ ѝ на допълнителнитѣ избори за въ народното събрание и градскитѣ съвѣти, расте непрекъснато. Тя е организирала нѣколко национални конгресси на работници по различни специалности и въ Октомврий миналата година въ *Лилъ* бѣше свиканъ общия националенъ конгрессъ за всичкитѣ работници въ Франция. Стачкитѣ, които се образуваха подъ нейно влияние, въ това число и неотдавнашната Парижка стачка на кондукторитѣ по трамваитѣ и омнибуситѣ, повечето се свършиха съ побѣда за работниците. Най-послѣ, препорѣчвайтѣ отъ нея манифестации на 1ий Май имаха грамаденъ успѣхъ на, 1ий Май 1890 год.; въ сто

голъми градове въ Франция многочисленни работнически делегации подадоха на властитѣ писменни жалби, които искаха изпълнението рѣшенията на Парижския конгрессъ. Числото на „празнувавшитѣ“ работници, т. е. които прекратиха въ този день работата си, бѣше твърдѣ голѣмо, и въ Лионѣ, наприкладъ, достигаше до 100,000. Тѣзи демонстрации произведоха своето дѣйствие и на депутатитѣ и на министерството. Първитѣ вотираха нѣколко благоприятни за работниците закони, второто захвана да излѣдва условията на труда, състави висшъ работнически съвѣтъ и напомни на всичкитѣ работнически господари за строгото пазение на закона за 12-часовия работнически день.

На слѣдующата година (1891) на 1-иъ Май бѣ съдено да стане „исторически день“. Въ Фурми стана сълчновение между войскитѣ и работницитѣ, при което за пръвъ пѣтъ се опитаха пушкитѣ на *Лебеля*. Извѣстието за това произведе на работниците въ цѣла Франция потрѣсающе впечатление, значението на което въ сегашно време не може добръ да се оцѣни. На всѣкъдѣ се захвана трѣскава организационна дѣятелностъ и слѣдъ четири мѣсеци отъ „Фурмийскитѣ убийства“ работническото движение се разви повече отъ колкото въ нѣколко предидущи години.

Ръководителитѣ на „Французската работническа партия“, разбира се, не стояха празни: тѣ устроиша въ различни мѣста въ Франция публични събрания и произнасяха рѣчи по поводъ на събитията въ Фурми. Двама отъ тѣхъ, Кулинъ и Лафаргъ за много остритѣ нападения на правителството и буржуазията бидоха арестувани и осѣдени, първия на шестъ годишенъ, втория на едногодишенъ тъмниченъ затворъ. Това повдигна популярността на партията. Като се научиха за осѣждане на Кулина, работниците въ Фурми се събраха на брой до 2000 души въ единъ театръ и едногласно рѣшиха въ видъ на протестъ да турятъ кандидатурата на Кулина при изборитѣ за градския съвѣтъ. Презъ идущата пролѣтъ избиранieto му е осигурено*).

Въ Австрия до 1889 год. работническата партия бѣше распокъсана и слаба, но презъ тази година на работническия

*) Скоро подиръ това депутатското кресло за града Лилъ, съ смъртъта на радикала Верненъ, остана празно и работниците рѣшиха да поставятъ кандидатурата на Поля Лафарга. Върху тоя изборъ бѣха съвърѣдоточени всички усилия както на Социалиститѣ, така

конгресът въ Хайнфелдъ разпокъсанитѣ групи се слѣха и организоваха една социалъ-демократическа партия по образа на германската. Тази партия, като признава учението на Карла Маркса, еволюцията на формитѣ на собствеността, постави за своя главна задача „да организира политически пролетариата, да вложи въ него съзнание за неговото положение и задача и да го направи способенъ за борба“. И тъй, покрай теоритическата пропаганда ней ѝ предстои двояка борба: 1) за политическа властъ, 2) за достигане най-добри жизненни условия.

Различието въ езика у разнитѣ народности въ Австрия, което бърка за взаимното имъ разбиране едни други, различието на економическитѣ условия, отсъствието на общо избирателно право, специалнитѣ закони противъ анархиститѣ, които въ сжщностъ сж отправени противъ социалъ-демократитѣ, нѣманието свобода за събиране и пр. и пр. всичко това е турпило сериозни препятствие на пътя на развитието на социалъ-демократията, и при всичко това нейний успѣхъ е пакъ твърдѣ значителенъ.

Въ началото на 1889 год. всичкитѣ социалъ-демократически вѣстници въ Австрия бѣха 6 (единъ полски, 2 чехски) съ 15,400 абонати; въ сегашно време тѣ сж 16 (7 нѣмски, 5 чехски, 2 полски, 1 италиански и 1 словацки) съ 56,000 абонати. Още по-силно се е развила специалната синдикална преса въ социалистическо направление; тукъ числото на абонатитѣ отъ 6 хиляди се е покачило на 44,000. Въобще распространението на социалъ-демократическитѣ вѣстници въ 2¹/₂ години станало 6 пѣти по-голъмо (отъ 22,000 екз. се е покачило до 128,000).

Заедно съ развитието на печата иди развитието и на корпоративното дружественното движение. Главно образуватъ се синдикати „*Fachverein* — и“ и кръгове за саморазвитие. Споредъ една не до тамъ пълна статистика, въ 1891 год. — 230;

и на правителството, защото избиранieto на Лафарга депутатъ отъ Лилъ означаваше събарението на оная присѣда и хвърление силенъ протестъ противъ самото правителство. Франц. Правителство употреби всички сръдства да побърка на тоя изборъ, но усилията му останаха напразни. Подиръ избора Лафаргъ биде тържествено изнесенъ на рѣцѣ отъ тъмницата *S-te Pelagie*. Правителството още единъ пътъ се помъчи да унищожи тоя изборъ като подигна въпроса за националността на Лафарга [понеже билъ роденъ въ Испания], но и тукъ не сполучи. Лафаргъ днесъ е вече депутатъ и не малко грижи задава на правителството въ Камерата.

през.

числото на членоветѣ, между които има и много жени се е покачило отъ 15,600 до 48,000.

Отъ отдѣлнитѣ синдикати се образуватъ провинциални федерации, за свързка между които служатъ всѣки-годишнитѣ конгресси (Parteilage). Въ края на 1890 год. и въ начало-то на 1891 год. съ голѣмъ успѣхъ станаха конгреситѣ на столаритѣ, шапкаритѣ, кундураджитѣ, тъкачитѣ, въглекопачитѣ, работницитѣ по металлургическото производство, хлѣбаритѣ, дюлгеритѣ и пр.

Цѣльта на синдикатитѣ е до нейдѣ взаимопомагане, особено въ безработно време, но главната имъ задача е *да намалятъ продължителността на работническия день*. Работницитѣ по металлургическото производство сполучиха да намалятъ работническия день на 10 часа, а печатаритѣ — на 9½. Въ Австрийския работнически класъ нѣма по-популярно, по-живо искание отъ исканieto да се постанови съ законъ 8-часния работнически день. Празника на 1ий Май, като манифестация въ полза на туй искания, имѣ тамъ голѣмъ успѣхъ и работницитѣ опълномошиха представителитѣ си на Брюкселския работнически конгресъ да настояватъ за ново потвърждения на тази международна демонстрация.

Въ Унгария социалистическото движение се поднови главно слѣдъ парижския конгресъ; това се изрази и въ развитието на синдикатитѣ. На 8ий Декемврий 1890 год. въ Буда-Пеща се събра мѣстенъ Унгарски социалъ-демократически конгресъ, който се свърши съ пълненъ успѣхъ. Празника 1ий Май и въ Унгария е тѣй сжщо популяренъ, както и въ Австрия, но въ 1891 год. числото на работницитѣ които напустнаха работата си бѣше не тѣй голѣмо както въ 1890 год., кѣто се обяснява отъ различнитѣ стѣснителни мѣрки, взети отъ страна на властитѣ и рѣшителнитѣ заплашване отъ страна на господаритѣ. По сжшитѣ причини се обяснява и туй, гдѣто демонстрацията тази година въ нѣкои мѣста доведе до сериозни сблъскване съ полицията и войскитѣ, при което имаше нѣколко ранени и убити.

Социалъ-демократическата пропаганда почва да прониква и въ селската срѣда, която съставлява главна частъ отъ населението въ Унгария. Въ много села числото на абонатитѣ на в. „Nersza“, главния органъ на Унгарскитѣ социалъ-демократи, въ послѣдно време много порастна. Между селскитѣ ра-

ботници, по думитъ на оратора, се намиратъ такива, които сж чели „Сила и Материя“ отъ Бюхнера и сж запознати съ учението на Дарвина. Между това, съставителитъ на Унгарския отчетъ сж принудени да съзнаятъ, че аграрно-социалистическото движение въ *най-близко джджще* не може да има голямо значение.

Между работническитъ партии въ малкитъ Западно-европейски държави, особено интересна е дѣятелността на работническата партия въ Белгия. Нейна характерна черта се явява урежданieto на кооперативни общества, които се развиватъ съ безпримѣренъ успѣхъ. Главна отрасль на тѣхната експлоатация служатъ хлѣбарницитъ. Такива кооперативни хлѣбарници има въ всичкитъ голѣми градове на Белгия. Четиритъ главни отъ тѣхъ (въ Гандъ, Брюкселъ, Жалимонтъ и Анверъ) произвеждатъ повече отъ 36,000 килограма печенъ хлѣбъ въ день, т. е. снабдяватъ съ хлѣбъ повече отъ 100,000 души.

Освѣнъ хлѣбарницитъ се устройватъ складове за въглища, за мѣсо, складове за домашни сждове и пр. и пр. Паритъ за урежданieto на тѣзи складове се събиратъ измежду членоветъ на партията, които нослѣ се ползватъ съ извѣстна отстъпка при купуванието стока отъ тѣзи складове сравнително съ другитъ покупачи. Собственикъ се явява цѣлата партия и всичкитъ чисти доходи, които съставляватъ въ годината 120,000 фр., се харчатъ за пропаганда. Въ Гандъ кооперативната хлѣбарница е смазала всичкитъ частни; тя произвежда 10,000 килограма полубѣлъ хлѣбъ въ день, като го продава по 35 ст. килограма. При повдиганието цѣната на житото, цѣната на хлѣба не се повдига, но се съкращава чистия доходъ. Работниците работятъ всичко отъ 7 до 9 часа въ день. Самитъ помѣщения на хлѣбарницата (ний можахме да ги разгледаме) сж устроени превъсходно: широко, чисто, съ електрическо освѣтление. По-голѣмата часть отъ работата се произвежда съ парови машини съ всичкитъ най-нови приспособления.

Интересни сж и другитъ кооперативни учреждения въ Гандъ, които носятъ общо название „Vooruit“ („Напредъ“). Тука има и печатница, и бакалски дюгени, и кафенета, и библиотека, и зала за събиране,—съ една дума, като че ли се намирашъ въ малкото идеално господарство на Беллами*). Не

*) Гледай неговия романъ „Подиръ сто години“—Прев.

е за очудване, гдѣто Белгийската работническа партия въ нѣколко години е взела на своя страна почти всичкото работническо население въ Гандъ. Друга характерна особенностъ на тази партия се явяватъ гимнастическитѣ общества на младитѣ работници (*Jeunes gardes socialistes*), въ които влизатъ лица отъ 10 до 25 год. възраст и даже по-стари. Въ свободно време тѣ се занимаватъ съ игри, гимнастика и военни упражнения. Тѣ носятъ особена форма и въ време на работническитѣ процессии съставляватъ първия отрядъ, като придаютъ на демонстрацията особено тържественъ видъ.

Въ послѣдно време усилията на Белгийската работническа партия сж съсредоточени главно за достигане всеобщо гласоподаване намѣсто съществуващата система, при която правото за гласоподаване се ограничава съ твърдѣ високъ цензъ*) и работническото население съвършено се изключава. Программата на партията въ много отношения е сходна съ программата на нѣмскитѣ социалъ-демократи, но белгийцитѣ придаютъ голѣмо значение на пропагандиранieto въ войската, къмъ което нѣмцитѣ се отнасятъ отрицателно.

„Работническата белгийска партия“, за която говорихме до сега, не обхваща всичкото работническо население. Твърдѣ голѣма частъ отъ послѣдното (особенно въглекопачитѣ) принадлежатъ къмъ организацията „*Рицаритѣ на труда*“, сродни съ старитѣ английски Trade—unions. Не малко сж, тъй сжщо, работницитѣ, които още се намиратъ подъ влиянието на католицитѣ. „Трѣбва да се забѣлѣжи“, казватъ съставителитѣ на белгийския отчетъ, „че въ Белгия, повече отколкото на другадѣ, социалиститѣ срѣщатъ на пхтия си клерикалитѣ, като непримирими и раздразненни врагове. На нашитѣ „работнически домове“ тѣзи клерикални консерватори противопоставятъ своитѣ „работнически домове“; на нашитѣ социалистически корпорации — своитѣ клерикални; на нашитѣ лекции — свои; на нашитѣ журнали, на нашитѣ брошури, тѣ противопоставятъ свои прокламации, своитѣ съчинения, съ които тѣ заимствуватъ нашитѣ идеи и нашитѣ искания, като ги оклѣветаватъ и като тъпчатъ въ калъта представителитѣ на работническата партия.“

Въ Холандия работническото движение има съвършено

*) За избирание въ Сената—1000 фр. прякъ налогъ въ година; за избиранието въ Народното Собрание—42 фр. прякъ налогъ на година.

други характеръ и развитието му е по слабо отъ колкото въ Белгия. Това лесно се обяснява съ тѣзи условия, въ които се намира тамъ работническото население. Въ това време, когато Белгия е изключително промишлена страна, въ Холандия преобладава земледѣлието и скотовѣдството.

За повърхностния наблюдател, за пжтешественника, тази „страна на цвѣтоветъ“, на богатитѣ ниви и на млѣчнитѣ крави, се представлява, като страна на благополучие и на довольство; обаче въ дѣйствителностъ, положението на болшинството отъ населението, именно на работницитѣ, както селскитѣ, тъй и градскитѣ, е до нѣмай-къдѣ тѣжко и печално. Заедно съ това дѣто земята постъпнено преминава въ ржцѣтѣ на голѣмитѣ капиталисти, дѣто расте поземелния дългъ — положението на работницитѣ става сѣ по-лошо и по-лошо*). Даже правителственната коммисия, която е изслѣдвала положението имъ, рисува най-печална картина. Тя (коммисията) констатира болничавостта на работницитѣ и голѣмата смъртностъ между дѣцата имъ, които получаватъ много лоша храна и въ малко количество. Продължителността на работническия день е много голѣма; въ нѣкои по-добри случаи тя се движи отъ 9 до 14 часа, но въ много мѣста тя дохожда до 17, па даже и до 18 часа. Платата на полскитѣ работници въ работническо време се колебае между 4.50—11.25 фр. съ храната въ недѣлята и отъ 7.50 — 23.75 фр. безъ храната. Работата на тъй нарѣченитѣ работнически помощници (*des ouvriers auxiliaires*) се плаща още по-лошо. Тѣ получаватъ на день отъ 30 — 80 цента (отъ 0.75 — 1.50 л.) Платата на селскитѣ работници се понижава още съ това, дѣто господаритѣ ги каратъ обикновенно да си купуватъ храна и други жизнени потребности отъ тѣхнитѣ дюкени, дѣто всичко е лошо и скъпо.

Не по-добро е положението и на фабричнитѣ работници; тѣ обикновенно работятъ отъ 12 до 16 часа на день въ помѣщения, които не удовлетворяватъ даже и най-малкитѣ изисквания на хигиената. Фабричнитѣ инспектори сж на число твърдѣ малко и не стоятъ нѣ висотата на значението си. Най-печаленъ отъ всичкий е живота на работницитѣ, които разработватъ торфѣтъ. Тѣ работятъ 4½ дена обикновенно въ недѣлята, по 15 часа на день и изработватъ презъ това вре-

*) Въ 1867 ипотечния поземеленъ дългъ се равняваше на 462 милиона флорина; сега той е достигналъ до 1080 милиона.

ме отъ (17·50—20 л.). За жилище имъ служатъ дъсчени покриви, дѣто тѣ нощѣ мръзнатъ на сламата, като се покриватъ съ конски чулове. Храната имъ се състои отъ ячемиченъ хлѣбъ, картофи и брашно, разбъркано въ мътната блатна вода. „Лесно е да се разбере“, казва съставителя на Холандския отчетъ, „че при такива жизнени условия правителственната сила на народа е разбита и нѣма защо да се очудваме, гдѣто работническото холандско движение не заема въ всесвѣтската борба онова мѣсто, което сж си извоювале другитѣ народи“. При все това представителитѣ на холандския социализмъ се надѣватъ най-напоконъ да се сравнятъ въ това отношение съ другитѣ народи.

Най-стара отъ работническитѣ асоциации се явява „Общата асоциация на холандскитѣ работници“. Тя е била основана въ противовѣсъ на интернационала съ неговитѣ клоници. „Отъ най-напредъ тя е била доста многочисленна и силна, но напослѣдкъ нейнитѣ ржководители, като слѣдваха невѣрния принципъ, че освобождението на работницитѣ е задача не на работницитѣ, напълно я подчини на албералната партия и тя изгуби всичкото си значение за работницитѣ. Посилно въ сегашно време се явява протестантското работническо общество „Patremonium“ което си е турнало за цѣль да примиря капитала съ труда, нѣщо недостижимо. Преди нѣколко години се основа сжщо тѣй едно католическо работническо общество, което се води отъ епископа и, по думитѣ на автора на отчета, „служи на папата като нова юзда противъ развитието на работническия классъ“. Напослѣдкъ сжществуваше още и социалъ-демократическа асоциация, която има най-голѣмо влияние на работническото движение въ Холандия. Асоциацията се състои отъ секции, които иматъ свои комитети; изпълнителната власть на цѣлата асоциация се намира въ ржцѣтѣ на централния съвѣтъ, суверенната власть принадлежи на всѣкогодишния конгресъ, на който всѣка секция испраща свои делегати.

Тази асоциация представлява въ сегашно време доста значителна социалистическа партия. Главния ѝ ржководител е Домела Нювенхисъ, редакторъ на главния органъ на партията „Recht Voor Allen“ („Право за всички“), биде избранъ въ 1888 год. въ генералнитѣ щати; тази година 1891 той изгуби изново свой депутатски мандатъ безъ да се гледа

на туй, че получи 4000 гласа по-вече отъ колкото въ 1888 год. но този пътъ противъ него се съединиха всичкитѣ останали партии и предпочетоха да прокаратъ въ народното събрание водителя на радикалитѣ.

Успѣха на социалистическата агитация се изрази преимущественно въ образуването на многочисленни работнически съюзи. Отъ тѣхъ особено сж любопитни: „Братско довѣрие“, „Социалистическия съюзъ на селскитѣ работници“, който не отдавна организира обширна стачка. Възбунтуванитѣ работници се държаха по-вече отъ една година, но най-послѣ бѣха побѣдени; послѣ „Ассоциацията на учителитѣ“ и най-послѣ „синдикатътъ на служащитѣ по желѣзнитѣ пѣтища“, който обема повече отъ полвината на всичкитѣ желѣзно-пѣтни работници; той има свой журналъ, „Сигналъ“, редакцията на който е неизвѣстна и въ който авторитѣ на статиитѣ се подписватъ съ цифри.

Безъ да се гледа на сравнително слабото развитие на социализма въ Холандия, майскитѣ манифестации тамъ преминаха съ голѣмо великолѣпие. Празднуваха на всѣкадѣ и въ голѣмитѣ градове, и въ селата, и на торфеннитѣ блатата.

Программата на социалистическата партия въ Холандия повече отъ другадѣ носи революционенъ характеръ. „Не, казватъ холандскитѣ социалисти, не чрезъ кооперации, не чрезъ парламентски дебати ще достигнемъ облѣгчението си; като отиваме направо къмъ цѣлѣта, ний не гледаме нито на дѣсно, нито на лѣво, но военната пѣсень, която ни въодушевява въ шествието ни противъ врагътъ, капитализма, ще бжде за насъ и скъпа и свѣщенна. Съ ясна глава и съ горѣщо сърдце ний ще знаемъ какво искаме, но и ще искаме това, което знаемъ“.

[Свършижътъ въ идущата книжка.]

ИЗЪ ОБЩЕСТВЕННАТА ХРОНИКА.

Икономическият превратъ у насъ и въпросътъ за капиталитѣ.—Превратъ въ главитѣ на нашата „интелигенция“.—„Националното богатство“ въ нашата журналистика.—Думата „интелигенция“ и значението ѝ.—Законопроекта по учебното дѣло у насъ и неговия смисълъ.—Капитализмътъ и социализмътъ у насъ.

Икономическия превратъ, за който говорихме въ миналата хроника, отъ день-на-день все повече се осѣща. Не успѣха читателитѣ да прочетатъ писаното въ миналата ни хроника, като чухме нашитѣ вѣстници съ единъ гласъ да викатъ: „Капитали ни трѣбватъ!“, „Дайте ни капитали!“. Вѣстницитѣ „Свобода“, „Пловдивъ“ и „Балканска Зора“ въ пълненъ унисонъ запѣха една и съща пѣсень—„Капитали искаме“. Само в. „Черно море“ разваля до нейдѣ тоя унисонъ, но оппозицията на тоя вѣстникъ по дадения въпросъ не е принципиална и се отличава съ своята неяснотъ въ разбиранieto на работитѣ. За това неговата оппозиция, ще остане безъ всѣкакво влияние върху разрѣшението на въпроса за допущанieto на чуждитѣ капитали.

Много е важно да схване чловѣкъ задачитѣ на своя вѣкъ. Споредъ това, до колко чловѣкъ схваща тия задачи, до колко ги разбира, до толкова той може да бѣде полезенъ като общественъ дѣятель. Въпросътъ за привлечанieto на капиталитѣ у насъ не се явява току-така, по заповѣдь на нѣкого си, а е плодъ отъ условията на нашия животъ. Преди нѣколко години нашитѣ „консерватори“ напраздно се мъчаха да раздухатъ въпроса за уголѣмението на вътрѣшнитѣ капитали чрезъ допусканieto на външни, сир. чрезъ допущанieto да се отворятъ чуждестранни банки у насъ. Тогава тая идея срѣщаше упорито съпротивление въ всички дѣятели и вѣстници. Но ето че подиръ нѣколко години ламтенията на „консерва-

торитѣ“ станаха необходимостъ и намиратъ пълна поддръжка. Гдѣ е причината на това?

Ясно е, че причината на това се крие въ икономическия превратъ, който се захваща у насъ отъ освобождението ни насамъ и се осѣти едвамъ въ послѣднитѣ години. Както е извѣсно, отъ освобождението ни нашата държава подпадна подъ пълното влияние на капиталистическото производство. Конкуренцията на която се опира това производство, систематически съсипва нашитѣ стари икономически наредби. Така напр., старата еснафска наредба съвсѣмъ изчезна, а нейното мѣсто заематъ акционернитѣ дружества, които отъ день на день все повече покриватъ България като мрежа. Занаятитѣ продължаватъ да се съсипватъ и изобщо дребното производство у насъ все повече и повече пропада, а сиромашията расте въ голѣми размѣри. Естествено е, че се яви необходима нужда да се дирятъ срѣдства за съществуване. Икономическата необходимостъ, икономическитѣ закони показватъ на тия срѣдства. Днесъ всѣкой вижда, че старитѣ начини за производство, начинитѣ на дребното производство не могатъ да се задържатъ, нито пъкъ могатъ да удовлетворятъ общественитѣ нужди.

Ний живѣемъ въ периода на капиталистическото едро машинно производство, при което дребното не може да вирѣе, а пропада. Естествено е, че капиталистическото производство изниква върху развалинитѣ на нашитѣ стари икономически наредби и се явява като историческа необходимостъ. Но развитието на това производство срѣща у насъ нѣкои прѣчки. Преди всичко, нашата държава встъпва въ тоя пътъ късно, когато въ другитѣ страни развитието на капитализма е достигнало голѣми размѣри. Външната конкуренция именно е главната прѣчка на развитието на капитализма у насъ. За да може да се тури преграда на тая конкуренция, необходимо е да има вътрѣшни капитали и обединението имъ въ рѣцѣтѣ на голѣми капиталистически дружества. Но у насъ за сега такива голѣми капитали нѣма. Наистина, акционернитѣ спестовни дружества отъ година на година все повече се размножаватъ, но при всичко това чувствува се нужда отъ капитали. Ето защо въ послѣдно време тѣй опорито се подига въпросътъ за допущанието на чуждитѣ капитали.

Допущанието на чужди капитали у насъ на *предпазливи* условия, не ще и дума, че ще улесни кредита, ще напра-

ви да пооефтинѣятъ капиталитѣ и ще даде възможность на предприемачитѣ-капиталисти и голѣмитѣ акционерни дружества да предприематъ по-голѣми операции. Въ смѣщото време то ще накара нашитѣ безбожни лихвари да дилятъ за своитѣ капитали по друго мѣсто. Но отъ друга страна, допущанието на чуждитѣ капитали ще съсили повечето отъ акционернитѣ спестовни дружества, ще концентрира още повече капиталитѣ въ рѣцѣтѣ на нѣколцина, ще оголи дребнитѣ производители и търговци и най-подирѣ ще бѣде полѣзно само на капиталистическата класа у насъ.

Обаче съ допущанието на чуждитѣ капитали не може да се достигне цѣльта която се гони, ако нашата държава не би взимала и други мѣрки за поддържане на индустрията. Но нашата държава и това прави: тя все повече покровителствува капитализма, все повече и повече става представителка на капиталистическото общество.

Въ настоящо време Народното Събрание разрѣшава двѣ концесии съ такива права, които даватъ най-голѣма леснина за концентриранieto на богатствата у насъ. Най-вече е важна концесията, която се дава на хартийната фабрика. Правата, които дава нашата държава на акционерното дружество „Манафовъ и С-ие“ за произвеждане на хартия ще дадатъ на съдружницитѣ му една печала не по-малка отъ 50 %! Какво ще рече това? Ясно е, че нашата държава спомага съ всичкитѣ си сръдства за акумулиранieto, струпванието на капиталитѣ въ рѣцѣтѣ на нѣколко акционерни дружества. Не ще и дума, че при такова направление на нашата държава, при такова широко спомагане на капитализма, допущанието на чуждитѣ капитали у насъ ще принесе нужната полза на нашитѣ голѣми акционерни дружества. Единствения плодъ отъ това ще бѣде все по-дълбоката и по-дълбоката дифференциация (раздѣление) на нашето общество на двѣ класи съ право противоположни интереси: на капиталистическа класа и класата на работното население.

И така, колкото по-нататъкъ отиваме, толкова повече нашата държава встъпва въ пѣтя на капиталистическото производство. А това послѣдното прави единъ корененъ превратъ въ всички наши общественни отношения. Въ миналата хроника ний показаме на тоя превратъ. Въ сегашната хроника ще

се спрѣмъ върху преврата, който се извършва въ главитѣ на нашата така наричана „интелигенция“.

Ако сравнимъ идеитѣ, които вълнуваха нашата „интелигенция“ преди, съ идеитѣ, които я въодушевляватъ днесъ, и тука виждаме едно голѣмо преобразяване. Преди нѣколко години нашата „интелигенция“ постоянно говорѣше за „конституционни права“, за „народни правдини“, даже за „свобода, братство и равенство“, постоянно защищаваше „народнитѣ интереси“ и мразѣше ония, които гледаха да се обогатяватъ. Но тая сжщата „интелигенция“, която най-много викаше за разни *народни правдини*, днесъ не само не говори за тѣхъ, а, напротивъ, смѣта за необходимо тѣхното съкръщение и премахване. Тая сжщата „интелигенция“, която преди малко години мразѣше богатитѣ, днесъ не само сама се обогатява, но и явно кани всички да богатѣятъ. Вѣстниците „Свобода“, „Балканска Зора“, „Пловдивъ“ развиватъ истритата вече буржуазна теория за „националното богатство“. Намѣсто „народнитѣ интереси“, въ името на които до преди малко дигаше-слагаше въ нашата журналистика, тя, (интелигенцията) сега туря „националното (народното) богатство“. Тя ни говори, че ако Петко и Стоянъ се обогатятъ ще се обогати и народа, щѣло да порастне „националното богатство“! Да ли това е така? Казватъ, че националното богатство, „напримѣръ, на Англия е грамадно. Това е вѣрно; но я да видимъ кой създава това богатство и кой се ползува отъ него? Въ Англия, напр., „националното богатство се намира въ ржцѣтъ на нѣколко стотини души, а се изработва то отъ много милиони народъ който умира отъ постѣпенна гладна смъртъ. Една шепка капиталисти грабятъ милиони работници и се обогатяватъ. Богатствата, които присвоява тая шепка капиталисти, казватъ, че съставлявали „народно богатство“! Въ сжщностъ то е „народно богатство“, но кой се ползува отъ него? То щеше до-сущъ да бѣде „народно“, ако цѣлия народъ се ползуваше. Между това народитѣ работятъ и работятъ, а богатствата му се прахосватъ отъ една шепка готованци съвсѣмъ на вѣтъра.

Както и да е, обаче превратътъ въ главитѣ на нашата „интелигенция“ е не само голѣмъ, както виждатъ читателитѣ, но е и твърдѣ рѣзъкъ. Намѣсто „братство и равенство“, днесъ тя проповѣдва ограбването на народа въ полза на една шепка щастливци, тя проповѣдва безъ стеснение раздѣлението

на народа на грабител и ограбени, на робе и нищожна частъ отъ господаре. Разбира се, че, както всѣка дѣятелность може да се прикрива съ различни благовидни цѣли, така сѣщо и съвременното ограбване на народитѣ се прикрива съ една теория за „националното обогатяване“! Какъ напийтѣ процовѣдници разбиратъ тая теория не е важно; важното е, че минаването къмъ тая теория съставлява едно коренно измѣнение въ мозъцитѣ на нашата „интелигенция“.

Обаче иначе и не може да бжде. Нашата „интелигенция“ се въодушевяваше отъ различни „народни правдини“ и защищаваше „народнитѣ интереси“ повече по чувство и по други различни подбуждения, отъ колкото по вътрѣшно дълбоко убѣждение за важността на политическитѣ права въ живота на всѣки народъ. Преди всичко, както и другъ пътъ сме забѣлѣзвали, нашата „интелигенция“ нѣмаше опредѣлена идея за народа: той се взимаше като една обща неопредѣленна масса, даже като отвлеченно нѣщо, въ името на което тя говорѣше. Пъкъ и условията на нашия животъ бѣха такива—нашия народъ подиръ освобождението за нѣколко време бѣше запазилъ старитѣ си общественни форми: рѣзки съсловни или классови раздѣление нѣмаше. А „интелигенцията“ не притежаваше знанията, които можѣха да ѝ покажатъ че това общественно състояние скоро ще се измѣни вслѣдствие на историческата необходимостъ, която управлява днесъ народитѣ. Зиманието на „народа“ за неопредѣленна масса, за *отвлечена идея* и неразбиранieto задачитѣ на историческия периодъ, въ който живѣемъ, караше нашата „интелигенция“ въ своитѣ стремления да се опира не на нѣкаква опредѣленна общественна сила, не на опредѣленна общественна класа, а сама на себе си, като на самостоятелна сила, която може да управлява нашия животъ съгласно своитѣ стремления. Скоро, обаче животътъ ни показва, че е голѣма историческа грѣшка да се смѣта интелигенцията за нѣщо самостоятелно, отдѣлно отъ общественнитѣ класи.

Що е въ сѣщность това „интелигенция“? Нийдѣ въ Западна Европа нѣма да срѣщните думата „интелигенция“, а още повече да означава тя нѣщо самостоятелно, нѣкаква особена общественна сила. Само въ руската литература срѣщаме думата „интелигенция“, която означава група отъ развити личности, на която група се придава самостоятелно зна-

чение, като на отдѣленъ общественъ факторъ, нѣщо като „солъ земли“. Отъ руската литература тая дума мина и въ нашата съ същото си значение. Обаче, както въ Руссия, тъй и у насъ, съ классовото раздѣление на обществото, „интелигенцията“ изчезва, и се поглѣща отъ класитѣ. У насъ колкото по-ясно става общественното раздѣление на класи, толкова повече губи смисъла си и думата „интелигенция“. Днесъ нашата „интелигенция“ се явява или като изразителъ интереситѣ на капиталиститѣ, или като изразителъ на работното население, на работническата класа; явява се или като представителъ на буржуазията въ видъ на либерали, прогресисти и т. н., или пъкъ като представителъ на пролетарията, на сиромашъта, както *социалиститѣ*. Общественното раздѣление на класи у насъ тури на нашата „интелигенция“ дилемата: или да мине на страна на интереситѣ на капитализма и грабителитѣ, или на страна на интереситѣ на рабогнициитѣ, на ограбванитѣ. Да мине чело-вѣкъ на тая или оная страна зависи отъ неговото умствено и нравствено развитие, отъ това до колко неговата природа е пред-расположена да съчувствува на грабителитѣ или ограбванитѣ. У насъ, не ще и дума, че по-голѣмата „интелигенция“ се присъединява къмъ първитѣ. Изразители интереситѣ на тая класа се явяватъ въ днешно време вѣстнициитѣ — „Свобода“, „Илюстриранъ“, „Балканска зора“ и изобщо цѣлата наша журналистика.

Буржуазната или капиталистическата класа, както и всѣка друга класа, щомъ израстне и съзнае себе си, веднага се стреми да залови властта и да преобрази всички наредби съгласно своитѣ интереси. Тя се стреми да създаде такива политически и общественни условия, щото по-лесно да може да експлоатира другитѣ класи и съсловия; тя измѣнява законитѣ, данъчнитѣ системи, системата на въоръжението и на всички други наредби споредъ своитѣ классови интереси. Същото нѣщо виждаме да става и у насъ. Добъръ примѣръ за това може да ни служи предложението на едного отъ габровскитѣ фабриканти и народенъ представителъ, което предложение той направи въ сегашната сесия на Народното Събрание да се издаде единъ общъ законъ за покровителство интереситѣ на цѣлата капиталистическа класа въ България, а не на отдѣлни компании, както бѣше въпроса за привилегиитѣ дадена на капиталистическото дружество Манафовъ и С-ие. Не ще и дума,

че нашата капиталистическа класа едва ли скоро би се подигнала до това положение, щото да има вече влияние върху законодателната власт у насъ, ако да не бѣше ѝ дошла на помощ нашата държава и правителството. Впрочемъ рано или късно това щеше да стане. Нашитѣ правителства отдавна дърѣха подпорка въ по-богатата класа, но тя не бѣше се отдѣлила още отъ общата масса до толкова, щото да представлява самостоятелна, отдѣлна общественна класа. Но съ течение на времето тая класа все повече и повече се отдѣля отъ народа, все повече и повече отдѣля и своитѣ интереси. Въ послѣдно време нашето правителство ръководящецъ се отъ чисто политически съображения, дойде фатално да приготви почва за политическото господство на буржуазията у насъ. Ръководящецъ се отъ политически съображения, нашето правителство всичко централизира, а централизацията е най-благоприятната почва за израстванieto и усиляването на буржуазната класа. И тая централизация се продължава систематически.

Това стремление не остави незакачено и учебното дѣло. Централизацията тукъ се захвана съ унищожението избираемостта на училищнитѣ инспектори и назначаванieto имъ отъ правителството. Разбира се, че това се извърши въ интереситѣ на учебното дѣло. До колко тази мѣрка е въ състояние да го подигне, не ще да говоримъ, а ще спомѣнемъ само, че народнитѣ училища си останаха въ сѣщото положение, както по-напрѣдъ, за да не кажемъ че въ много отношения сѣ ударили назадъ. Какго и да е, обаче, наченалата централизация въ учебното дѣло се, довършва днесъ съ цѣль законопроектъ. Споредъ тоя законопроектъ най-първо всички народни училища се обръщатъ на държавни. Ний нѣма тука да разглеждаме тоя законопроектъ, а ще спомѣнемъ само, че учебното дѣло у насъ се централизира напълно въ ръцѣтѣ на правителството и се туря въ една голѣма зависимостъ даже отъ административнитѣ власти. Така, учебнитѣ съвѣти се председателствуватъ отъ Окржжнитѣ Управители, презъ които минава всичко по учебното дѣло и една отъ длъжноститѣ на които (управители) е да надзираватъ и за учителитѣ. Така щото и наредбата на учебното дѣло у насъ получава общия буржуазенъ типъ. Нѣма никакво съмнение, че този законопроектъ ще бѣде приетъ отъ Народно събрание; той сега още намира пълна поддръжка въ нашата журналистика. Ето защо съвсѣмъ не трѣбва да се чудимъ, за-

що „Налканска Зора“ иска цензове и защо вѣстниците „Свобода“ и „Пловдивъ“ не даватъ и дума да се каже за конституционни и народни правдини.

Но ако капиталистическитѣ наредби у насъ намиратъ „теоретическо изражение“ въ буржуазнитѣ учения за „националното богатство“, то и другата класа, която естествено изниква изъ капитализма—работническата класа—сжщо намира свое теоретическо изражение въ *съвременния социализмъ* и практически, така да се каже, изражение—въ практическата дѣятелност на социалиститѣ. Въ послѣдно време у насъ редомъ съ растението на капиталистическитѣ тенденции и съ израстванieto на капиталистическата класа, все повече и повече се развиватъ и идеитѣ на научния социализмъ. Не ще и дума, че практическата дѣятелност на нашитѣ социалисти въ началото си, както и на всѣкъдѣ, срѣща голѣми мжнотии. Това се разбира, защото у насъ едва въ послѣдно време се начена классовото раздѣление: отъ една страна се развива едрата буржуазия и заедно съ нея и пролетарията а отъ друга — по срѣдата имъ крепи се още дребната буржуазия, дребнитѣ производители и търговци. Положението, обаче, на тая класа въ днешно време е таково, щото днесъ-утрѣ я очаква окончателна съсипия и превръщанieto ѝ въ пролетариятъ. Така щото интереситѣ на тая класа, въ най-подирна смѣтка, напълно се срѣщатъ съ интереситѣ на пролетарията. Но додѣто тя съществува и до колкото тя съществува, безъ друго ще служи въ ржцѣтѣ на разни политикани и ламтащи за власть партизани като орждие на тѣхнитѣ домогвания. Работата на нашитѣ социалисти е—да покажатъ на нашата дребна буржуазия, какво я очаква, до колко нейнитѣ интереси се срѣщатъ съ интереситѣ на работниците и че спасението ѝ, както и спасението на цѣлото общество, отъ противорѣчията на съвременнитѣ икономически наредби, е въ социализма.

Но именно за това трѣба, щото нашитѣ социалисти да се заловятъ за практическа дѣятелност и да се слѣятъ съ общественната класа, интереситѣ на която тѣ трѣбва да изразяватъ, а не да се явяватъ като една група отъ *идеолози* или като една „интелигенция“ безсилна и безъ почва. Нашитѣ социалисти, ако искатъ да бждатъ сериозни общественни дѣатели, трѣбва да се откажатъ отъ общитѣ фрази за „хуманностъ и справедливостъ“, отъ утоническитѣ и неопредѣле-

ни стремления, да встъпят върху почвата на *класовата борба*.

Практическата дѣятелност на нашитѣ социалисти за сега не може да бѣде друга освѣнъ *агитационна*, сирѣчь распространение идеитѣ на научния социализмъ, изяснение на социалистическитѣ идеали, на срѣдствата чрезъ които ще се дойде до практическото имъ осществление, развитие на класовото съзнание у нашето работно население,—и *организационна*, сирѣчь обединение подъ социалистическото знаме на всички работници у насъ, свързани съ една социалистическа програма, основана на принципитѣ на научния социализмъ.!

На социалистическата партия у насъ предстои да се бори за придобиванieto на широки политически права, свобода на словото и печата, на събранията и агитацията и на разни икономически завоевания, които могат да спомогнатъ за развитието на работниците и тѣхното по-скорешно съзнаване своето значение като общественна класа. Нашитѣ социалисти трѣбва винаги да помнятъ, че *всяка класова борба е политическа борба*. Тая борба само ще възпитае работниците политически, ще имъ покаже, до колко капиталистическитѣ наредби сж враждебни на работническата класа, до колко интереситѣ на буржуазията сж противоположни на интереситѣ на работното население. Всичко това нашитѣ социалисти трѣбва добръ да съзнаватъ, защото иначе тѣ ще стоятъ на пѣсчлива почва, която единъ лѣкъ вѣтъръ може да я издуха изъ подъ краката имъ и да изгубятъ своето значение въ нашия животъ.

Прочее, за да се тури „социалистическото движение“ у насъ на здрава почва, необходимо е да се придържаеме строго о принципитѣ на научния социализмъ. Само научния социализмъ може да даде нужната сила и интензивностъ на „социалистическото движение“ у насъ

КНИЖНИМА

„Промышленность“, научно-экономическо

списание въ г. Свищовъ.

Ако мѣтнемъ единъ бѣгълъ погледъ върху историята на нашата журналистика, ние неволно ще обърнемъ внимание на сегашнитѣ списания у насъ. Политическитѣ събития отъ 1885 година насамъ потълнаха и умаломощиха много трѣзви и кадри за културна дѣятелностъ умове. Въ калнитѣ партизански борби се исхабяваха нравственнитѣ сили на обществото. Основнитѣ въпроси на българския животъ стояха на страна отъ тия безпринципни борби. Малцина, за да не кажемъ никой, почти се не интересуваха да изучатъ реалнитѣ нужди на народа, да изслѣдватъ какъ живѣе този народъ и какви сж неговитѣ мировъзрѣния. Ако и да има нѣщичко направено, то е твърдѣ незначително и се дължи най-вече на чуждестраннитѣ писатели, които сж обикаляли България съ цѣль да я изучатъ. Този милъ народъ, за когото най-много се говори и пише въ вѣстниците и въ името на когото се издаватъ закони и се върши всичко въ държавата, за жалостъ и до сега остава непознатъ намъ въ много отношения. Цѣли области отъ народния животъ представляватъ за общественния дѣятел още непожтнати Калифорнии, които чакатъ да се явятъ българскитѣ колумбовци, за да откриятъ материалнитѣ и духовнитѣ имъ богатства. Има ли надѣжда, че и у насъ скоро ще се почне изучаването на народния животъ? Ние ни най-малко не се съмняваме. Слѣдъ три годишно литературно мълчание живитѣ сили на страната пакъ се размърдаха. Отъ общия политически порой се отбиватъ множество малки струи и образуватъ нови течения въ обществото. Направлението, дълбочината и широчината на тия течения за напредъ ще за-

виси отъ вътрѣшния съставъ на силитѣ, които ги движатъ и отъ прѣчкитѣ, които могатъ да срѣщнатъ по пътя си. Но фактъ е, че умственното настроение на една частъ отъ интелигенцията значително е измѣнено. Реакцията противъ политическото идолопоклонство е вече почнато. Запришени и разочаровани въ политиката, интеллигентнитѣ сили си пробиватъ пътъ въ литературата. Политическитѣ условия на страната ги принуждаватъ да се залавятъ за мирна просвѣтителна дѣятелностъ. Това е отъ голѣма важностъ да се отбелѣжи, като характеристика на нашето общественно развитие въ послѣдне време. Ние, разбира се, сѣдимъ за направлението на обществената мисль до толкова, до колкото тя се отразява сега въ литературата.

Въ настояще време у насъ се издаватъ около 12 списания.*) Жално е, че нашитѣ списания и до сега още не могатъ, да се избавятъ отъ литературната охтика, която се появява заедно съ тѣхъ и въ скоро време имъ скѣсява живота. Тѣ страдатъ отъ вътрѣшно безсилие—нѣмание на литературни сили, и друго отъ влажната атмосфера на нашия общественъ животъ, която не имъ дава възможностъ свободно да цѣвятъ и да вържатъ. Ние нѣмаме учени хора въ европейски смисълъ на думата. Повечето отъ нашитѣ литератори сѣ хора безъ *общи ръководящи идеи*. Тѣ нѣматъ строго изработено направление, не разбиратъ съвременнитѣ нужди на обществото, та поради това се лутатъ отъ една посока въ друга, до като най-сетнѣ забъркатъ концитѣ. Нашата литература не притежава оная нравственна сила, която е способна да привлича, да електризира и да възбужда умоветѣ къмъ дѣятелностъ. Защо нашето общество е индиферентно къмъ литературата? Този въпросъ е отъ голѣма важностъ но не му е тукъ мѣстото да го разглеждамъ. Моята задача е да разгледамъ и да оцѣня достойнството и недостатъцитѣ на списанието „Промышленность“, което двѣ години наредъ се издава въ г. Свищовъ отъ учителитѣ при Държавното Търговско училище.

Излишно е, да се доказва, чо у насъ се осѣща голѣма нужда отъ едно икономическо списание. Икономическиѣ въп-

*) „Период. Списание“, „Трудъ“, „Искра“, „Промышленности“, „Св. Климентъ“, „Денница“, „Учителски вѣстникъ“ въ Видинъ и въ Казанлъкъ, „Заря“, „Дума“, „Юридическо Списание“, „Домашень Приятель“.

(Настоящата критика е писана още въ 1889 год.)

роси винаги сж вълнували човѣчеството, и въ настояще време. тѣ пакъ стоятъ на дневенъ редъ и чакатъ разрѣшението си. Въ онова време, когато въ Западна Европа се развиваше техниката, и ставаха най-голѣми преврати въ индустрията, нашия народъ бѣше поробенъ подъ турското иго. Той бѣше отцѣпенъ отъ великото движение на умоветѣ и поради това остана назадъ. Сега, и да искаме, не можемъ вече да стоимъ изолирани отъ другитѣ народи. Нашето общественно-икономическо развитие е тѣсно свързано съ общото развитие на западната европейска цивилизация. При такова едно положение на работитѣ, при такава една перспектива за нашето бѣдѣще, необходимо е, да се изучи страната въ икономическо общественно отношение и да се препорѣчатъ реформи за подобрене на народния животъ.

Списанието „Промышленность“ си поставя за цѣль да спомога за развитието на нашата народна промишленность. „Кѣмъ подиганieto на народната промишленность, трѣба да бѣдатъ устремени нашитѣ умственни, морални и материалии сили и ние желаемъ съ настоящето си списание да устремимъ нашитѣ . . . И ние ще се считаме напълно задоволени и щедро възнаградени, ако сполучимъ, да принесемъ нѣкоя помощъ, малка, или голѣма, за повдиганieto на народната ни производителность, безъ която сѣществуванието ни е немислимо . . . Народната производителность ние трѣба да създадемъ, търговията, индустрията и земледѣлието трѣба да развиемъ; наукитѣ и искуствата трѣба да оползотворимъ; законитѣ, които се отнасятъ до промишленностьта, трѣба да подобримъ или създадемъ съобразно нуждитѣ и духа на вѣка. Программата ни е свършено ясна, тя обгрѣща всичко, що се отнася до Икономията, Финансиитѣ, земледѣлието, търговията и индустрията, до науката и искуствата“. (Глед. „Промышленность“, книжка I-ва. Ноември, 1-ий, 1887 г. „Кѣмъ читателитѣ“). Въ второто годишно течение, редакторитѣ на „Промышленность“, повторно заявяватъ, че за напредъ ще продължаватъ по сѣщата программа, като пригурятъ и литературенъ отдѣлъ . . .

Много добра цѣль сж си задали редакторитѣ на „Промышленность“. Подъ тѣхната программа всѣкой би се подписалъ. Да спомогашъ за създаването на *народната промишленность*, за развитието на *народнитѣ* богатства, о, колко висока и благородна е тази цѣль! Но дѣйствителното направление на едно спи-

сание не зависи толкова отъ предначертаната му програма, колкото отъ характера на въпроситѣ и начина, по който тѣзи въпроси се разглеждатъ. Программитѣ сж дѣйствителни, когато тѣ се изпълняватъ; тѣ сж полезни и цѣлосъобразни, когато се основаватъ на науката за *народното благосъстояние*. Заради това, ний ще се постараемъ, да разгледаме по-подробно ония статии, въ които най-ясно се отбелѣзва направлението на „Промышленность“.

Ржководящитѣ статии сж писани отъ г-на Паякова—главенъ редакторъ на списанието. Тѣ сж душата на списанието. Въ първитѣ книжки г. Паяковъ описва икономическото състояние на България. За главни източници му сж служили чуждестраннитѣ писатели. Отъ тѣхнитѣ произведения, той е черпалъ материалъ за своята статия: „Икономически погледъ върху България“. Извѣстно е, че за да се изучи една страна не е достатъчно само едно повърхностно наблюдение и нѣкои частни разговори на селенитѣ. Народний животъ, икономически битъ на населението—това сж много сложни явления, за изучаването на които се изисква доста време, голѣма подготовка, систематическо изслѣдване. Фактитѣ, които сж отбѣлѣзани отъ чуждестраннитѣ писатели, нека ни бжде позволено да кажемъ, сж твърдѣ блѣдни, та да можемъ да ги обобщаваме и да градимъ върху тѣхъ заключения за икономическото положение на народа въ сегашно време. Тия факти трѣба да се провѣрятъ и допълнятъ чрезъ по-дълбоки изслѣдвания на народния животъ. Едно е, да пжтувашъ и да снемашъ бѣлѣжки, а съвсѣмъ друго е, да изслѣдвашъ систематически. Обществениитѣ явления постоянно се движатъ и измѣняватъ и за да ги изучимъ, трѣба да ги наблюдаваме въ процеса на развитието имъ; трѣба да уловимъ посоката, по която тѣ се измѣняватъ. Другояче, ние не можемъ да разберемъ смисълътъ на общественото развитие и да кроимъ планове за едно по-добро бждще. Всѣкое общественно явление си има причинитѣ, които го създаватъ, развиватъ и разрушаватъ. То живѣе, но въ сжщо време и умира. Двата процеса—творчески и разрушителний, нераздѣлно върватъ единъ до другъ. Да се опредѣли, въ кой периодъ на развитието се намира даденото общественно явление и въ каква посока то се развива, послѣ да се опредѣлятъ силитѣ които го развиватъ и разлагатъ—тази е научната мето-

да, която трѣба да води социолога и икономиста при изучаването на общественния животъ.

Това казано, нека минемъ къмъ сжщността на предметъ, който ни занимава.

Въ статията „Икономически погледъ върху България“ г. Паяковъ разглежда положението на народа и на собствеността въ турско време и послѣ освобождението ни отъ турцитѣ. Той се въсхищава отъ патриархалния животъ на българитѣ и отъ равномерното разпредѣление на земята. Съ съжаление забелѣзва, „че стремлението ни къмъ индивидуалната собственост постоянно се усилюва; така щото, единичкото нѣщо, което може да се запази отъ стария патриархаленъ животъ, то е фамилията съ своитѣ народни обичаи и традиции; послѣ малката собственост, като притежание на тази сжщата фамилия. По на долу, г. Паяковъ продължава така: „отъ чуждата конкуренция ние не можемъ се избави, та и не трѣба да възставаме противъ конкуренцията Ние трѣба, да се научимъ, да живѣемъ общъ животъ, всрѣдъ свободната всемирна конкуренция, да се боримъ съ противникитѣ си исклучително посредствомъ народния си гений и неуморимата си дѣятелность. Нито искусствени граници, нито митници, нито запрещения не могатъ ни защити отъ тази нова война, въ която всичкитѣ народи зиматъ участие.“ Това е цѣла истина. Ние не можемъ се избави отъ влиянието на европейската култура. У насъ се развиватъ сжщитѣ нужди, появяватъ се въ разни форми сжщитѣ злини. Въпроситѣ, които вълнуватъ Западно-европейскитѣ народи, вълнуватъ и насъ. Всемирната конкуренция отъ день на день все по-вече ни вмжква въ въртежа на международния животъ. Веднага слѣдъ освобождението ни отъ турско то иго, ние се заловихме да пресаждаме европейскитѣ наредби у насъ. Политическото устройство на България съ всичкитѣ полицейско-чиновнически наредби, ние копирахме отъ Европа. Нашитѣ капиталисти се сдружаватъ и отварятъ фабрики, по образъ и подобие на европейскитѣ. Намѣсто ржчния станъ за такание и домашнитѣ чекръци, у насъ се появиха машини за предение, механически станове за такание. Намѣсто малкитѣ занаятчиици, появили се фабрики, въ които се събиратъ стотини работници да работятъ. Фабричнитѣ индустрии задушватъ частното домашно производство; голѣмитѣ машини истикватъ малкитѣ занаятчийски сѣчива и ги правятъ безполезни.

Дребнитѣ самостоятелни производители се принудиха да изнесатъ ржцѣтъ си на пазаръ, да продаватъ труда си и по този начинъ, да се лишатъ отъ своето самостоятелно съществуване. Заедно съ свободната конкуренция се вижкна и хищническата експлоатация на човѣшкия трудъ; даде се възможность на богатитѣ да станатъ по-богати, а бѣднитѣ — още побѣдни. Старитѣ основи на нашия общественно-економически животъ скърцатъ отъ раждата на петъ-вѣковното робство и не отговарятъ вече на новитѣ потребности и понятия. Тѣ се разлагатъ подъ влиянието на капиталистическото производство. Фамилията съ своитѣ народни обичаи и традиции, послѣ малката собственность, като притежание на тая същата фамилия, се измѣняватъ споредъ новитѣ нужди и понятия, които се развиватъ въ нашето общество. И Вий, г. Паяковъ мислите, че у насъ може да се запази патриархалното устройство на фамилията съ нейната принадлежность — частната собственост!! . Извѣстно Ви е, че въ старо време славянитѣ съживѣяли въ голѣми челяди. Земята не се е расподѣляла между членоветѣ на челядта. Всички съживѣяли задружно, съ общи сѣчива съработяли и общо съ се ползували отъ плодетѣ на общия трудъ. Личния интересъ се е сливалъ съ общитѣ интереси на цѣлата челядъ. „Единъ за всички, всички за едно“ е билъ девизътъ на старитѣ славяни и на много други патриархални народи. Вслѣдствие на тази общественна организация на производство, семейнитѣ отношения съ развили до висока стѣпень. Гостопримството, уважението на жената, патриархалнитѣ чувства, демократическитѣ наредби, съ плодъ отъ задружния трудъ, задружното владение на земята и сѣчивата на труда и общото ползувание. Но неумолимитѣ закони на общественната еволюция разрушиха тия стари форми на живота, безъ да се съобразяватъ съ илюзиитѣ на нашиитѣ икономисти. Патриархалната наредба се оказа недѣлгавъ въ борбата съ новитѣ стремления на съвременнитѣ общества. Тя не можеше да побере новитѣ производителни сили които израстнаха въ нея и поради това тя се разложи и отстъпи мѣсто на индивидуализма. Конкуренцията и наемния трудъ съ най-голѣмитѣ врагове, които подкопватъ основитѣ на патриархалния животъ. Нека ни обади г. Паяковъ, гдѣ, въ кой кѣтъ, на свѣта се е запазило патриархалното устройство на фамилията редомъ съ всемирната конкуренция?! Въ Европа

ли, гдѣто дѣцата, щомъ отрастнатъ, отдѣлятъ се отъ своитѣ родители и се залавятъ за своя частна работа?! Тамъ всѣкой гледа за себе-си. Властѣта на родителитѣ върху дѣцата е слаба, защото тамъ патриархалното начало е замѣстено съ личното начало. Бащата и майката сж принудени, да работятъ съ гондюлюкъ при разни господари, и заради това, тѣ нѣматъ възможность, да изпълняватъ своитѣ родителски длѣжности къмъ дѣцата си. Капиталистическия начинъ на производството унищожавя и най-интимнитѣ свръзки между родителитѣ и дѣцата.

Вѣрва ли г. Паяковъ, че новия „Законъ за наслѣдството“, който тази година влѣзе у насъ въ сила, нѣма да измѣни распредѣлението на собственостѣта въ друго направление?! До колкото азъ знамъ, този законъ е преписъ отъ французския законъ за наслѣдството, слѣдователно, той не отговаря и не е съгласенъ съ обичаитѣ и традициитѣ на нашия народъ. А пъкъ г. Паяковъ препорѣчва, „да се изработи такъвъ единъ законъ, който да спазва обичаитѣ и традициитѣ на страната, да спазва и малката собственостъ, която владѣе въ България отъ двѣ крайности: отъ образуването на голѣмата собственостъ и преобладаването ѝ, и второ отъ крайното раздробление на малката собственостъ.“ („Промышленность“, 15 Декемврий, 1887 г. „Икономически погледъ върху България“). Но това значи, да се въртимъ въ единъ магьосанъ кръгъ, слѣдователно, да осѣдимъ обществото на вѣчна неподвижность. Нали по-горѣ г. Паяковъ ни доказваше, че ние трѣба да живѣемъ общъ животъ и, че никакви искусственни граници, мита и запрещения немогатъ ни защити отъ тази нова война, въ която всичкитѣ народи зематъ участие? Тогава защо ни сж тия китайски закони, щомъ тѣ немогатъ да ни запазятъ отъ всемирната конкуренция? Явно противорѣчие! Народнитѣ обичаи, фамилията, собственостѣта, правото, нравственостѣта и всичкитѣ други човѣшки понятия и учреждения постоянно се измѣняватъ и никакви закони немогатъ ги опази непожтнати отъ влиянието на новитѣ нужди и критическата мисль, които се развиватъ въ обществото. Освѣнъ това, обичаитѣ и традициитѣ, законитѣ и наредбитѣ на обществото, като се развиватъ дохождатъ въ противорѣчие съ науката. Трѣба ли, да ги поддържае само за туй, че тѣ сж народни?!

Капиталистическото производство разсипва и окончателно ще разсипи нашата занаятчийска наредба съ всичкитѣ ѝ дреб-

но буржуазни отношения. „Английскитѣ платна, казва г. Наумовъ въ в. „Земледѣлецъ“ съсипаха нашитѣ хастарджии; липескитѣ чохла удавиха нашитѣ абаджии, къселемата и виделата на френцузитѣ помрачиха хубавитѣ сахтияни и телятини на табациитѣ, чашитѣ стѣклата, строшиха гърнетата, паницитѣ и бакхритѣ на нашитѣ грънчари и казанджии. Тѣй сѣщо пропаднаха и другитѣ занаяти у насъ. Нашитѣ майстори и чираци—занаятчи, единъ по единъ затвориша кепенци на своитѣ дюкяни и тръгнаха не мили не драги съ кръстосани рѣцѣ Огледайте се наоколо, било въ къщи, било въ дюкяна, било кадѣ да е—на всѣкадѣ чужди и въ Европа изработени нѣща. Прочее, ние отъ която точка и да погледнемъ нашия поминѣкъ, намираме, че нашето икономическо положение става отъ день на день по-лошо и ние подпадаме въ повече бѣдность.“

Такава къртина представляватъ нашитѣ занаяти. Редакторитѣ на „Промышленность“ се показватъ по-оптимисти въ това отношение. Азъ не искамъ, да сравнявамъ вѣстникъ „Земледѣлецъ“ издаванъ презъ 1883—1884 год. съ списанието „Промышленность“, но тукъ му е мѣстото, да забелѣжа, че г. Наумовъ несъмнено по-основателно е зналъ нуждитѣ на нашето население, както и недостатъцитѣ на земледѣлието и на занаятитѣ, отъ колкото редакторитѣ на „Промышленность.“

Н. Хр. Габровски.

(свършекътъ въ идущата книжка)

Н. Станевъ. Причинитѣ на французската революция. Търново 1891 г. ц. 2 лева. стр. 313.

Мнозина, може би, ще се полѣжатъ отъ появяването на нѣкои преводни философско-исторически книги да вадятъ заключение, че нашето общество осѣща нуждата имъ и че за него е настанало вече време да отхвърли свойственната на робскитѣ времена въра въ отдѣлни личности и да се завземе съзнателно за изучаванieto законитѣ които „движатъ народитѣ напредъ“. Преди всичко, самия фактъ на появяването и разпространението на тѣзи книги не доказва много нѣщо. Стига ни да си спомнемъ какви сѣ преводачитѣ имъ, па да прехвърлимъ презъ ума си и разнитѣ наши „любители на книж-

инната “—едни отъ които попрочитватъ „новата книга“, други я попрегледватъ, трети я разгърнатъ, подвържатъ и нареждатъ чинно въ „библиотеката“ си—и да се убѣдимъ, че тоя събливъ интересъ къмъ философско-историческитѣ книги много прилича на оня интересъ съ какъвто у насъ се изслушва Божата литургия въ време на водосвѣтъ или парадъ. И въ едина и въ другия случай, и въ онова което се наражда и въ онова което отживѣва, нашата потребностъ е равна на нула и на лице излиза само обрядъ или мода.

На този „живъ“ интересъ въ читающата публика съотвѣтствува и безсѣзнателната благословия, която нашитѣ списания обикновенно испращатъ подиръ всеѣка подобна книга; „препоръчваме сърадваме желаемъ успѣхъ . . .“ Ний вече имаме на езика си нѣщо отъ Милля, Спенсера, Гизо, Дрепера, Тена (г. Станева), но ни една отъ тѣзи книги не е била посрѣщната съ нодобающата сериозностъ, нито за една отъ тѣхъ не е било казано, какво тя внесе въ нашитѣ умове. Очевидно, журналистиката ни не е била въ състояние да оцѣни значението на тѣзи съчинения, не е могла да разбере и укаже на мѣстото което горнитѣ писатели заематъ въ историята на европейската мисль.*)

Ако най осѣтливата, частъ на едно общество се показва глуха къмъ извѣстни идеи, ний можемъ съ увѣренностъ да заключимъ, че или това общество е недозрѣло още за тѣзи идеи или че тѣ не удовлетворяватъ вече потребноститѣ му. Колкото чудно и да се покаже, но въ дадения случай и двѣтѣ заключения сж прави. Вѣрно е, че нашата „интелигенция“ въ цѣлостта си е недозрѣла за тѣзи идеи и не може да ги разбере; вѣрно е, че и днешнитѣ условия на нашия животъ не отговарятъ вече на тѣхъ. Въ едина случай е вѣрно за хората, въ другия—за ходѣтъ на обществото. Нашитѣ напреднали хора не виждатъ (не показватъ че виждатъ) свръзката между едни извѣстни идеи и едно извѣстно състояние на обществото. Тѣ не съзнаватъ, че общественитѣ идеи сж теоретическото

*) Само Д-ръ Крътевъ напоследѣтъ, при оцѣняванието на Дрепера, се бѣ помѣчилъ да прескочи тая умствена оскѣдностъ, но, струва ни се, подскочилъ бѣ толкова високо—както блѣхата въ приказката на Андерсена—щото ний го изгубихме отъ очи и, по права-Бога, не можемъ каза: подскочилъ ли е или не.—Впрочемъ, Д-ръ Крътевъ е обърналъ внимание не на онова което е съществено у [а не за] Дрепера, което му е доказало на времето всесвѣтна извѣстностъ и което прави още днесъ интересна книгата му.

изражение на стремленията на извѣстна частъ отъ обществото. Тѣ не искатъ да разбератъ, че както идеитѣ се отнасятъ къмъ извѣстенъ редъ на работитѣ, така и тѣ, „напредналитѣ хора,“ се отнасятъ спрямо онова общество което поддържа или се стреми къмъ тоя редъ; че до колкото тѣ се явяватъ глашатая на извѣстни идеи, до толкова тѣ се явяватъ и представители на извѣстна частъ отъ обществото, до толкова тѣ, заедно съ това общество, се явяватъ подпорка или посетители на извѣстенъ общественъ редъ. Тѣ не сж разумѣли ролята на идеитѣ въ едно общество, както не сж разумѣли и своята собствена роля. Съ това тѣ отричатъ сами себѣ си, отричатъ онова съ което толкова обичатъ да се кичатъ, отричатъ че сж интелигенция на своето общество, което ги е погълнало, обезличило . . .

Отъ друга страна работитѣ въ нашето общество отдавна сж напуствали стария нхтъ. Прединната сравнително компактна (цѣлостна) масса на нашия народъ, явно вече се дифференцира (дѣли) подъ натискътъ на новитѣ економически условия и борбата на противоположнитѣ интереси е вече захваната — борба безпощадна, глуха, жестока . . . Едно нищожно малцинство е сполучило да излѣзе на чело на общественитѣ работи и безсрамно твърди въ разговори и въ печатъ, че „неговитѣ интереси сж народни интереси“, че „неговото богатство е народно богатство.“ Това е новъ гласъ, нова пѣсенъ...

Онѣзи дълбоки измѣнения въ отношенията на разнитѣ съсловия въ обществото се проявяватъ неосѣтно, незабѣлѣзано и въ редоветѣ на „интелигенцията“. При всичката си видима неподвижностъ въ нея се вече забѣлѣзва едно преминаване на лѣво и на дѣсно, отлъчване на едни, които прегръщатъ интереситѣ на това малцинство, и на други които още твърдятъ заученото си „народно благо“, „народни интереси“, безъ да виждатъ, че отдавна вече „народното благо“ и „народнитѣ интереси“ сж станали достояние на единъ класъ, който нѣма нищо общо съ народътъ, или който има толкова общо, колкото кърлешътъ има общо съ овцата въ тѣлото на която той се е дълбоко впилъ. Първитѣ отъ тѣзи, заедно съ своя класъ не сж се оперили до толкова, щото исканията имъ да бждатъ вече ясно формулировани и продължаватъ да мѣсятъ своята кесия съ народната. Тѣ ще снематъ булото и ще искажатъ явно стремленията си само тогава, когато бждатъ принудени

отъ едно друго течение, което излиза съвсѣмъ не отъ тѣхнитѣ кръгове, а отъ срѣдата на много миллионнитѣ човѣчески същества, които до сега сж пѣшкали подъ колелото на историята, подъ тежестта на собственото си невѣжество, заблудени и заблуждавани отъ всѣко освободително движение на горнитѣ классове — негови досегашни водители. Интереситѣ на това грамадно работно население сж право противоположни на интереситѣ на това малцинство и поради това горнето течение се туря на тъкмо противоположна точка. Това течение е младо, но силно; силно е съ силата на историческата необходимостъ, която го е извадила наявѣ, силно е съ висшата справедливостъ на своитѣ искания, силно е защото най-ясно съзнава цѣлитѣ си и на всѣка крачка се съобразява съ диктуванията на науката. Това течение носи напредѣ си една интелигенция, която бодро слѣди и изучава всѣка стѣпка на нахлудия у насъ капитализмъ, сждбата на който, — както въ напреднала Европа, така и у насъ — неминуемо ще бжде да се преобърне, подъ натискътъ на просвѣтеното и организирано работно население, въ общественна уредба, въ социализмъ...

Това дълбоко измѣнение на общество и на вълнующитѣ го идеи минава незабѣлѣзано отъ нашата литература: беллетристика и публицистика. Първата, въ лицего на своитѣ представители, все намира за съгласно съ проповѣдваната отъ нея естетика, да се одребнява съ временни памфлети и карикатури, да се надува съ грѣмки четиристия, да исфира сва въ нѣжни гугукания. А публицистиката! Отъ една страна — улични псувни и азиатска нетърпимостъ, отъ друга пъкъ — нѣщо неуловимо, безподно, върти се напредѣ ти, извива се, подмигва и подпитва: „Какво желаете? сладко, горчиво, чувствително? — Тържественно? Не? Тогава трагично, комично? Или по „оня“ въпросъ, по блѣстящитѣ идеи, по щастливитѣ перспективи, придворнитѣ наслаждения?“ и съ удивителната ловкостъ на единъ първокласенъ жонглеръ преподнася на доволната и ободрящата го публика „*Нѣщо и за нещастниците.*“ Достойна спътница на достойни времена!

*
* * *

Историческитѣ знания, както и всичко друго у насъ, стоятъ на твърдѣ ниска стѣпенъ и справедливо може да се очудва човѣкъ кога срѣщне на български езикъ непреводно съ-

чинение по единъ такъвъ важенъ предметъ като причинитѣ на френцуската революция. Неволно при такава срѣща изниква у насъ съмнѣние, че писачътъ или трѣбва да има голѣми претенции или пъкъ не достатъчно е измѣрилъ голѣмината на задачата си. Въ дадения случай, ний вѣрваме на послѣдното. Г. Станевъ трѣбва да е, види се, человекъ начетенъ и поискалъ е да извади наявѣ резултатитѣ отъ своето четение, като се е помъжилъ да състави една книга за причинитѣ на френцуската революция. Тази е и основната грѣшка на г. Станева че за причинитѣ на едно историческо събитие е поискалъ да пише компилативно. Имало е такова време въ Россия, когато изброяванието на имена като тѣзи: Токвилль, Тенъ, Лабуле, Бокль, Шлоссеръ, Гервинусъ, Хетнеръ, Дреперъ, Луй-Бланъ, Гизо, Люйсъ и др. е било голѣма препорѣка за оня, който го е правилъ. Такова временце преминахме и ний въ блаженно-почившитѣ години до 1885. Обаче, днесъ за днесъ, една книга или една глава, въ която миѣннията или идеитѣ на горнитѣ автори мирно другаруватъ, не може да не се смѣтне за една забъркана книга, за една мѣтна глава.

Книгата на г. Станевъ е една забъркана книга.

Писательтъ, който има за цѣль да обясни причинитѣ на едно историческо събитие може да е опозналъ тѣзи „причини“ или вслѣдствие на свое самостоятелно изслѣдване или пъкъ може да ги е взелъ у нѣкой историкъ. Г. Станевъ не претендира, щото причинитѣ на които той указва да сж плодъ на негови изслѣдвания, значи, тѣ сж заети. Обаче, явно е, че тѣ не могатъ да бждатъ заети отъ разни историци, защото невъзможно е една частъ на „причинитѣ“ да вземемъ отъ одного, а другата отъ другиго.—Така сжщо при излаганието на такова велико събитие неминуемо се приплитатъ характеристики п оцѣнки на извѣстни съсловия и личности, сблъсквания на разни учения и общественни стремления и др. т. Какъ ще се вземе този „исторически материалъ“—готовъ, обработенъ, прецѣненъ отъ другитѣ ли, или самъ писателя, на основание на своитѣ общи исторически начала, ще пресѣе критически този „материалъ“? Г. Станевъ взема тѣзи характеристики и оцѣнки готови отъ другитѣ, отъ тѣзи (тѣй поне казва той), имената на които е турилъ въ предисловието си. Има едно трето отношение което въ дадения случай е сжщо така важно и което проистича отъ другитѣ двѣ. Слѣдъ като писателя рѣши кои

цитиранъ отъ г. Станева (стр. 145—146) би трѣбвало най-първо нему да послужи за урокъ, та вмѣсто да ни предлага една книга на три четвърти попълнена съ преводъ отъ Тена и на една четвъртъ попѣстрена отъ всевъзможни други мнѣния и възглѣдове, да се завземе скромничко за превода на цѣлия систематиченъ, послѣдователенъ, макаръ и на невѣрни начала основанъ трудъ на Тена: Происхождението на съвременната Франция.

Очевидно г. Станевъ е ималъ много добри намѣрения. Въ началото на книгата си той е турилъ едно пространно введение въ което се е постаралъ да изложи, както причинитѣ които произвели французската революция, така и едно философско изслѣдване върху законитѣ на историческото развитие. Това введение той е мислилъ да послужи като пжтеводна звѣзда, която да ржководи читателя въ по-нататъшнитѣ му лутания изъ „мракътъ на Франц. общество отъ XVIII-й в.“

Причинитѣ на революцията г. Станевъ наедно съ Тена вижда въ борбата на три начала: Авторитета, Индивидуализма и Общественния съюзъ. Подъ „Авторитета“ той разумѣва отъ една страна духовенството, отъ друга дворянството, сирѣчь привилегированитѣ съсловия на тогавашна Франция. „Индивидуализмъ“, второто начало, не е нищо друго освѣнъ онова подчинено гражданско съсловие, което като е спомагало съ труда си и знанията си за успѣхътъ на държавата, видѣло се е достатъчно силно да поиска да раздѣля властта наедно съ дворянство и духовенство. А „Общественния съюзъ“ е представлявалъ ония тъмни, невѣжественни маси на народа, оная „пепелешка“ на историята, която винаги и на всѣкъждѣ е понасяла тѣжината на всѣки общественъ прогресъ, но за която винаги е оставалъ огложенъ кокалъ и която въ края на XVIII-й в. си бѣ наивно въобразила, че е дошло време и тя бѣлъ день да види. Народътъ воденъ отъ гражданското съсловие е сломилъ съпротивлението на привилегированния классъ. Тоя съвмѣстенъ натискъ, това сблъскване и съставлява сжщността на онова велико събитие. Ако по такъвъ начинъ, намѣсто нѣкакви си отвлечени начала туримъ извѣстни общественни съсловия или классове—свѣтския и духовенъ привилегированъ классъ, срѣдния граждански (буржуазенъ) классъ и долния классъ на тъмното работно мнозинство (народътъ)—ний получаваме тритѣ фактора на великата революция.

Отъ тукъ до разбиранieto ролята на общественитѣ класове въ историята, не е твърдѣ далечъ; обаче г. Станевъ предпочита да се държи у друго едно мнѣние за „законитѣ на историческото развитие“ и да ни говори, че „историческия животъ е борба за идеи“ и че „борбитѣ които извършва единъ народъ сж въ сжщностъ борби на какви да е идеи“. Съ това той смѣсва в'одно народътъ като цѣло и владѣющия класъ и стремленията и интереситѣ на този класъ приписва на цѣлия народъ. Това е за него тѣй тъмно, щото още въ първата страница ни говори, че европейскитѣ народи сж дѣйствиували подѣ влиянието на разни идеи, като идеята на художественното развитие, феодализма, папството, абсолютизма и др. т. Интересно наистина щѣше да бжде да ни се покаже кои *народи* (а не съсловия, а не класове) сж прегръщали горнитѣ идеи! Историческия животъ било на цѣлъ народъ, било на извѣстенъ класъ не е билъ и никога не може да бжде борба за извѣстни идеи — а борба за извѣстни интереси. Защо не ни се укаже поне на единъ примѣръ, гдѣто нѣкоя математическа, астрономическа, геологическа или каквато щѣте друга научна идея да е възпламенила „единъ народъ“ за борба? Защо тѣзи „идеи“ за които се е водѣло борба сж *всички* идеи общественни, теоретически изражения на извѣстни класови стремления, интереси? Че просто за това, защото „историческия“ животъ, както и всѣки други животъ, е борба за интереси — лични, класови, национални. „Историческия“ животъ не е нищо по-друго освѣнъ продължение на до-историческия, животния, биологическия животъ и по самата си сжщностъ той нѣма освѣнъ два процесса: завардване на индивидуализма чрезъ храняние и родътъ чрезъ размножавание. Какъ „интереситѣ“ на отдѣлния индивидуумъ се свързватъ въ животния, до-историческия и историческия животъ съ интереситѣ на подобнитѣ си въ стада, кланове, семейства, класове и т. н. това не е наша задача. А задачата на г. Станевъ още повече се замѣглява, кога започне да говори за „живота който се облѣгалъ върху идеитѣ“ „за идеитѣ, които измѣнявали живота“. Това „взаимодѣйствиe на идеитѣ и живота“ не може да се побере съ останалото въ книгата кога се отхвърля борбата на класовитѣ интереси, а безъ по-нататашни разяснения си остава праздна игра на думи, като: кое е било най-първо — кокошката ли, яйцето ли?

Тези неясности водят подирѣ си други. Така, напр. смѣсването на цѣлия народъ съ владѣющитѣ класове го е принудило да даде едно произволно и распувано опредѣленіе на понятието „развитіе“ примѣнено къмъ челоуѣчеството. Това го кара да прави разлика между два вида развитія—прогресивни и регресивни (напредничави и назадничави), безъ обаче да се погрижи да ни даде и критерий, съ който ний да узнаваме всѣко едно минало, сегашно или бѣдѣще развитіе да ли е прогресивно или не. На какво основание наричатъ вий, напр. развитіето идеята на папството, развитіето на инквизицията, езуитизма (стр. 7) на регресивни, вредни развитія? Ако кажете, че вий изброявате, петтѣ елемента (стр. 7) които съставляватъ сжщността на всѣко прогресивно развитіе, защо веднага подиръ това пригуряте: щомъ какво да е отъ тѣзи развитія докарва благо, щастіе, а не вреда, тогава се казва прогресъ?—Вий по такъвъ начинъ оставяте въпроса отворенъ: а кое да смѣтаме за благо, щастіе и за колцина трѣбва да е то благо и щастіе за да го нарѣчемъ прогресъ? Ами ако нѣкой попита: прогресъ ли е развитіето на социализма? гдѣ ще намѣримъ отговоръ? Въ „развитіето на икономически-тѣ съюзяванія“ ли? Ами „развитіето на капитализма“ и него тамъ ли? Или ще кажете: ако донася благо, щастіе — добро, ако не — не. — Да взема ли, докторе, този цѣръ? — Ако ти до-кара файда, вземи го. Не по-умно е казано и това: „Всѣко друго развитіе, като: *лъжливата* идея, *невѣрния* идеалъ; *лошиятъ* начини за защитата на *несправедливитѣ* интереси и пр. се казва регресъ.“ Когато и слѣпия ги узнае за лъжливи, невѣрни, лоши и несправедливи, на-да-ли нѣкой ще има нужда да чуе отъ насъ че тѣ сж се казвали регресъ.

Излизашецъ отъ такива невѣрни и полусериозни основания по-нататѣшнитѣ разсжждения (стр. 8 — 18) на г. Станева се обръщатъ на единъ младежки говоръ, въ който сериозното се смѣсва съ лекомисленното. азъ не мога да се спирамъ върху тѣхъ, защото въ тѣзи нѣколко страници сж прибрани най-важнитѣ въпроси които могатъ да занимаватъ челоуѣческия умъ, а да ги минавамъ така леко, само защото съмъ се наелъ да пиша за съставената отъ г. Станева книга, мене ми е съвѣстно.

Не малко трудъ е употрѣбилъ г. Станевъ за тая книга и прекрасни намѣрения е ималъ той, но забравилъ е, че ний

едвамъ отъ оня день захванахме да мислимъ, та рано ъе да се спущаме безъ компасъ „въ необозримото море на чедовѣческата мисль.“

При второ издание, г. Станевъ добръ ще направи да печисти книгата на Тена отъ бѣлитъ конци и шаренитъ мѣста. Вѣрвамъ, ще имаме тогава за какво да сме му благодарни.

Що е социализмъ и има ли той почва у насъ? отъ Д. Братановъ. Търново, 1891 год. ц. 1 л.

Това е книжка първа отъ „Българската Социалъ-демократическа Библиотека“ и съдържанието ѝ напълно отговаря на заглавието. Въ първата глава автора обяснява значението на думата социализмъ и показва съ примѣри какъ въ днешното европейско общество трудътъ, производството, размѣната сж се социализирали и какъ това ще доведе и до социализиранieto на произведенията отъ общия трудъ. Въ втората глава г. Братановъ е смѣтналъ за необходимо да покаже какъ днешнитъ европейски общества сж станали такива каквито ги виждаме, и какъ капиталистическото производство е разрушавало и разрушава, гдѣто и да се появи, старитъ икономически, общественни и политически наредби и, какъ самото води къмъ социализмътъ.—Въ третата глава автора показва че социализмътъ не е случайно явление, а проистича отъ икономическитъ условия на живота. Обаче той съвсѣмъ криво искаква, че днешнитъ социалистически идеи били по-пълно развититъ идеи на XVIII-й в. Днешния социалистически начинъ на мислението е съвсѣмъ противоположенъ на оня въ XVIII-й в., което самъ г. Братановъ по-нататкъ говори. Недоразумѣнието произлиза, струва ни се, отъ неточното изражение. Види се, автора е искалъ да каже, че днешния социалистически *идеалъ* е по-пълно развития и научно основания идеалъ на XVIII-й вѣкъ. Въ края на тая глава г. Братановъ излага материалистическия начинъ на мислението, усвояванието на когото ний смѣтаме необходимо за всѣки едного, който иска да се сдобие съ единъ исторически критерий и да погледне съ ясностъ на днешнитъ общественни течения.

Въ четвъртата, последната глава автора дохожда до втората частъ на задачата си: *Има ли социализмътъ почва у насъ?* За да отговори на въпроса, той припомня по-предното си изложение за необходимото истичание на социализмътъ изъ капитализмътъ и се завзема да доказва, развива ли се капитализмътъ у насъ или не. Съ данни на ръка той указва какъ занаятитѣ у насъ отпадатъ, какъ дребни търговци и занаятчици изчезватъ, какъ се появяватъ капиталистически дружества, фабрики; какъ всичко това довежда новъ редъ на работитѣ и започва да съсипва и дребното земледѣлие. Тия хубости сж слѣдствие отъ капитализмътъ, а гдѣто той вирѣе, насрѣща му излиза противникъ — социализмътъ.

Прекрасни сж заключителнитѣ страници на книгата. Както на всѣкъждѣ, така и у насъ, при първото появяване на социализмътъ и подигатъ насрѣща му клеветѣ, лъжи, доноси. Нека тѣзи нѣколко страници послужатъ за урокъ на ония които клеветятъ привърженицитѣ на най-идеалното учение до което е достигналъ човѣческиятъ умъ.

Забѣлжително е че тѣзи вѣстници които преди гърмѣха съ голѣмитѣ си и малки статии за социализмътъ въобще и за българския въ частности, не благоизволиха до споменатъ даже за излизанието на тая книжка. Това мълчание може най-краснорѣчиво да убѣди и най голѣмитѣ идолопоклонци, че размѣритѣ на социално-економическия багажъ на извѣстни фразйори не е въ състояние да изпълни даже и ридикюлчето (чантичката) на най-въздушната софийска или пловдивска кокона. Не можемъ да не похвалимъ в. „Пловдивъ“ (днесъ у насъ трѣбвало или да хвалишъ или да коришъ) който така наизидателно съобщи на читателитѣ си, че въ книгата на г. Братанова можели да се научатъ че социализма не се състоялъ въ кирлявитѣ яки и дигнатитѣ крачули . . . Списанието „Дума“ и то изпълни дълга си, като каза че „въ една отъ идущитѣ книжки“ ще ни укаже „дали ако има *малка почва, има и необходимостъ* за насъ отъ социализмъ. . . — „А че тебе ти било малко студено . . . още е въпросъ, дали имашъ необходимостъ отъ палто! Можешъ да не излизашъ и да се грѣнешъ у васъ“. . . може и времето нѣкакъ за твой хатъръ да се промѣни . . . Интересно, интересно ще бжде да чуемъ. . . А до като чакаме да видимъ

какво ни пѣе г. К. Прокопиевъ отъ страницитѣ на хубавото макаръ и претрупаничко списание „Лжча“. *)

Г. К. Прокопиевъ ни говори че билъ запознатъ съ марксизмътъ и съ книгата на Маркса „Капиталътъ“, който той, г. Прокопиевъ, не аресва гдѣто наричали „ново евангелие“, макаръ не е да не знае, че милиони интеллигентни работници дѣйствително така гледатъ на гениалния трудъ на Маркса. Послѣ, г. Прокопиевъ, макаръ и да знае всичко това, не е съгласенъ нито съ учението на Маркса, нито съ научния материализмъ, а вѣрва че марксизма билъ неприложимъ у насъ и затова трѣбвало, или „да скръстимъ ржцѣ, или да работимъ за въстѣржествуванieto на идеитѣ за справедливостта и хуманността“. Такова било „вѣрующото“ на г. Прокопиева. — Всичко това е казано отъ него пжтемъ, безъ ни най-малко опитвание да разруши основнитѣ начала о които се държатъ нашитѣ социалъ-демократи и безъ да се грижи, че хората може би не ще му повѣрватъ на дума. Слѣдователно, ний ще очакваме отъ г. Прокопиева, „преди социализма да е хваналъ корень“, да ни убѣди най-първо въ погрѣшността на научния материализмъ, второ въ ненаучността на марксизма въобще и трето въ състоятелността (Efficacité) на препоржчваната отъ него дѣятелность за „въстѣржествуванieto на идеитѣ за справедливостта и хуманността“. Тѣзи въпроси ний ги смѣтаме за най-основни въ едно общественно разбиране на свѣтовния редъ, и, преди да се съгласятъ двамина по тѣхъ, вижда ни се неумѣстно желанието на „Лжча“ да се разисквалъ въпроса „научно и хладнокрѣвно“, — което въ дадения случай значи „за и противъ“, — въ едно и сжщо списание . . . Да не забравяме и това, че „проклѣтия този въпросъ“ не може да има за насъ само наученъ, академически, интересъ, а е пълненъ съ животрептящи, неотложими искания . . .

Но да видимъ, какво ни казва г. Прокопиевъ съ писмото си. Първо, че Марксъ и послѣдователитѣ му не сж се виускали твърдѣ по въпросътъ за земледѣлието. Земята и земледѣлието представлявали неблагоприятна почва и съ тѣхъ мжчно било да се обяснятъ законитѣ на капиталистическото производство. — Това не е ново: това сж го казвали и казватъ още всички видове буржуа, социалисти-утописти, анархисти и всички на

*) „Лжча“ Н-о 3, стр. 5

които се не аресва политическата дѣятелностъ на социалъ-демократитѣ. Горнитѣ г-да, както и г. Прокопиевъ не се спиратъ върху оная областъ гдѣто съ пълна сила се проявява Марксизма, именно въ промишлеността, на която най-първо указватъ всички социалъ-демократи и отгдѣто преди всичко очакватъ борци, а хилядний пътъ повтарятъ, че селенина билъ реакционеренъ, че неговата „глава“ била анти-коллективистическа.

Дължностъ бѣше на г. Прокопиева, като пренася тази европейска препирня на българска почва, да укаже, че въ земледѣлието играе голѣма роля земята, която съ твърдѣ малко разности дава богати произведения, че днесъ ни една страна не е оградена съ такива китайски стѣни, които да я гарантиратъ отъ нахлуването на чужди произведения. Ако вземемъ единъ изолиранъ отъ свѣта островъ, гдѣто земледѣлието да бѣде дребно, тамъ марксизма тържественно би се проявилъ щомъ се почнеше машинното производство. А въ таквъ случай не трѣбва да говориме за погрѣшността на теорията, а за нашето късогледство, което спира човѣческиятъ умъ да изучава условията, които измѣняватъ проявлението на извѣстенъ економически законъ. Когато пъкъ говоримъ за България, достатъчно ще бѣде да кажемъ, че теорията на Маркса ще бѣде вѣрна и тогава, когато у насъ не ще има ни една фабрика, а ще имаме съсипани занаяти, съсипани земледѣлци . . . За да бѣде вѣрна теорията на Маркса, не е необходимо капиталиститѣ да бѣдели вътрѣ въ нашитѣ държавни граници, защото ни една економическа теория не смѣта държавнитѣ граници за граници до гдѣто се простирало економическото влияние.

Ний не виждаме полза въ повдиганieto на този въпросъ отъ г. Прокопиева. Ний знаемъ, че той се е повдигалъ и повдига още отъ хора, които иматъ за цѣль да отклонятъ социалиститѣ отъ плодотворна практическа дѣятелностъ като ги вмѣкватъ въ безплодни препирни. До колко въ дадения случай ний имаме работа съ подобни намѣрения, ний не знаемъ, но ще обърнемъ вниманието на г. Прокопиева на това обстоятелство, че странитѣ за които той ни говори представляватъ съвсѣмъ друга картина отъ оная, която ни той рисува.

Въ Франция, казва той, земледѣлието не се сконцентрирало и земледѣлцитѣ благували. Това не е истина. Отъ 1880 г. насамъ земеделieto въ Франция страдае отъ хроническа болѣсть

която отъ 1885 се така силно развива, щото подѣжда и най здравото ва Европа дребно землевладѣние. Не само числото на станалитѣ продажби на земи се е увеличвало отъ година на година, постѣпенно е расло и количеството на земята която е преминавала отъ едни рѣцѣ въ други. Въ 1880 сж били продадени 1087709 парчета земя съ обща повърхность 1876837 хектара, въ 1885 г, числото на продажбитѣ е било 1081469 съ повърхность 2052227, а въ 1887 сж израстнали до 1128222 парчета съ 2170675 хектара.—Въ растояние на осемъ години 15716954 хектара, сир. повече отъ едната третя отъ общата работна земя на Франция е мѣнила стопанитѣ си и това мѣняване е станало въ полза на едрото земледѣлие. Даже такъвъ буржуа-економистъ, противникъ на Марксизма—Полъ Лероа-Болйо е принуденъ да признае, че това явление доказва бавното, но постѣпенното изчезване на на дребното земледѣлие.

Неотдавна, презъ дене си, гдѣто се казва, французскій министръ на земледѣлието Жюль Девелъ, се изразилъ предъ Сената така: „Цѣната на земята навсѣкждѣ е спаднала, нашето земледѣлческо население изгубва надѣжда и даже започва да се изселва, както се доказва отъ постѣднитѣ статистически данни . . . Господа, нашето земледѣлие пропада; напразно се мчимъ да го не виждаме.“

Въ Америка дрѣбнитѣ чифлици не стоятъ така добрѣ, както г. Прокопиевъ говори. 27,000 чифлика (не дребни както нашитѣ земледѣлци) сж били натоварени съ ипотечни дългове, което число съставлява 80 процента отъ всички чифлици. Въ Ню-Жерзей ипотечнитѣ дългове възлизали на 150 милиона лева, съ годишна лихва 9 милиона лева и въ 9 години време е имало продадено 1396 чифлика.

Въ Германия, въ Австрия, въ Швейцария . . , на всѣкждѣ земледѣлието е потънало въ дългове, на всѣкждѣ дребното пропада.

Знае ли тѣзи факти г. Прокопиевъ? Какво означава изчезването на дребното земледѣлие, какво означава самото задлъжаване на земята? Да не забравяме, че „земледѣлието почти на всѣкждѣ се явява най назадналий клонъ отъ народното производство, който се завладѣва отъ капитализма, слѣдъ като този стѣпи здраво въ промишленностьта : само едрата промишленность съ нейнитѣ машини приготвя на капиталистиче-

ското земледѣлие твърда почва. "Еднѣжъ държавата стѣпила на капиталистическия пътъ въ промишлеността всички други форми на производството осѣщатъ тѣжината на този вървежъ, захващатъ да се спъватъ, отнадатъ, до като най-сѣтнѣ исчезнатъ и дадатъ мѣсто на нови капиталистически форми. Не доказва ли това, че „неприложимостта на марксизма“, не е неприложимостъ, а просто неразвитие на условията до тамъ, щото на всѣки да се покаже ясно като день?

Ний ще очакваме г. Прокопиевъ да се запознае по-добрѣ съ положението на земледѣлието въ другитѣ страни, та тогава ще поговоримъ на длъжко, съ факти на ръка. А до като г. Прокопиевъ не сполучи да ни убѣди въ погрѣшността на марксизма, ний старателно ще изучаваме всички форми, каквито ще благоизволи Негово Величество Капитализмътъ да приеме у насъ и, ръководими отъ учението на Маркса, ще подготвяме живитѣ сили на страната да пресрѣщатъ ударитѣ на този гостенинъ и да ги преобръщатъ за въ полза на всички.

БѢЛѢЖКА ПО УЧИТЕЛСТВОТО.

При изработванието на какъвъ да е законъ или правилникъ, прието е щото съставителитѣ да се ръководятъ отъ духътъ на основнитѣ закони на страната. Тамъ гдѣто личната отговорностъ е турена като начало и въ общественния животъ и въ изпълнението на държавнитѣ функции, тамъ на личността се предоставя и право да защитава своя начинъ на дѣйствие, да оправдава своитѣ постѣпки. У насъ, въ много вѣдомства, въ сѣдебното, въ финансовото, въ административното, въ телеграфо-пощенското . . . даже и въ военното, принципътъ на отговорността и правото на защита сж все до нейдѣ освѣтени и малко или много широко се практикуватъ. Всѣки телеграфистъ, помощникъ на сѣдебенъ приставъ или финансовъ наглецникъ сж оградени отъ своеволията на своитѣ началници, защото сж увѣрени, че преди да получатъ най-малкото мъмрение, ще имъ бждатъ поискани единъ или два пжти обяснения. Процедурата по тѣзи обяснения е която отъ една страна окършва личния елементъ въ всѣко обвинение, отъ друга дѣйствува възпитателно върху „обвиняеми“, като

го принуждава да се замисли върху постъпката си когато дигне мотиви да я оправдае.

Този справедливъ начинъ на отнасяние между началство и подчинени липсва, ако не съвсѣмъ, поне въ много отношения въ вѣдомството на Министерството на Народното Просвѣщение. Азъ говоря за беззащитното положение въ което се намиратъ учителитѣ на нашитѣ държавни училища спрямо рапортитѣ на Директоритѣ. Служебнитѣ отношения между единъ учителъ и единъ директоръ, по самото си естество, нѣматъ съвсѣмъ оня характеръ, какъвто иматъ по другитѣ вѣдомства. Директорътъ въ отношение къмъ учителя не е и не може да бѣде сжщъ началникъ; той е само отговорното лице между всички учители за заведението. Всѣки учителъ е независимъ и самостоятеленъ (въ границитѣ на извѣстни правилници) въ изпълнение на длъжността си. И при всичко това, по единъ рапортъ отъ Директора, на учителя се правятъ бѣлѣжки, мѣмрения, слаби или строги, безъ да бѣде той попитанъ, нѣма ли съ що да отхвърли обвинението или поне да оправдае постъпката си. Види се, Министерството на Народното Просвѣщение е изработвало правилницитѣ си, като е имало за образецъ не учтивитѣ и чисто чловѣческитѣ отношения, каквито сжществуватъ по другитѣ страни, а отношенията на нашитѣ общински настоятели къмъ пазаренитѣ отъ тѣхъ учители.

Окаянното положение въ което се е намиралъ до сега общинския учителъ, като сжщество съ чловѣческо достойнство, е влияело и на положението на държавния учителъ. Сега, когато всичко се слива подъ висшия надзоръ на Министерството, отъ първа необходимостъ се явява и даванието право на учителя да обяснява и оправдава всѣка своя постъпка.

Н.

„Двѣтъ думи“ на „Критика“

„Критика“ честичко обича да си играе съ думитѣ и въ стремлението си да бѣде изящна и духовита, измъчва понятията до тамъ щото на-мѣсти се получава безсмислица, на-мѣсти, ако може така да се каже, иносмислица. До колко това „невинно забавление“ (макаръ по нѣкой пътъ на чуздъ гърбъ и съ чузди юмручета) е навременно и полезно при днешната

хълтавостъ на идеитѣ и понятията у хората, показватъ „Двѣтъ ѝ думи“ помѣстени въ послѣдната книжка (IX и X).

По едно своеобразно разбиране на обществената си роля „Критика“ навикна да отпуща ту съ дѣсна, ту съ лѣва ръжка по единъ укоръ или одобрение, безъ да опредѣлява точно гледището си и гледания предметъ. Габровския пистилъ се не мѣри съ аршинъ или съ аптекарски грамове; както и тантелитѣ се не тѣглятъ на кантаръ. Ако кажа че лицето на Венера Милосска не изражава никаква мисль, и повече нищо не кажа за нея, това значи, че нищо не съмъ казалъ. Защото свѣдуция чловѣкъ не търси „изражение на мисли“ въ античното искусство и не търси искусство въ романътъ на Чернишевски: „Какво да се прави?“ Ако „Критика“ не намѣри по-друго да каже за нашитѣ бѣлѣжки по женското образование, освѣнъ четѣ били „неспокойни или неумѣстни“, това означава, или чета е смѣсила мѣркитѣ съ тѣгликитѣ, или че въпроса за женското образование не съществува за нея.

Така и по въпроса за статията „Д. Бакърджиевъ.“ „Критика“ е свободна да нарича стремленията на Бакърджиева „непослѣдователни увличания“ и даже да смѣта самия него за „незрѣлъ момъкъ“—това зависи отъ нейната скромность, съ която добродѣтель. „Критика“, сѣкашъ, че е скарана,—но какъ „твърдия като партизанинъ“ Бакърджиевъ е можалъ „да се претопи въ мръсната варилка — единъ Аллахъ знае, или пъкъ перото което е искало да се „закъвърджи“ . . .

При това, чудно ни е какъ „спокойната“ и „скромната“ въ Philalethes „Критика“ не съзира опасность въ играта отъ думи: „твърдия като партизанинъ, а несносенъ като чловѣкъ“. — Та, това е именно философията на „мръсната варилка“, гдѣто хората като чловѣци не сж несосни, а напротивъ любезни и прелюбезни, а като „партизани“—сир. като хора-общественици—сж загубили всѣко подобие чловѣческо! . . .

Н О В И Н И

изъ

ЛИТЕРАТУРАТА И ЖИВОТА.

Международен конгресъ на студентитѣ социалисти

„Едно важно събитие се извършва въ срѣдата на междуна-
родното социалистическо движение. Елементи принадлежащи на ин-
теллигентния цвѣтъ на буржуазията, студенти отъ университети-
тѣ на цѣла Европа се събиратъ въ Брюксель, въ помѣщението на
белгийската работническа партия, за да разискватъ върху ония
реформи които международната социалъ-демократия е написала на
своята програма и да се подготвятъ за да олеснятъ сѣщаствие-
нието имъ заедружно съ социалистическото работно население.

„Това е едно събитие което ще остане свѣтло отбѣлѣзано въ
историята на социализма и въ онова развитие което довършва днеш-
ния 19-й вѣкъ.“

Слѣдующитѣ страни сѣ испратили своитѣ делегации или съ-
гласия: Австрия: отъ университетитѣ Виена и Прага; Англия, Хо-
ландия, Франция, Италия: отъ 10 университета; Швейцария, Ро-
мания: отъ Букурещъ, Яшъ и отъ ромънскитѣ студенти социали-
сти въ Парижъ; България само отъ Парижскитѣ българи студенти;
Дания, Россия: отъ рускитѣ студенти-социалисти въ Парижъ.

На 8-й Декемврий; въ недѣля делегациитѣ били посрѣщнати
отъ Дружеството на брюселскитѣ студенти въ така нарѣчената
Maison du Peuple (Домъ на народа), която била великолѣпно ук-
расена съ университетски знамена. Въ срѣдата на посрѣщачитѣ е
имало много знаменитости, като напр. Жанъ Волдерсъ, водителя
на белгийската социалистическа работническа партия, много про-
фессори и литератори.

Още въ сѣщия день тѣ пристѣпили къмъ разискване на въ-
проситѣ споредъ предварително изработената програма.

Въпроситѣ които тѣ сѣ имали да разрѣшаватъ сѣ били слѣ-
дующитѣ:

- 1) Социалната роля на студентитѣ.
- 2) Необходимитѣ измѣнения на университетскитѣ учредения

за да се приспособятъ на нуждитъ на едно демократическо общество.

3) Създаването въ срѣдата на работното население центрове за пропаганда, за искусство, за наука.

4) Социалистическа пропаганда въ буржуазната срѣда и по между ученицитъ на горнитъ классове въ срѣднитъ училища.

5) Измѣнение на народното образование споредъ нуждитъ на народа и изискванията на науката.

6) Правилно поставяние на женския въпросъ. Еманципацията на жената.

Конгреса е траялъ три дена. Кои въпроси какъ сж били разрѣшени ще съобщимъ въ идущата книжка.

НОВИ КНИГИ.

Получиха се въ редакцията:

Мислящия пролетариатъ. Критически разборъ на романа „Какво да се прави?“ отъ *Д. И. Писаревъ*; Разградъ 1891 г. Ц. 45 ст.

Историческитъ идеи на Огюстъ. Конгъ отъ *Д. И. Писаревъ*, Руссе, 1891 г. Книгата е отъ 14 печат. коли! Цѣна 1 л.

Грамматически упражнения. Курсъ за III и IV-та учеб. година. Приложение на „Бащинъ езикъ“. Написа *Д. В. Манчовъ*. II издание. Пловдивъ 1891 г. Цѣна 50 ст.

Свѣти на единъ Баща. Рецепта противъ утегчението. Отъ единъ Парижанинъ. Превелъ *Н. Стойновъ*. Варна, 1891 г. Ц. 50 ст.

Искра брой 7-й, илюстр. науч. литературно списание. Редакторъ *В. Юрдановъ*. Шуменъ, 1891 г.

Дума кн. II, литер. науч. обществ. списание. Издание Чипевъ. Пловдивъ, 1891 г.

Критика, мѣсечно списание, кн. IX—X. Редакторъ *Д-ръ К. Кръстевъ*. София, 1891 г.

„Ляча“, брой 1, 2, 3. Излиза на 1-о и 15-о число на м-ца Татаръ-Пазарджикъ. Редакторъ *Б. Величковъ*. Цѣна 10 л.

Редакторъ Янко Сакъзовъ.

Д Е Н Ъ

ДНЕСНИЙ РЕДЪ

Преводъ отъ нѣмски

Борбата за съществуване взема въ нашия общественъ животъ все по-голъми и по-голъми размѣри. Борбата на всички противъ всички свирѣествува съ крайна яростъ и се води безъ милостъ, почти безъ изборъ на срѣдствата. Извѣстното изражение: „стани, азъ да съдня“, се прилага широко въ живота, като се постига съ удари, интриги, злодѣйства. По-слабия е принуденъ да отстъпи мѣстото си на по-силния. Тамъ гдѣто не сполучи физическата сила, представлявана отъ силата на паритѣ, на богатството, тамъ употребяватъ най-префигенигѣ, най-недостойнитѣ срѣдства: лжата, мошеничеството, измамата, лъжекълнанието, фалшивитѣ записи; най-послѣ приѣмватъ до най-голъмитѣ престѣпления и, за да се отгърватъ отъ стѣсняющи свидѣтели и окови, послужватъ си като обявятъ челоуѣка за лудъ или пъкъ съ убийство. И както въ тая борба за съществуване отдѣлнитѣ личности се въоръжаватъ противъ отдѣлнитѣ личности, така сжшо правятъ классъ срѣщо классъ, полъ срѣщо полъ, поколѣние срѣщо поколѣние. Интересътъ, печалбата, ставатъ едничкия регулаторъ на челоуѣческитѣ осѣщания, предъ които всички други съображения отстъпватъ. Тогава съ хиляди работници хора, мъже и жени, оставатъ на улицата гладни и боси, слѣдъ като сж си заложили и послѣдната риза, послѣдната сѣдина, и оставатъ на произвола на обществената благотворителностъ, или на тѣли на тѣлни тѣ минаватъ презъ гори и планини, отъ село на село, гледани отъ „почтеннитѣ хора“ съ толкова повече страхъ